Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Н. А. Алдабек, К. Н. Мақашева, Қ. И. Байзақова

ЖАҢОН ТАРИХИ

8–9

2-қисм

Умумтаълим мактабларининг
8–9-синфи учун дарслик

Қозоғистан Республикаси Таълим ва фан министрлиги тасдиқлаган

Алматы «Мектеп» 2019

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

УДК 373.167.1
ББК 63.3я72
А38

Учебное издание

Алдабек Нуржамал Абдразаккызы
Макашева Клара Налдибековна
Байзакова Куралай Иртысовна

ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
(1900–1945)

Часть 2

Учебник для 8–9 классов общеобразовательных школ
(*на узбекском языке*)

Бадиий муҳаррир *М. Арипова*
Көркемдеуші редакторы *А. Ақыл*
Техник муҳаррир *И. Тарапунец*
Компьютерда саҳифаловчи *Г. Оразақынова*

Нашриётга 2003 йил 7 июлда Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлигининг № 0000001 давлат лицензияси берилган

ИБ №6064

Нашрга 04.09.19 имзо қўйилган. Ҳажми $70^{\times}100^{1}/_{16}$. Офсет қоғоз.
Ҳарф тури «SchoolBook Kza». Офсет нашр. Шартли босма табоғи 17,42.
Шартли рангли лавҳаси 70,31. Ҳисоб нашр табоғи 11,88. Адади 7000 дона. Буюртма №

«Мектеп» нашриёти, 050009, Алмати шаҳри, Абай шоҳ кўчаси, 143-уй
Факс: 8(727) 394-37-58, 394-42-30 Тел.: 8(727) 394-41-76, 394-42-34
E-mail: mektep@mail.ru Web-site: www.mektep.kz

Алдабек Н. ва б.
А38 **Жаҳон тарихи (XX асрнинг иккинчи ярми – XXI асрнинг боши).** Умумтаълим мактабларининг 8–9-синфлари учун дарслик. 2-қисм / Н. Алдабек, К. Мақашева, Қ. Байзақова. – Алмати: Мектеп, 2019. – 216 б., расм.

ISBN 978-601-07-1331-4

А $\frac{4306020600-139}{404(05)-19}$ 106(1)–19

УДК 373.167.1
ББК 63.3я72

© Алдабек Н., Мақашева К., Байзақова Қ., 2019
© Таржимон: Исабекова Г., Айходжаева Ш., 2019
© Мектеп" нашриёти, бадиий безак берган, 2019
Барча ҳуқуқлар ҳимояланган
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари "Мектеп" нашриётига тегишли

ISBN 978-601-07-1331-4

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

КИРИШ

Ушбу дарслик 1945 йилдан бугунги кунгача бўлган жаҳон тарихининг иккинчи босқичини ўз ичига олган.

Ўша даврларнинг асосий воқеалари:

1. 1945 –1991 йиллардаги “совуқ уруш”.
2. 1991 йилдан бугунгача бўлган ҳозирги замон тарихи.

“Совуқ уруш” нинг бошланишига икки жамиятнинг (капиталистик ва социалистик) бир-бирига қарама-қаршилиги сабали бўлган.

Иккинчи жаҳон уруши тугаши билан бошланиб, 1991 йилги социалистик тузумнинг парчаланиши давригача давом этди. “Совуқ уруш” даврида мустамлакачилик тузумининг ағдарилиши юзага келди; Жаҳон саҳнасига Осиё, Африка ва Лотин Америкасининг ўнлаб янги давлатлари ўзларини намоён этди.

Ҳозирги замон тарихи 1991 йиллардан буёнги босқичидаги асосий воқеаларни ўз ичига олди. Бу даврда Совет Иттифоқи парчаланиб, Мустақил давлатлар ташкил этилди, кучларнинг янги марказлари пайдо бўлди. Охирги ўн йилликда кўп қутбли дунёни тан олиш глобаллашув жараёни билан белгиланди. Инсоният янги даврга қадам босди.

Дарсликнинг бошланаётган иккинчи бўлимида юқорида атаб ўтилган воқеалар билан танишасизлар.

Муаллифлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ СИЁСИЙ ХАРИТАСИ

1-§. ДУНЁ МУСТАМЛАКАЧИЛИК СИСТЕМАСИНИ ТУГАТИЛИШИ ВА ИНҚИРОЗИ

Бу дарсда:

- инқироз ва жаҳон мустамлакачилик тузумининг ағдарилиши, ислоҳатлар жараёнининг дастлабки шартлари;
- Иккинчи жаҳон урушидан кейинги мустақиллик учун ҳаракатлар.
- Африкадаги мустақил давлатларнингпайдо бўлиши ва оқибатлари.
- Тараққиёт йўлини танлаш.Муаммолар. Модернизация.

Таянч сўзлар:

мустамлакачилик (совуқ уруш), доминионлар, Африка йили, ривожланиш йўлларини танлаш,маданияти ривожланган ҳудудлар

Мустамлакачилик сиёсатини ҳалокатга юз тутиши. Иккинчи жаҳон урушининг тугашигача бўлган даврда ер шарининг учдан бир қисми мустамлакачилик қурбонига айланган эди. У ерда ер шари аҳолисининг учдан бир қисми истиқомат қилишарди. Урушдан кейинги йилларда бу давлатларда мустақиллик учун кураш авж олди, яъни деколонизация жараёни бошланди. Мустамлака тизимининг қулаши ва янги мустақил давлатларнинг ташкил топиши жаҳон тараққиётидаги икки қутбли тизимга берилган кучли зарба бўлди. Бу мамлакатлар ўзига хос тараққиёт йўлини танладилар ва кейинчалик «учинчи дунё давлатлари» номини олдилар).

Эсда сақланг!!

Деколонизация – Мустамлака ва қарам давлатларнинг ўз мустақиллигига, ўз ҳақ-ҳуқуқларини ўзлари белгилаши демакдир.

Мустақиллик учун кураш жараёни тинч йўл билан ва қуролли йўл билан амалга ошди.

Мустамлакачилик тизимининг емирилиши учун туртки бўлган ҳолат, иккинчи жаҳон урушида Германия ва Японияннинг таслим бўлишидир. Бу эса уларнинг Осиё ва Африкадаги эгаликларида миллий-озодлик ҳаракатларининг кучайишига, метрополияларнинг ўз колониялари устидан назоратини заифлашишига (асосан Франция ва Голландия), шунингдек «Совуқ урушнинг» бошланишига сабаб бўлди.

Мустамлакачилик тизимининг емирилиши бир неча ўн йилларга чўзилди. Осиёда бундай ҳаракатлар урушдан кейинги би-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ринчи ўн йилликни ўз ичига олди. Японияниинг таслим бўлиши Ҳиндихитой, Бирма, Индонезияда миллий озодлик ҳаракатларини кучайтирди.

Германия, Италия ва Японияниинг иккинчи жаҳон урушидаги мағлубияти уларнинг ҳукмронлик мавқеинигина эмас, кўплаб миқдордаги ер эгаликларини йўқотишига сабаб бўлди Нафақат мағлуб давлатлар, балки ғолиб давлатлар ҳам ушбу ҳолатни бошларидан ўтказдилар. Империализм мустамлакачилик системасининг парчаланиш жараёнини тезлаштирди ва мустамлака давлатларида ўз лидерлари бошчилигида миллий озодлик ҳаракатларини кучайтирди.

Ўйлаб кўринг!

Мустамлакачилик системасининг парчаланиш сабабларини айтинг.

Мустамлакачилик тизимининг емирилиш босқичлари. Ушбу жараён босқичма-босқич амалга ошган бўлиб,мазмунан бир-биридан тубдан фарқ қилади.

Биринчи босқичи (1943–1956 йй.). Бу даврдаги озодлик ҳаракатлари асосан Осиё ва Шимолий Африкани қамраб олди. Шунинг натижасида Европа давлатлари Фаластин ва Иордания устидан Франция эса, Ливан ҳамда Сурияга юргизаётган ҳукмронлигидан бош тортишга мажбур бўлдилар. Италия ва япон мустамлакаларининг тақдири ҳал этилди.

Мустамлакачиликнинг инқирозга юз тутганлиги Осиёдаги йирик давлатлардан бўлган – Ҳиндистон ва Покистоннинг мустақиллик олишида ҳам кўринади. Ингилизлар Ҳиндистонда урушдан олдинги йиллардаги ҳукмронлигини давом эттира олмадилар, чунки Ҳиндистондаги миллий конгресс Инглиз мустамлакачилари билан ҳамкорлик қилишдан бош тортдилар. Ўз давлатлари тақдири учун кураш мусулмонлар ҳаракатларида ҳам кўринди. 1947 йил август ойида Ҳиндистон ва Покистон мустақилликка эришди. Англия Ҳиндистонга мустақиллик берар экан, у ерда икки давлат Ҳиндистон ва Покистонни ташкил этди. Шу билан бирга Цейлон (Шри-Ланка) ороли ва Бирма ўз тақдирини ўзи белгиловчи давлатга айланди. Узоқ вақт қуролли тўқнашувлардан кейин Индонезия (17 август 1945 й.) и Вьетнам (2 сентябрь 1945 й.) мустақилликни қўлга киритди. 1946 й. АҚШ Филиппиннинг озодлигини тан олди.

Франция узоқ Шарқдаги ерларидан воз кечишга мажбур бўлди. Вьетнамдаги қонли уруш (1946–1954) Франциянинг мағлубияти би-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лан тугади. 1953 й. Франция Камбоджа ва Лаоснинг мустақиллигини тан олди.

1956 йилдаги Мисрга нисбатан қилинган инглиз-француз агрессиясининг барбод бўлиши, Англия тарафидан Суданнинг озодлигини тан олиш билан якун топди. Ушбу биринчи босқич давомида асосан мустамлакачиликда ушлаб туришга мумкинчилик қолмаган давлатлардагина озод, мустақил давлатлар пайдо бўлди. Шунингдек 1956 йилдан Англия ва 1958 йилдан Франция ўз мустамлакаларига озодлик бериш йўлига ўтдилар.

Иккинчи босқич (50-й. охири – 60-й) бу даврнинг мустамлакачиликка қарши кураш жараёни асосан Африка қитъасини қамраб олди. 1956 й. француз ҳукумати томонидан Марокко ва Тунисниг мустақиллиги тан олинди, аммо французлар Жазоирни озод қилишга шошмадилар. Бу ер кўплаб французлар жойлашиб олган регион саналиб, у ерни тарк этиш осон кечмади, фақатгина саккиз йил мобайнидаги қарши кураш, яъни қўзғолончилар кураши натижасида Алжир озод этилди (1954–1962).

Англия 1957 йили Гана, Малайзиянинг мустақиллигини тан олди. Шунингдек 1958 йили Гвинея мустақил бўлди. 1960 йил тарихда Африка йили деб тан олинди, чунки шу йили Африкадаги 17 давлат озодликка эришди; Тропик Африкадаги француз ва инглиз мустам-

Мустамлакачилик. Жазоир

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лакачиларининг ҳудуди жуда кўп қисмини ташкил этган бўлиб, 1960 йилларнинг бошида 45 та мустақил давлатлар вужудга келди. Инглиз мустамлакачиларининг эгалиги бўлган Шарқий Африка халқларининг озодлик ҳаракати оқибатида 1961 йили Танганьика, 1962 йили – Уганда, 1963 йили – Кения, Занзибар, 1964 йили– Замбия, Малави, 1965 йили – Гамбия ўз озодлигига эришдилар. Шундай қилиб Тропик Африка давлатларининг асосий қисми 1960 йилларда мустамлакачилик зулмидан озод бўлдилар.

Африкадаги мустамлакачиликка қарши кураш бир вақтнинг ўзида халқаро, Африка давлатлари орасидаги низолар, ирқий ҳамда қабилалар орасидаги келишмовчиликлар билан бирга юрди. Аксарият янги ташкил топган давлатлар бошида ҳарбий диктатура ёки авторитар – монархия режими ўрнатилди. Айрим давлатлардагини асосий партия оппозицияга мумкинчилик берди.

Аввалги мустамлака давлатларининг ҳудудида юздан ортиқ янги ёш озод давлатларнинг пайдо бўлиши катта тарихий аҳамиятга эга. Бу давлатлар БМТга аъзо давлатларининг учдан икки қисмини ташкил этади. Мустамлакачиликни барҳам топишининг яна бир муҳим ютуғи инсоният тараққиётига катта улуш қўшди. Аввалги мустамлакачилик тартиби ўрнида ўз тақдирини ўзи белгиловчи мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши Афро-Осиё ҳудудида тарихий тараққиёт йўналишини ўзгаришига мумкинчилик яратди. Янгидан ташкил топган мустақил давлатлар ўз тақдирини ўзи белгилаш, шунингдек янгиланиш йўлидан бориб, ўз тараққиёт йўлини миллий ҳамда маданий ўзига хосликлари асосида белгилаш мумкинчилигини олдилар. Бир неча йиллардан буён қолиплашган эски иқтисодий йўналиш ҳамда ижтимоий тартиблар жамият тараққиётига ҳизмат қилувчи йирик танловлар ҳамда кўпқиррали йўналишлар билан алмашди.

Учинчи босқич (70 йиллар) Тараққиёт йўналишларини белгилаш (модернизация) Учинчи босқич асосан энг йирик мустамлакалар эгаси бўлган империя – Португалия империяси парчаланди. Узоқ машаққатли курашлар натижасида биринчи бўлиб Гвинея-Бисау (1973 й.) озодликка қадам қўйди. 1974 йил апрель ойидаги Португалия инқилоби натижасида Ҳарбий диктатура тизими йўқотилди, бу эса Яшил Бурун ороли, Ангола, Мозамбик, Сан-Томе ва Принсипи давлатлари мустақилликка эришдилар.

Тўртинчи босқич (80–90-й.) Мустамлакачиликка қарши курашнинг тўртинчи босқичи сўнгги мустамлака давлатларининг озодликка чиқишига мумкинчилик берди. 1982 йил Белиз Англиядан озодлик олди. 1990 йили халқаро жамоатчилик таъсири ости-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

да ЖАР Намибия мустақиллигини тан олди. 1997 йили Хитой Буюкбританиядан Гонконгни, 1999 йили Португалиядан Макаони қайтариб олди.

Шундай қилиб, XXI асрга қадам қўйиш арафасида йирик империяларнинг мустамлакачилик сиёсати инқирозга юз тутди. Шундай бўлишига қарамай, сиёсий эркинликка эришган ёш давлатлар иқтисодий жиҳатдан қарамлигича қолган эди. Бу давлатларнинг асосий муаммолари уларнинг қарамлигида бўлиб топилади. Турли урушлар, эпидемия, очарчилик, молиявий қарзлар, этник ва ҳудудий келишмовчиликлар каби масалалар уларнинг доимий муаммосига айланган эди.

Ривожланиш йўлларини аниқлаш масалалари (модернизации) Ушбу масала иккинчи жаҳон уруши йилларидан кейинги, яъни империалистик давлатларнинг мустамлакачилик сиёсати тугаб, озодлик ҳаракатларининг кучайиши билан Осиё ва Африка давлатларининг барчаси учун асосий муаммосига айланди.

Озод бўлган давлатлар танлови: социалистик йўналиш, социалистик йўл ёки капиталистик ривожланиш йўлини танлаш керак эди Ривожланишнинг қай йўналишини танласада ҳар бир давлат ўзининг маданий тараққиётининг ўзига хослиги ва анъаналарига

Португалия. “Революция гвоздик” (Чиннигуллар инқилоби) – апрель 1974 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

мос тараққий этди. 30 йил мобайнида Хитой, Шимолий Корея давлатлари социалистик ривожланиш йўлини бошдан ўтказди ва оқибат 70-йилларга келганда Хитойнинг тараққиёти иқтисодий кризисга юз тутди. Бу давлат эндиликда ривожланишнинг бошқа йўлини - бозор иқтисодиётига асосланган тизимни танлаши лозим бўлганлиги кўринди. Бу даврга келиб, Вьетнам эндигина социалистик йўлда ўз ҳаётини қуриб бўлган эди. Аммо 90-йилларнинг бошига келиб, бу давлатлар кун тартибидан социализм қуришнинг марксистик модели бутунлай тушиб қолди.

Эндиликда Африка ва бир қанча араб давлатларининг ҳам сиёсий ҳаётида таназзулга юз тутди. Мамлакатда фақатгина давлат мулки, кооперация, бир партиялик сиёсий тизим ўрнатилиши охир оқибатида хўжаликни инқирозга юз тутиши, бюрократизм, порахўрлик ва авторитар-диктаторлик тартибни ўрнатилишига, унинг натижасида эса бир қанча ҳарбий инқилобларни бўлиб ўтишига олиб келди.

Кўплаган социалистик ривожланиш йўлини танлаган давлатлар эндиликда бозор муносабатлари ва кўп партиялик жамиятни танлай бошладилар.

Шундай қилиб эски тузумга нисбатан қаршиликлар натижасида Осиё ва Африкадаги аввалги қарам мустамлака давлатларида тўрт маданий ривожланиш ҳудудлари вужудга келди:

1. **Хитой-конфуций ҳудуди** (Хитой, Япония, Вьетнам, Корея, Тайвань, Гонконг, Сингапур).

2. **Ҳинд-будда-мусулмон гуруҳи** (Ҳиндистон, Покистан, Жанубий-Шарқий Осиё).

3. **Араб-мусулмон ҳудуди** (Яқин Шарқ, Афғонистон, Ирок, Эрон, Мағриб эллари).

4. **Марказий ва Жанубий Африка** (ўнлаб ҳар турли яъни таркиби тўлиқ аниқланмаган давлатлар, ҳарбий-қабила ташкилотлари).

Учинчи дунё давлатларининг тараққиёти қарама – қаршиликлардан иборат бўлиб келган. 50-90 йиллардаги тараққиётидаги турғунлик ҳолатларини салбий таъсири ҳамда ривожланган капиталистик давлатлардан ортда қолган деб келинган бир неча учинчи дунё давлатлари кўплаб индустриал ютуқлар, экономикадаги янгиланиш ва ижтимоий соҳадаги ўзгаришларни қўлга киритди. Бу ерда сўз аввало Осиёдаги катта ва кичик “барс” (Сингапур, Гонконг, Тайвань, Жанубий Корея, Малайзия, Таиланд, Туркия) ва йирик “аждарҳо” (ХХР, Ҳиндистон, Индонезия, Нигерия, Покистан) давлатлари ҳақида кетяпти. 1950–1993 йилларда учин-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

чи дунё давлатларида ички ялпи маҳсулдорлик 5,1% га ўсди. Бу давлатлар тараққиёт борасида ривожланган капиталистик давлатларни қувиб ўта бошладилар.

Учинчи дунё *– XX асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўлган сиёсий термин. "Совуқ уруш" сиёсатигаалоқаси бўлмаган ва шунингдек қуролланиш пойгасигаиштироки бўлмаган давлатларга нисбатан айтилган. Дастлаб бу сўз АҚШ бошлаган капиталистик давлатларга ("биринчи дунё") ёки социалистик давлатлар ҳамдўстлиги ("иккинчи дунё") кирмаган давлатлар қаторига қўшилмаган давлатларганисбатан ишлатилган. Бугунгикунда эса «ривожланаётгандавлатлар» деб аталмоқда .*

Билимингизнитекширинг

1. Мустамлакачилик тизимининг парчаланиши ва унинг оқибатлари ҳақида айтинг.
2. Африкада - мустамлакачилик тизимини парчаланиш босқичларини айтинг.
3. Турли маданий-тараққиёт ҳудудлари янгиликларга қандай муносабатда бўлишди?
4. Бир қатор афроосиё элларига нисбатан «социалистик йўналиш» ғоя қўллаш оқибатларини қандай баҳолар эдингиз?
5. Урушдан кейинги йиллардаги мустамлакачиликка карши кураш жараёнига турли мустамлакачи державаларининг ягона ёки ўзига хос йўналишлари тўғрисида нима дея оласиз?
6. 50–80-йиллардаги учинчи дунё давлатлари ривожланиш оқибатлари қандай бўлди?

Жадвал билан ишлаш. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт борасида Шарқ Ғарбга ета оладими, сиз қандай ўйлайсиз?

Ҳа, сабаби	Йуқ, сабаби
1. 2. 3.	1. 2. 3.

2-§. БРИТАН ҲИНДИСТОНИНИНГ БЎЛИНИШИ. МУСТАҚИЛ ҲИНДИСТОН ВА ПОКИСТОН ДАВЛАТЛАРИНИ ТАШКИЛ ТОПИШИ

1947 йили Британ Ҳиндистонини бўлиниши ва мустақил Ҳиндистон ва Покистон давлатларини ташкил топиши. Британ империясининг мустамлакаси бўлган – Ҳиндистон Иккинчи жаҳон уруши тугаши билан ўз мустақиллигини олиш йўлидаги ҳаракатларини бошлаб юборди.

Иккинчи Жаҳон урушидан Британ ҳукумати Ҳиндистонни бундан кейин қўл остида ушлаб тура олмаслигига кўзи етди. Ҳинд

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

халқи ҳам яшаш тарзини ўзгартириш лозимлигини ҳис қила бошладилар. Шароитдан фойдаланиб Мусулмонлар Лигаси халқни мустақил мусулмон давлатини қуришга чақирди. Бу эса ҳиндлар ва мусулмонлар орасидаги муносабатларни кескинлаштириб юборди. Орадаги келишмовчиликлар қонли тўқнашувларни келтириб чиқарди. Натижада минглаган одамлар диний қарамақаршиликлар қурбонига айланди.

1946 йили февраль ойида Бомбейда Ҳиндистоннинг барча ҳудудларинини қамраган йирик кўтарилиш авж олди. Маҳаллий инглиз ҳукмдорлари қўлида ишлаётган хиндлар ўз давлатларини ўзлари бошқара олишликларини намоён этдилар. Замон талаби ва Иккинчи жахон урушининг келтириб чиқарган иқтисодий зиёни Англияни Ҳиндистонга мустақиллик бериш кераклигини кўрсатди. Урушдан кейинги Буюк Британиянинг Клемент Эттли бошқарган лейбористлар хукумати бу жараённи тезлаб амалга оширишга киришди. Аммо Лондон, Ҳинд миллий конгресси (ХМК) ва Мусулмонлар Лигаси орасида ягона давлат қуриш борасида бир ечимга кела олмадилар. Эттли бошчилигидаги ҳукумат, вазиятни кескинлаштирмаслик учун Ҳиндистонни Лондондан бошқариладиган доминионга айлантиришга тиришди.

Бу дарсда:

- Иккинчи жаҳон урушидан кейинги Британия Ҳиндистон, 1947 йили Британ Ҳиндистоннинг бўлиниши;
- Мустақил Ҳиндистон билан Покистон мамлакатининг ташкил қилиниши;
- БангладешРеспубликасининг ташкил топишини биламиз

Таянч сўзлар:

доминион, Клемент Эттли,Джавахарлал Неру, Мухаммад Али Джинна, Покистон ва Ҳиндистон мусулмон давлати,Маунтбеттен режа, Бангладеш

“Бир неча йиллар мобайнида эзилган халқ ўзини борлигини кўрсатди”, – дея ўзининг оташин сўзлари билан Джавахарлал Неру 1947 йили августнинг 14-дан 15-га ўтар кечаси Ҳиндистон мустақиллигини эълон қилди. Ҳиндистон Премьер-министри этиб Джавахарлал Неру тайинланди.

Ҳиндистонни мустақилликка эришди дегани билан, у хиндлар ва мусулмонлардан иборат бўлган икки гуҳга бўлиниб қолган эди. Ҳинд миллий озодлик ҳаракатининг раҳбари Махатма Ганди бир умр орзу қилган ягона мустақил Ҳиндистон давлатини қуриш ҳақидаги орзусини барбод бўлганлигини чуқур қайғу билан билдирди. У ҳар доим мустамлакачиликка қарши кураш билан бирга, конфессиялараро норозиликларга ҳам бирдай кураш олиб боришга чақирарди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Махатма Ганди ва Жавахарлал Неру

Британ Ҳиндистони мустамлакачи, чексиз автократик тизимидан то парламент бошқаруви тизимигача узоқ ва машаққатли йўлни босиб ўтди. Бу озодлик ҳаракати Ҳиндистон тарихида икки қарамақарши мамлакатни пайдо бўлишини кутмаган эди. Ушбу пайдо бўлган икки давлат орасида бирбирига нисбатан ишончсизлик ва ўзаро рақобат кўплаб келишмовчиликларни келтириб чиқарди.

1946 йилги сайловда Муҳаммад Али Джинна бошқарган Мусулмонлар Лигаси Ҳинд миллий конгресси билан бирдай сиёсий даражада эканлиги тасдиқлади. Натижада ҳинд мусулмонларининг мустақил давлатини қуриш йўлидаги ҳаракати бошланди.

Бир вақтнинг ўзида бир неча йирик диний ва этник тўқнашувлар пайдо бўлди. Шундай келишмовчиликлар натижасида 1946 йили 16 августда Калькуттада мингга яқин одамлар қирилиб кетди. 1947 йилнинг боши бу жараёнлар ҳиндлар, мусулмонлар яъни сикхалар орасидаги қарама-қаршиликлар натижасида Панжоб вилоятларининг ҳукумати истеъфога кетишга мажбур бўлди. Маҳаллий Британ ҳукуматининг сўнгги бошчиси Луис Маунтбеттен ягона ҳинд мамлакатини сақлаб қоламан деган умиди пучга чиқди. Бўлиниш оқибатида ҳар икки тарафнинг ҳам мусулмонлар яшайдиган ҳудудлари давлат таркибидан бўлиниб чиқди ва алоҳида Покистон давлатини қуриш лозимлигини тан олишди.

Натижада қўлга киритилган мустақиллик ва британ империясини Ҳиндистон ва Покистон деб иккига бўлиниши ҳар иккала янги қурилган давлат учун ғам ўта оғир мусибатлар келтириб чиқарди. 7–8 миллионга яқин одам олғов – далғов йилларида Ҳиндистондаги ватанидан айрилиб Покистонга қочди. Тахмин яна шунча одам Покистондан Ҳиндистонга қувғин бўлдилар. Юзлаб одамлар диний қарама-қаршиликлар қурбонига айланди.

1947 йилининг 15 августи Ҳиндистон мустақил бўлди, янги Покистон давлати пайдо бўлди. Покистон Икки қисмга бўлинган бўлиб – Ғарбий Покистон (яъни, ҳозирги Покистон давлатининг ҳудуди) Ва шарқий Покистон (ҳозирги Бангладеш давлатининг ҳудуди).

1947 йили 15 августдан Ҳиндистоннинг мустақиллиги ҳақида қонун кучга кириши билан, давлат ҳукуматининг олдидаги асосий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

вазифа бошқариш аппарати ва қуролли кучларини бирлаштириш, янги Конституцияни тайёрлаш бўлди. Ҳиндистоннинг давлат чегарасини аниқлаш жараёни ҳали тугамаган эди, яъни бу ишлар териториядаги князликларни Ҳинд иттифоқига қўшиш орқали амалга ошиши керак эди. Министрлик князликларнинг сиёсий ҳукумронлигини Ҳинд иттифоқининг Марказий хукумат органларига ўтказиш тартибини аниқладилар. Князликларнинг ҳарбий кучлари ўзини ўзи таратиш ёки ҳиндларнинг доимий аскарлари билан қўшилиши ҳам мумкин.

Князликларнинг Ҳиндистонга ёки Покистонга қўшилиши, юқорида айтилган мустақиллик тўғрисидаги қонунга асосан маҳаллий халқнинг ўз хоҳиши ва танлови билан боғлиқ бўлади. 1947 йилдан 1949 йилгача бўлган вақт оралиғида 601 князликларнинг 555-си Ҳиндистон таркибига қўшилган бўлса, қолганлари Покистоннинг таркибига кирди.

Князликларни доминионлар билан интеграцияланиш жараёни бир қатор ҳудудларда қийин кечди, қуролли тўқнашувларга дуч келди. Одатда, бундай ҳолатлар мусулмонлар тиғиз жойлашган ҳудудларда юзага келди. Ҳайдаробод, Жамму ва Кашмир князигида қийин шароитлар вужудга келди. Ҳинд аскарларини ҳарбий ҳаракатлари натижасида Ҳайдаробод ва Жамму князликлари қўшилиш масаласи бир йил ичида ҳал этилган бўлса, Кашмир масаласи Ҳиндистоннинг бугунги кунгача ечилмаган муаммоси сифатида қолмоқда. Бу ҳолат Ҳиндистон ва Покистон орасида бир неча ҳарбий тўқнашувларнинг асосий сабабига айланиб, Жанубий Осиё ҳудудидаги умумий аҳволни чигаллаштириб юборди.

Покистон давлатининг қурилишидаги пайдо бўлган муаммоларни асоси мусулмонлар ва ҳиндлар яшаётган ҳудудларда чегараларни аниқлаш жараёнида келиб чиқди. Чегара масаласини холисона ҳал этишни ингилизлар ўз зиммаларига олганлигига қарамай, ҳеч қандай натижага эриша олмадилар. Чегара чизиғи Пенджоб штатидаги Лахор ва Амритсар шаҳарлари ораси билан шунингдек, Калькуттанинг шарқий тарафидан ўтказилди. Бироқ, шу ерда қийинчилик туғдирган масала чегара ўтган регионларда ҳиндлар ва мусулмонларнинг аралаш жойлашганлигида эди, яъни ҳинд ерларида мусулмонларнинг, мусулмонлар

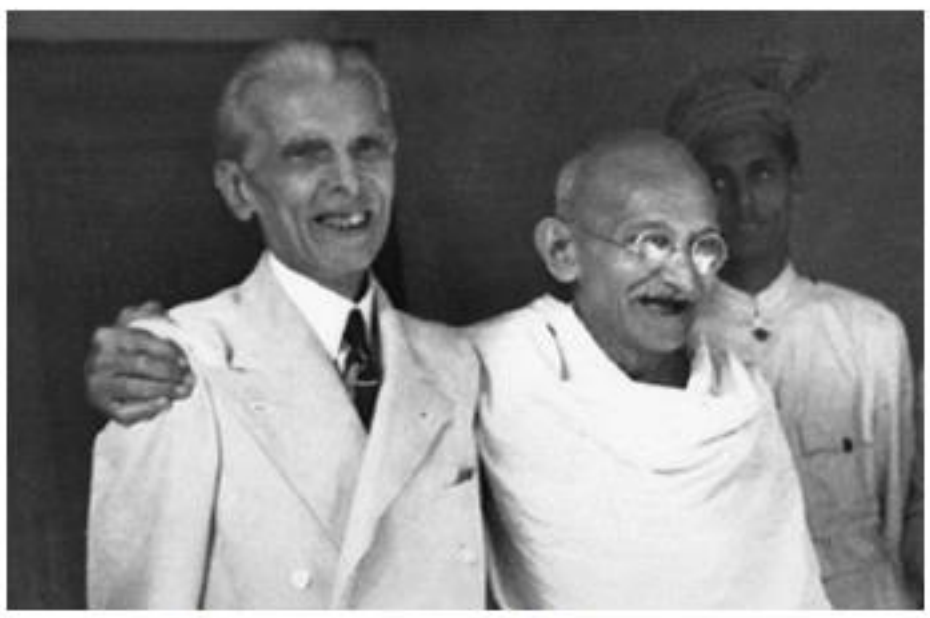

Муҳаммад Али Жинна ва Махатма Ганди

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

жойлашган ҳудудларда ҳиндларнинг кўплигида бўлди. Ҳиндистон еридан Покистоннинг бўлиниб чиқиши бир тарафдан иккинчи тарафга кўчаётган кўплаб қочоқлар армиясини келтириб чиқарди. Этник қарама қаршиликлар, қон тўкишларни келтириб чиқарди. Қочоқлар билан тирбанд поездларга ҳинд, сикха ва мусулмон фанатлари ҳужум қилиб, ўзаро бир-бирларини қириш ҳолатлари жуда кўп учрарди. Қонли тўқнашувлар шаҳарларни ҳам қамраб олган эди. Ҳиндистоннинг бўлинши кўплаб халқлар тақдирига катта зиён етказди: ҳинд-мусулмон тўқнашувларининг натижасида 12 миллион одам қочоқларга айланди, 500 000-ги қирилди. Ҳиндистон учун 1947 йил бир томондан мустақиллик деган улуғ бир неъматни берган бўлса, иккинчи томондан кўплаб қайғуга сабаб бўлди.

Ҳиндистоннинг сўнги вице-короли лорд Маунтбеттеннинг режасига асосан, давлатни 1947 йили диний принцип бўйича бўлди. Ягона давлат ўрнида икки доминион – мусулмон Покистони ва хинд халқи босим бўлган Ҳинд Иттифоқи (Ҳиндистон) қурилди.

Покистон. Покистон Ҳиндистоннинг бир бўлаги бўлган. Бироқ, Ҳиндистоннинг мана шу қисмидаги халқнинг катта қисмини мусулмонликка тан бўлишлиги сезиларли даражадаги катта ўзгаришларни келтириб чиқарди. Бу ерда ижтимоий – сиёсий тизим заифлашиб, сиёсий беқарорлик пайдо бўлди. Бир неча йиллар мобайнида сиёсий ҳукумронлик Мусулмонлар Лигаси қўлида бўлди.

Шундай қилиб, 1947 йили 15 августда Жанубий Осиё ерида янги мустақил давлат – Покистон пайдо бўлди, унинг биринчи генерал-губернатор бўлиб Мусулмонлар лигасининг, шунингдек мустақил Покистон қуриш ҳаракатининг раҳбари Мухаммад Али Джинна сайланди.

Британ Ҳиндистонининг бўлиниши асосан мусулмонлар зич жойлашган ҳудудларни бўлинишига олиб келди: шимолий-Ғарбдаги – Ғарбий Панжоб, Синд, Шимолий-Ғарбий чегара-провинцияси, Белуджистон – Ғарбий Покистон; шимолий-шарқдаги–Шарқий Бенгалия ва Ассам провинциясининг Силхет округи – Шарқий Покистонга берилди. Шундай қилиб Покистон иккига бўлиниб қолди – Ғарбий Покистон (ҳозирги Покистон) ва Шарқий Покистон (ҳозирги Бангладеш). Шарқида бенгаллар, ғарбида панжобликлар, яшайди. Диний эътиқодларига қараб, ягона халқ бўлган бенгалликлар ҳам иккига бўлиниб кетди: унинг ислом дини тарафдорлари Шарқий Покистон таркибида қолган бўлса, бенгал-ҳиндлари Ҳиндистоннинг Бенгалия штатининг аҳолисига.

Давлатнинг сиёсий ривожланишига таъсир этувчи асосий омиллар ягона ижтимоий-иқтисодий, маданият соҳасидаги маориф, замонавий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Покистон ва Ҳиндистон байроқлари

экономика соҳаларининг жуда ҳам ночорлиги, анъанавий ижтимоий ва сиёсий ташкилотларнинг мустаҳкамлиги, мамлакат ҳаётининг барча соҳаларига кучли таъсир кўрсатаётган патриархал ҳамда диний ақидаларни сақланиб қолганлигини айтишга бўлади. Покистон ўз аҳолиси таркибини турли хиллиги билан, шунингдек айрим регионларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳамда сиёсий тараққиёт даражаси бирдай эмаслиги билан характерланади.

1956 йилги Қурултой йиғини давлатнинг янги Конституциясини тасдиқлади. Покистон Ислом Республикаси деб эълон қилинди. Ҳиндистон бошқариш системасидан фарқли равишда Покистонда бошқарувнинг президентлик кўриниши жорий этилди. Ҳукуматни премьер-министр бошқарди. Парламентнинг ҳар икки палатасининг ҳам ҳуқуқлари Конституция билан чекланган. 1958 йилдаги инқилобдан кейин маҳаллий органларнинг бошқарувдаги фаолиятини назорати ҳам кучайди. 1962 йили янги Конституция қабулланди. 1977 йили З.Бхутто инқирозга юз туриб, ҳукуматни генерал Зия-уль-Ҳақнинг ҳарбий диктатураси ўрнатилди. Кейинги ҳукумат З.Бхуттонинг қизи Беназир Бхутто қўлига ўтди. Мусулмон давлати учун ҳукумат бошига аёл кишининг келиши кўпчиликни ҳайрон қолдирди.

Покистон ҳам Ҳиндистон каби ривожланишнинг капиталистик йўналишини танлаган бўлсада, давлатдаги демократик жараён анча қийинчиликлар билан амалга ошди. 1970–1980 йилларда Покистонда муҳим реформалар амалга оширилди. Ҳиндистондаги каби ер деҳқонларга берилди. Ишлаб чиқаришда давлат сектори асосий омил саналиб, хусусий тадбиркорлик ва чет эл инвестициясини киритилиши яхши йўлга қўйилди. Шунга қарамасдан реформаларни амалга оширилиш борасида республиканинг ҳар икки қисмида кескин қарама қаршиликлар келиб чиқди. Шарқий қисмида, яъни Бангладешда, Ғарбий Покистондан узоқда жойлашган ҳудудда, модернизация яъни янгиланиш жараёни қаршиликларга учраб, секин амалга ошди, шунингдек ижтимоий қарама-қаршиликлар авж олди. Бу ҳолат Бангладешни марказий ҳукумат билан боғликлигига жиддий қаршиликлар келтириб чиқарди. Натижада Бангладеш Ғарбий Покистондан бўлиниб кетишига олиб келди, шунингдек Бангладеш мустақил республика бўлиб ажралиб чиқди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Покистон ва Бангладеш иқтисодий ривожланиш тарафидан бир-биридан йироқ бўлсада, давлатнинг сиёсий ҳаётидаги тараққиёти ўхшаш. Ҳар иккала давлатда кўппартиялилик тизим ўрнатилган бўлиб, конституция нормалари ва сайлов тизими Европа стандартига яқин, шу билан бирга давлат ҳаётида ислом анъаналарининг таъсири кучли.

Маунтбеттен режаси. «Маунтбеттен режаси» – 1947 йили июнь ойининг бошида Мусулмонлар лигаси, ХМК, сикхаларнинг ва Буюк Британия бошчилари тарафидан қабул қилинган ҳужжат. У 10 ҳафтадан сўнг амалга оширила бошлади. Бу режанинг асосий принциплари бўйинча ҳар бир ҳудуд аҳолисининг кўпчилик қисми қай мамлакет таркибида бўлишлигини аниқлашлари керак эди. Натижада Панджоб ва Бенгалия каби «аралаш» провинциялар бўлиниб, Ҳиндистон, Покистон, Бангладеш таркибига аралашиб кетди. Фақатгина битта динга мансуб ҳалқлар яшайдиган ҳудудлардагина вазият бироз енгил эди. Синд, Белуджистон провинциялари ва Британ Ҳиндистонининг шимолий-ғарбидаги ҳудудлар Покистон таркибига, ҳинд князликларининг кўпчилиги Хиндистонга қўшилди. Покистоннинг асосчиси Жинна: «Бизнинг мақсад – мамлакат ичида ҳам, сиртида ҳам тинчлик ўрнатиш. Биз қўшниларимиз билан тинч ва дўстона ҳаёт кечиришни хоҳлаймиз», – деб маълум қилди.

Билимингизнитекширинг

1. Британ Ҳиндистонни ерида тон ва Покистон давлатлари қандай пайдо бўлганлигини тушунтиринг.
2. Мустақил давлатлар ташкил этишда Англия қандай принципларни қўллади?
3. Маунтбеттен режаси нимани кўзлаган эди?
4. Ҳиндистонни бўлиш қандай принципларга асосланиб юргизилди?
5.

Жадвал билан ишлаш. Ҳиндистон ва Покистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ҳақидаги маълумотларни жадвалга ёзинг. Ривожланиш босқичларидаги фарқини кўрсатинг.

Ҳиндистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши	Покистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

3-§. АФРИКА ЙИЛИ. ФРАНЦИЯНИНГ МУСТАМЛАКАЧИЛИК СИЁСАТИНИНГ ИНҚИРОЗИ

Мустамлакалар хом ашё, арзон меҳнат кўзи сифатида. Мустамлакалар ва мустамлакачилик монополистик капитализмгача бўлган даврларда ҳам мавжуд бўлган. XIX асрнинг охиридан бошлаб мустамлакачиликка хос белгилар Ғарб тараққиётининг етакчи вакиллари бўлган: Буюк Британия, Франция, Германия, Голландия, Испания, Италия, Португалия, АҚШ ва бошка йирик мустамлака державалари орасидаги дунёни қайта тақсимлашда кўринди. Япония эса алоҳида ажралиб турарди. Юқорида аталган давлатлар Африка ва Полинезияни босиб олиб, Осиёдаги ҳамда Лотин Америкаси территориясида ўз мавқеини кучайтирдиар.

Шундай қилиб мустамлакачилик тизими бутун дунёга хос бўлган ҳолатга айланди. Мустамлакаларга эса хом ашё, арзон меҳнат кўзи сифатида қаралди.

Бу дарсда:

- Мустамлакалархом ашё, арзон меҳнат кўзи, нарх;
- янги халқаро шароит;;
- Африка йили, Франциянинг мустамлакачилик сиёсатининг инқирози .

Таянч сўзлар:

хом ашё, колония, де колонизация, Африка йили; халқаро аҳвол, интеграция

Мустамлакачилик системасини инқирозга юз тутиши. Иккинчи жаҳон урушининг ниҳоясига етиши Осиё ва Африка халқларининг ҳаётида янги даврни очди. Ғарбий Европа давлатларининг бир неча асрлар мобайнида қурган мустамлакачилик тизими XVI–XVII асрлардан бошлаб инқирозга учрай бошлади. Хитой ва Жанубий- Шарқий Осиё давлатларини катта қисимини Японияниинг, шунингдек фашистик Германия ва Италиянинг енгилиши Осиё ва Африкадаги мустамлака халқларини озодликка чиқишига мумкинчилик туғдирди. Кўплаб халқлар биринчи маротаба ўз мустақиллигига эришдилар,ўз тақдирини ўзлари белгилаш, бошқа давлатлар билан сиёсий, иқтисодий маданий соҳаларда ўзаро муносабатлрни йўлга қўйдилар. 60-йилларнинг ўртасига келганда дунё сиёсий харитасида 50-дан ортиқ янги мустақил давлатлар вужудга келди.

Мустамлакачилик тизимининг барбод бўлишининг бирқатор омиллари мавжуд:

Иқтисодий омил – мустамлака давлатларида тоғ-кон саноатининг асоси пайдо бўлди, ишлаб чиқарилган товарларга айрибошлаш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

учун Европага хом ашё етказиб бериш тизими тартибга келтирилди яъни маҳаллий буржуазия ташкил топди. Бу эса мустамлакачилик тизимини иқтисодий томонидан парчаланишига олиб келди.

Сиёсий омил – Ғарб давлатларида демократияни кучайиши, аҳолининг барча қатламларини давлат сиёсий ҳаётига аралашуви, мустамлакаларни назорат этувчи марказлаштирилган давлат муассасаларига қаршилик билдирилиши. Бу эса ўз ўрнида сиёсий парчаланишига олиб келди.

Мафкуравий омил (идеологик) – мустамлака давлатларида европача маданият бойликлари, билим бериш, ҳаёт тарзининг айрим соҳалари маълум даражада мустамлакачиликнинг асосий стратегияси Осиё Африка мамлакатларидаги «ривожлантирувчи (европача маданий-тарбия) миссиясини» кучсизлантириб идеологик парчаланишига мумкинчилик берди.

Ўйланинг!

Мустамлакачилик тизимнинг парчаланиш сабабларини аниқланг.

Миллий-озодлик ҳаракатлари Иккинчи жаҳон уруши йилларида кескин ўсди. Мустамлака халқлари метрополияларга Германия билан уруш йилларида катта ёрдам кўрсатди. Улар ҳарбий кучлар, хом ашё, озиқ-овқат етказиб турди. Асосан Англия катта фойда кўрди (ҳаттоки француз мустамлакаларидан ҳам). Яқин Шарқ асосан (Эрон, Ироқ, Саудия Арабистони) Британ ҳарбийларини нефть билан таъминлади. Африкада Генерали де Голлнинг француз аскарлари учун ҳарбий бўлим ташкил этилди. Уруш йилларида мустамлакалар мустақил фаолият юритиш ҳамда ривожланишнинг ўзига хос йулларини урганди.

Ўйланинг!

Иккинчи жаҳон уруши йилларида мустамлака давлатларнинг халқлари метрополияга қандай ёрдам берди?

Янги халқаро аҳвол. Иккинчи жахон уруши натижасида дунёда икки асосий ғолиб давлат Совет Иттифоқи ҳамда АҚШ вужудга келди. Эндиликда бу давлатларнинг олиб бораётган сиёсати ва мақсадлари бутун ер юзи халқлари фаолиятини белглаб берар эди. АҚШ урушга «халқларнинг эркинлиги учун кураш» шиори

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

билан иштирок этиб, мустамлака давлатларининг бозорига эркин ва қаршиликсиз киришга интилди. СССР эса Ғарбнинг Шарқдаги сиёсатини кучсизлантириш ҳамда у ерда ўзининг таъсир доирасини кенгайтиришни кўзлади. Шу билан СССР «империализмнинг мустамлакачилик системасини тугатишга» фаол киришди.

Мустақиллик олган давлатлардаги бўлиб ўтган миллий озодлик ҳаракатлари мустамлакачиликни қулашига кучли таъсир кўрсатди. Бу давлатлар мустақиллик олиб, БМТга аъзо бўлгандан кейин бошқа халқларнинг мустақиллиги учун курашларига аралаша бошладилар. Мана шундай давлатларнинг сони ортиб бориши билан, БМТнинг бу соҳадаги фаолияти унумли бўлди. Юқоридаги давлатлар жойлардаги миллий озодлик ҳаракатларига тўғридан тўғри ёрдам кўрсатди. Мустақил давлатлар бирлашмаларининг асоси ана шундай қурилди.

1959 йилнинг декабрида БМТнинг қарори билан 1960 йил Африка йили деб эълон қилинди. 1960 йили Бельгиядан Конго, Британиядан Нигерия ва Сомали ўз мустақиллигини олишга эришдилар. Умуман олганда, 1960 йиллари 17 Африка давлатлари мустақилликка эришди. 1961 йили Сьерра-Леоне ҳамда Танганьика, 1962 йили Уганда, 1963 йили Занзибар ва Кения, 1964 йили Шимолий Родезия ва Ньясаленд, 1965 йили Гамбия мустақил давлатга айланди. Британияликлар ўзларининг аввалги мустамлакаларида ўз таъсирини сақлаб қолишга интилдилар. Озод бўлган давлатлар ўзларининг ҳамдўстликларини қурибгина қолмай, шу билан биргаликда давлат бошчиси сифатида инглиз қироличаси Елизавета IIни танладилар.

Ўйланинг!

Европа давлатлари мустамлакаларидаги ўз таъсир доирасини қандай сақлаб қолдилар?

1990 йилларнинг ўрталаригача Африкадаги 11 та давлат мустақилликка эришгани учун давлат мақалини алишга эга бўлдилар. Шундай бўлсада, Африкадаги давлатларнинг кўпчилиги метрополиялар билан узвий боғликлигини сақлаб қолдилар. Уларнинг кўпчилиги британ ҳамда француз халқларининг ҳамдўстлигига аъзо бўлиб кирдилар.

Франциянинг мустамлакачилик сиёсатининг инқирозга учраши. Иккинчи жаҳон урушининг бошланишига қадар, Франция британ мустамлакачилик империясидан кейинги энг йирик империялардан бири бўлиб саналганди. У 12 миллион кв.км

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Территорияни эгаллади, аҳолисининг сони эса 70 миллионга етди. Франциянинг мустамлакачилик империяси таркибига шимолий Африка – Озод Африка (Жазоир, Тунис, Маракаш), Ғарбий ҳамда Экваториал Африка, Мадагаскар, Сомали, Сурия ва Ливан, Индонезия (Камбоджа, Лаос ҳозирги Вьетнам ҳудуди), Ҳиндистоннинг 5 шаҳри, Полинезия, Янги Каледония, Янги Гебрид (Франко-Британ кондоминиуми), Гваделупа, Мартиника, Сен-Пьер ва Микелон ороллари, Гвиана қисми, шунингдек бир неча кичик ороллар кирди.

Ўйланинг!

Картадан Франциянинг мустамлакаларини кўрсатинг.

Иккинчи жаҳон уруши қарам давлатлардаги миллий озодлик ҳаракатларини кучайтириб юборди. 1945 йилдаги Ливан, Сирия, Вьетнам, Камбоджа ва Лаоста бундай ҳаракатлар ғалабага эришди. Уруш мустамлака ва метрополиялар орасидаги муносабатларга кучли таъсир кўрсатиб, Франциянинг мустамлакачилик сиёсатини тубдан ўзгартиришга мажбур этди. XIX асрдан буён француз мустамлакачиларининг олиб бораётган талончилик сиёсати эндиликда янги шароитга мос келмас эди. Французлар қўл остидаги кўплаб халқлар метрополияларга ўз талабларини қўя бошлади. Франция Ҳиндихитой ерларидан уруш бошланмасдан аввалоқ айрилган эди. 1941 йили Франция Сирия ва Ливандаги ўз мандатлик режимини тугатишга мажбур бўлган бўлса, 1944–1945 йиллари мана шу Араб мамлакатларини мустақиллигини тан олди.Марокко, Тунис ҳамда Франциянинг Африкадаги бошқа эгаликларида миллий озодлик ҳаракатлари ўзининг янги босқичига кўчди. 1945 йилнинг май ойларида Алжирда мустамлакачилар тарафидан бостирилган озодлик ҳаракати қайтадан стихияли тарзда кўтарила бошлади. Бундай шароитда француз ҳукуматининг асосий мақсади Француз мустамлакачи империясининг инқирозини олдини олишга тиришди ва тўхтатишга ҳаракат қилди.

Ўйланинг!

Иккинчи жаҳон уруши мустамлакаларва метрополиялар орасидаги ўзаро муносабатга қандай таъсир кўрсатди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИКИНЧИ ЯРМИДАГИ АФРИКА

1970 йиллардаги баъзи бир мамлакатлардаги шақар аҳолисининг халққа тегишли улуши (%)

1970–1980 йиллардаги баъзи бир мамлакатлардаги аҳолининг15 ва ундан катта ёшдагиларнинг саводхонлиги (%)

слатма. Жанубий Африка Республикасидаги аводхонлик 1980 йилдаги Африка аҳолисининг аводхонлиги асосида кўрсатилган

Мамлакатларнинг чегаралари1998 йилга доир маълумот асосида кўрсатилган

Картада рақамлар билан белгиланган мамлакатлар:

1. Сенегал
2. Гамбия
3. Гвинея-Бисау
4. Гвинея
5. Сьерра-Леоне
6. Буркина-Фасо
7. Бенин
8. Экватор Гвинеяси
9. Джибути
10. Руанда
11. Бурунди
12. Малави
13. Свазиленд
14. Лесото

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иккинчи жаҳон урушидан кейин французларнинг сиртқи сиёсатдаги асосий муаммолари мустамлакалар билан боғлиқ бўлди. 1958 йили Францияда Бешинчи Француз Республикаси ўрнатилди. Францияда Шарль де Голль ҳукумат тепасига келди.

Генерал де Голль ўз фаолияти давомида мустамлакачилик сиёсатининг умри тугаганлигини ва бундан буёғига Француз мустамлакалари бўлган давлатлар билан ўзаро муносабатнинг янги йўлларини излашни талаб этди. 1958 йили июнда Франция ва «унга қўшилган халқлар» орасидаги муносабатларни қайта қуриш тўғрисида қонун қабулланди. 1958 йилги Конституцияга мувофиқ Француз иттифоқи Француз Ҳамжамиятига айланди. Мустамлака давлатлари автономия асосида ушбу ҳамжамиятнинг бир қисми сифатида ҳисобланиб, уч мавқега бўлинди: денгизнинг нариги тарафидаги ҳудуд, денгизнинг нариги тарафидаги ҳокимият, денгизнинг нариги тарафидаги давлат номинациясидан бирини танлаш ҳуқуқи берилди.

Бу система Франциянинг мустамлакалари кутган натижа ва реформаларни бермади. 1959 йили Гвинея ўзини мустақил республика деб эълон қилди, 1960 йили эса Мали ҳамда Мадагаскар мустақил давлат мақомини олди. Натижада, Франция 1960 йили ўз Конституциясига ўзгаришлар киритишга мажбур бўлди.

Аниқланг!

1960 йили Франция Конституциясига қандай ўзгаришлар киритилган?

Ўзгаришларда Француз Ҳамжамияти мустақил бўлган давлатларни ҳам ўз ичига олиши мумкин эканлиги айтилган. Конституциянинг ўзгаришлари Африканинг қолган давлатлари ҳам мустақилликларини эълон қила бошладилар. Эндиликда Франциянинг мустамлакачилик сиёсати аввалги кўзқараш ва бошқариш услубларига мос келмай қолди. Шунингдек Франция мустамлакалари билан икки тарафлама келишувга боришга тўғри келди. 1960–1963 йиллар Франция аввалги мустамлакалари билан муносабатларини янгича тартибда олиб боришга ҳаракат қилди. Ушбу ҳамжамият таркибига кирган барча африка давлатлари билан икки томонлама ҳарбий ёрдам бериш, шунингдек ички ва сиртқи хавф туғилган ҳолатда ўзаро ёрдам беришга келишилди. Шундай бўлишига қарамасдан барча ўзгаришлар ва белгиланган чоралар авж олган тарқоқликни тўхтата олмади. 1961 йилдан бошлаб Француз ҳамжамиятининг фаолияти тўхтатилди.

Франция фақатгина Алжирнинг мустақиллик учун курашига қаттиқ қаршилик билдирди. Бунинг асосий сабаби Алжирдан то-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

пилган йирик нефть кони билан боғлиқ эди. Фақатгина 1962 йили Алжир ўз мустақиллигини қўлга киритди. Бу процессни амалга ошишида дунё ҳамжамияти ҳамда БМТнинг 1960 йилдаги «мустамлака давлатлар ва халқларга мустақиллик бериш тўғрисидаги Декларацияни» қабул қилганлиги катта роль ўйнади.

Аниқланг!

1960 йили БМТ томонидан қабулланган «мустамлака давлатлар ва халқларга мустақиллик бериш тўғрисидаги Декларациясининг» асосий қоидалари қандай?

Мустамлакачилик тартибларини тугатилиш оқибатлари. Илгари мустамлакалар ҳудудида юзлаб янги давлатларни вужудга келиши катта тарихий аҳамиятга эга. Бу давлатлар БМТнинг таркибидаги давлатларнинг учдан икки қисмини ташкил этмоқда.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин Осиё, Африка, Лотин Америкаси халқлари мустақилликка эришдилар. Бу давлатлар «ривожланаётган давлатлар» деб атала бошлади. Дунё миқиёсида бу давлатларнинг роли орта бошлади. БМТнинг кўпчилик масалаларини ҳал этишда бу давлатлар катта таъсир кўрсата бошлади. Ривожланаётган давлатларнинг кўзга кўринган халқаро ташкилоти «Қўшилмаслик ҳаракати » бўлиб саналди. Бу ташкилотнинг асосий хизмати тинчлик ва миллий озодлик ҳаракатларини қўллаб қувватлашга қаратилган бўлиб, ҳар қандай ҳарбий иттифоқларга аъзо бўлмасликдан иборат бўлди.

Ўйланинг!

Дунё миқёсида ривожланаётган давлатларнингроли қандай орта бошлади?

Мустамлакачилик системасининг инқирози аввалги метрополия давлатларининг иқтисодига кучли таъсир кўрсатди. Ғарбий Европа давлатларининг аҳолисининг миллий таркиби аввалги мустамлакаларининг иммиграцияси ҳисобига ўзгарди. Англия, Голландия, Франция, Бельгия, Скандинавия давлатларига Ҳиндистон, Покистон, Жазоир ва бошқа давлатлардан келган иммигрантлар оқими, энг аввало, иш билан таъминлаш соҳасида кўплаб иқтисодий муаммоларни келтириб чиқарди. Аввалги метрополия давлатлари эндиликда ўзларини озиқ – овқат ҳамда хом ашё билан таъминлашни тартибга келтира бошладилар.

Австралия, Канада, Жанубий Африка Республикаси ва бошқа Ғарбий Европа давлатлари ўз табиий ресурсларидан фойдаланиш-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ни йўлга қўя бошладилар. Аввалги Европа давлатлари мулки бўлган ҳудудлар, яъни Австралия, Канада, Жанубий Африка давлатларининг ишлаб чиқариш соҳаларига инвестициялар ажратила бошланди. Ғарбий Европа давлатларида қишлоқ хўжалиги тез суръатлар билан ривожлана бошлади

Билимингизнитекширинг

1. Мустамлакачилик системасининг инқирозига таъсир этувчи факторларини атанг.
2. Мустақилликка эришиш этапларини тарифланг.
3. Аввалги мустамлака давлатларига мустақиллик бериш ҳақида Декларация қайси давлатнинг ташаббуси бўйинча қабул қилинган?
4. Франция учун Алжир масаласи нимаси билан муҳим бўлиб саналган?
5. Мустамлакачилик системасининг инқирозини тўхтатиш учун Ш. де Голль қандай чоралар қўллади.

4-§. «СОВУҚ УРУШ» СИЁСАТИНИНГ БОШЛАНИШИ

Бу дарсда:

- Иккинчи жаҳон урушидан кейинги халқаро аҳвол;
- «совуқ уруш»-нинг башланишига У.Черчилник Фултонда сўзлаган нутқинин сабаби;
- Трумэн доктринаси нинг мазмуни ва Маршалл режасининг мақсади.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги халқаро шароит. Иккинчи жаҳон уруши жараёнида фашизм ва милитаризмнинг инқирози дунё кучларининг янги муносабатларини келтириб чиқарди. Фашизм парчаланиши натижасида Совет Иттифоқининг обрўйи ортиб, демократик кучлар таъсири кенгайди. Мағлубиятга учраган Германия, Италия ва Япония вақтинча йирик давлатлар қаторини тарк этишига тўғри келди. Шулар қаторида Франция ва Англия ҳам анча ҳолдан тойди. Бу даврга келиб эндиликда экономика,фан ва техника соҳаларида бошқа давлатлардан олдинда турган АҚШ нинг обрўйи орта бошлади. Шунингдек, АҚШ дунёда ягона атом қуролига эканлиги билан ажралиб турар эди.Урушнинг тугаши билан СССР ва Ғарбдаги давлатлар орасидаги қарама-қаршиликлари сезиларли даражада кучайди. Бу даврга келиб Сталин дунё миқёсида олдинги қаторларга интила бошлади. У дунёда фашизмни мағлубиятга учратган ғолиб СССР эканлигини таъкидлай ўтириб, бундан буён Европа ва Осиёдаги урушдан кейинги масалаларни ечишда асосий ролни ўз қўлига олишга интилди.

Урушдан кейинги йилларда Совет Иттифоқининг ёрдами билан социализм қуришга киришган Шарқий Европа ҳамда бир қатор Осиё

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

давлатларида халқ-демократик революцияси кўтарила бошлади. Совет Иттифоқининг бошлаган социализмнинг дунё системаси вужудга кела бошлади.

Таянч сўзлар:

«совуқ уруш», «коммунизм қуриш», қуролланиш пойгаси, Германиянинг бўлиниши

Совет Иттифоқининг сталинча бошқаруви кенгаш аскарлари озод этган давлатларда ўзининг мустаҳкам тартибини ўрнатиб, улардаги буржуа муносабатларини тугатди, ҳукумат тепасида коммунистлар ҳукмронлигини ўрнатиб, шу орқали дунё капиталистик системасига кучли зарба беришни режалаштирди.

Шарқий Европа давлатларида коммунистлар таъсири жадал суръатлар билан ўсди, шу билан биргаликда Ғарбий Европада ҳам коммунистларнинг таъсири орта бошлади.

АҚШ ва Буюк Британия бошчилари Марказий ва Жанубий-Шарқий Европа давлатларини Совет Иттифоқининг таъсири остига тушиб қолишига ва бу ҳудудларда социалистик тартибнинг тарқалиши қаршилик кўрсатдилар. АҚШ дунёда гегемонлик учун кураша бошлади.

Шундай қилиб, дунё миқиёсида икки йирик қарама-қарши йўналиш вужудга келди. Улар орасидаги кураш кўп жиҳатдан халқлар муносабатларнинг асосий йўналишларини белгилаб берди.

У. Черчиллнинг Фултондаги нутқи. Ғарб давлатлари билан Совет Иттифоқининг қуролли рақобати «совуқ уруш» кўринишида бўлди. «Совуқ уруш» сиёсатини келиб чиқиши учун бир қатор омиллар вужудга келган эди: идеологик, геосиёсий ва маданий-диний омиллари вужудга келди. Уинстон Черчиллнинг 1946 йилнинг 5 мартида американинг Фултон шаҳрида сўзлаган нутқи «совуқ уруш» сиёсатининг бошланишига сабаб бўлганини кўпчилик тан олади.

У.Черчиллнинг нутқидан асосий мақсад, бутун дунёга Ғарбнинг таъсирини ўтказиш эди. У ўз нутқида дунёдаги кучлар нисбати АҚШ тарафида деб таъкидлайди.

Уинстон Черчилль Фултонда нутқ сўзламоқда. 1946 й., 5 март.

Шунингдек, Совет Иттифоқини агрессив ҳамда золим-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кда айблаб, Совет Иттифоқини Шарқий Европа давлатларини от оламдан «темир парда» билан ўраб олган дея таъкидлайди. Черчилль Совет Иттифоқи ва коммунизмга қарши курашиш ун «ингилиз тили халқлар ҳамжамиятини» қуришни таклиф лди.

Шундай қилиб Буюк Британия ва АҚШнинг ҳарбий кучларининг риккан ҳамкорлиги зарурлигини таъкидлади. Шу билан бирга у сўзида Буюк Британия ва АҚШнинг ядро қуроли мавжудлиги, вет Иттифоқидан ҳарбий жиҳатдан юқори туради деб таъкидлади. Аслида, У.Черчилль юқоридаги сўзлари билан дунё миқёсидаги рама-қарши икки идеология орасига нифоқ солди.

аб ўтинг!

У.Черчиллнинг ингилиз-саксон халқларини бирлашишга ундашининг сабаблари мада?

«Совуқ уруш» сиёсатининг бошланиши. У.Черчиллнинг Фултонда лаган нутқидан кейин, кенг миқёсда тушунтириш ишлари бош-нди. АҚШ ўзининг ядро қуроли мавжудлигидан фойдаланиб, оммунизмни сиқувга олиш» ни бошлади, бу йўлда ўзининг м қурол-яроғларидан фойданиши мумкинлиги билан тажовуз ларди.

АҚШ ўз атом бомбаларига эга бўлиб, уларни Европа ва Тинч еанидаги ҳарбий базаларида сақлар, Совет Иттифоқи ҳудудига қлаган вақтида атом бомбаси билан таҳдид сола олар эди. Совет тифоқида атом бомбасининг йўқлиги АҚШ ҳукуматини дадил ракат қилишига мумкинчилик берди. Атом бомбаси хавфига ду-о бўлган Совет Иттифоқи ўз ядро қуролини яратишга бор кучини флади ва 1949 йилнинг 29 августида Семей полигонида дастлабки м бомбаси синовини ўтказди.

Шундай қилиб, АҚШ нинг якка ҳукмронлигига барҳам берилди. 49 йили атом бомбасига икки давлат: Совет Иттифоқи ва АҚШ лик қиларди. Шу вақтдан бошлаб икки давлат орасида «совуқ уш» деб аталган сиёсат бошланди.

«Совуқ уруш» деганимиз – бу Совет Иттифоқи ва АҚШ орасидаги аро кураш. Икки йирик давлат бир бирига қарама-қарши капи-листик ва социалистик давлатлар лагерини вужудга келтирди. питалистик лагерь АҚШ ва Ғарбий Европа давлатлари томонидан шкил этилди. Совет Иттифоқи социалистик лагерь қурувчиси алди.

Нима сабабдан «совуқ уруш» деб аталди? Бу икки йирик дав-т ядровий қуролга эга бўлиши натижасида икки қарама-қарши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лагерь орасидаги тўғридан-тўғри ҳарбий тўқнашувларнинг келиб чиқиши демакдир.

«Совуқ уруш» қарама-қарши давлатлар орасида қуролланиш пойгасини келтириб чиқарди. Бу ўз ўрнида дунё миқёсидаги йирик уруш хавфини келтириб чиқарди.

Аниқланг!

Нима учун икки йирик держава орасидаги қарама-қаршилик «совуқ уруш» деб аталди?

Икки ҳарбий-сиёсий кучлар орасида ўзаро уруш даражасига етди, аммо очиқ тўқнашувлар юз бермади. Ҳар иккала система ҳам индустриал жамиятнинг принципларига асосланган йўлдан ривожланиши, саноатни тараққий этиши, хом ашёга бўлган талабни оширди. Бундай ҳолат, хом ашёга бўлган талабни ортиши, икки система орасидаги қарама-қаршиликларни келтириб чиқарди. Бироқ блоклар орасидаги кучлар нисбатининг тенглиги тўғридан тўғри ўзаро уруш ҳаракатини келтириб чиқармади. Аммо бу ҳолат «совуқ уруш» муносабатларини келтириб чиқарди. Айрим давлатларнинг ҳудудларидаги уруш ҳаракатларини келиб чиқиши кузатилсада, бу ҳолат жаҳон урушини келтириб чиқармади.

Эсда сақланг!

«Совуқ уруш » – дунёдаги икки сиёсий системани ташкил этган йирик давлатлар Кенгаш Иттифоқи ва АҚШ орасидаги сиёсий келишмовчилик. Улар орасидаги муносабат очиқ ҳарбий низони келтириб чиқармади.

Ҳар икки давлат ўз қуролларини ривожлантириш ва такомиллаштириш, шунингдек янги турларини яратишга киришдилар. Бу икки давлатнинг олиб бораётган сиёсати “Қуролланиш пойгаси”ни келтириб чиқарди.

«Совуқ уруш» сиёсати йилларида ҳар икки томоннинг олиб бораётган фаолияти қуролланиш ва тасарруфидаги ҳудудларни назорат қилишгина бўлиб қолмасдан, балки мафкуравий кураш ҳам олиб борилди.

Трумэн доктринаси. Американинг «коммунизмни тарқатмаслик» докторинасининг асосий белгиси Ғарб давлатларига иқтисодий ҳамда ҳарбий ёрдам беришдан иборат. Бу соҳадаги дастлабки қадам Г.Трумэннинг доктринаси эди. Греция ва Туркия хукуматларининг сўранишларига мувофиқ, Г.Трумэн бу давлатларда коммунизмга қарши курашда ҳарбий ва иқтисодий кўмак кўрсатиш кераклигини эълон қилди. Греция ва Туркияга американинг қурол-яроғлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҳамда ҳарбий кадрларини юборди, шунингдек у ерда Америка ўзининг ҳарбий базасини ташкил этди.

Аммо Трумэн доктринаси фақатгина Греция ва Туркиягагина тегишли бўлмасдан, бутун ер юзига мувофиқлаштирилган эди. Ақшнинг ушбу сиёсати асосида дунёдаги барча коммунизмга қарши курашаётган давлатларни қўллаш ва кўмак кўрсатиш кераклиги очиқ ойдин этилган эди.

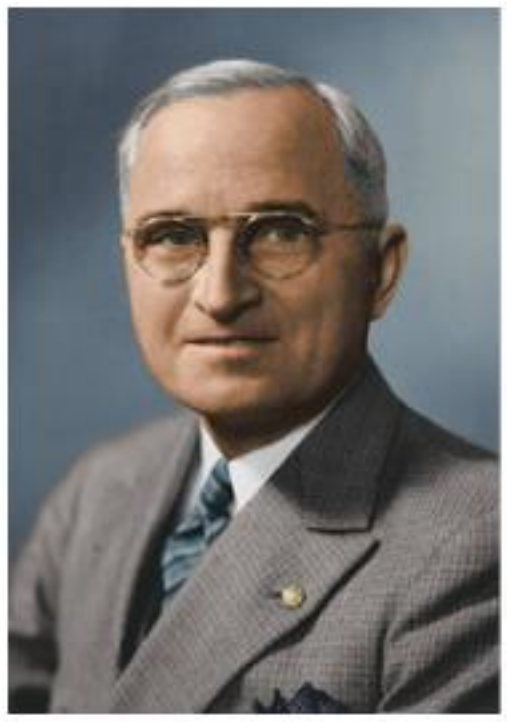

АҚШнинг 33-президенти – Г.Трумэн

Маршалл режаси. АҚШ ҳукумати Ғарбий Европадаги иттифоқдошларига ўзгача кўнгил бўлди. Бунинг исботи сифатида Америка ҳукуматининг 1947 йил 5 июлдаги давлат секретари Джон Маршаллнинг сўзлаган нутқига асосланиб Европа давлатларига кўмак кўрсатиш учун махсус режаси тайёрланди. Бу режанинг расмий аталиши – «Европани ўз қолпига келтириш режаси». Аммо тарихда бу режа Маршалл режаси деб аталди.

Ёдда сақланг!

Маршалл режаси – АҚШнинг иккинчи жаҳон урушидан кейин Европа давлатларига кўмак кўрсатиш программаси.

Юқоридаги режага мос, АҚШ Европага «қандайдир бир давлатга ёки системага қарши эмас, очликка, камбағалликка, умидсизлик ва тартибсизликларга қарши» йўналтирилган текин иқтисодий ёрдам кўрсатишга қаратилди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин Европанинг кўпчилик қисми вайронага айланган эди. Ҳудуднинг иқтисодий структурасини бузилиши, миллионлаб одамларнинг бошпанасиз қолиши характерли хусусиятига айланган эди. Қишлоқ хўжалигини вайрон бўлиши кўпчилик жойларда очарчиликни келтириб чиқарди. Европа давлатларининг катта сармояси уруш йилларида ҳарбий соҳага сарфланганлиги боис урушдан кейинги йиллардаги бўй кўрсатган муаммоларни ҳеч қайси бири ечилмаган эди.

Маршалл режасининг асосий мақсади уруш оқибатида келиб чиққан иқтисодий инқирозни бартараф этиш, савдони ривожлантириш, Европа давлатларининг индустриясини янгилаш, умуман олганда Европани ривожлантиришдан иборат эди.

Европанинг 16 давлати АҚШ дан ёрдам олишга розилик билдирди. Совет ҳукумати Маршалл режасига қарши чиқиб, уни «Европани қулликка айлантириш режаси», деб атади ва унга ара лашмаслигини билдирди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Маршалл режаси 1948 йилнинг апрель ойыдан фаолият кўрсатди. Режани амалга оширишда 17 европа давлатлари[1], шунингдек Ғарбий Германия қатнашди.

Уни амалга ошириш учун махсус халқаро Европа иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ЕИХТ) ташкил топди.

Анқланг!

Қўшимча маълумотлардан фойдаланиб, Маршалл режасига асосан ёрдам олган давлатларҳақида айтинг.

1948 йили ЕИХТга аъзо бўлган давлатлар Маршалл режаси асосида ёрдам олиш учун АҚШ билан икки тарафлама шартнома имзоладилар. АҚШ-дан озиқ-овқат, хом ашё, ишлаб чиқариш маҳсулотлари ва қуролларини сотиб олиб, АҚШ ҳукуматига ўз экономикасининг аҳволи тўғрисида маълумот бериб туришга мажбур бўлишди. Шу билан биргаликда АҚШ инвестициясини киритиши лозим, Совет Иттифоқи учун "стратегик товарлар" сотишга тўсқинлик қилиш, АҚШ учун муҳум бўлган материаллар билан таъминлашга мажбур эдилар. Маршалл режасини амалга оширилишини назорат қилиш учун турли давлатларга ўзининг махсус вакилларини юбориб ўтирди.

АҚШ ҳукуматидан ёрдам олишнинг асосий шартларидан бири, бу ташкилотларга аъзо давлатлар ўз территориясидан коммунистларни чиқариб юбориши шарт қилиб қўйилди. 1948 йилгача бўлган даврда Ғарбий Европа давлатларида умуман коммунистлар бўлмаган.

Маршалл режаси 1948 йилдан 1952 йилгача фаолият юритди. Шу вақт оралиғида АҚШ Ғарбий Европага ишлаб чиқариш воситалари, товарлари ва озиқ-овқат етказиб берди. Маршалл режасига асосан Ғарбий Европа давлатлари иқтисодий жиҳатдан ривожланган бўлишига қарамасдан, маълум бир вақт ўтиши билан АҚШга қарамлиги ортди.

Маршалл режаси тарихдаги энг фойдали иқтисодий режа саналади. Унинг барча белгилаган мақсадлари амалга ошди. Европа давлатларининг иқтисодий камчиликлари қолпига келтирилди. Эскирган ишлаб чиқариш ўринлари қисқа вақт оралиғида қайта қурилди. Ғарбий Европа давлатлари умумий аҳвол ўзгариб, ўзларининг ташқи қарзларидан қутулишига мумкинчилик бўлди. Шу йилларда коммунистлар ҳамда СССРнинг таъсир доираси сусайди.

---

[1] Маршалл режаси асосида ёрдам олган давлатлар: Австрия, Бельгия, Буюк Британия, Ғарбий Германия, Греция, Дания, Ирландия, Исландия, Италия, Люксембург, Нидерланд, Норвегия, Португалия, Туркия, Франция, Швеция, Швейцария.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Кейинчалик Маршалл режаси Японияга ва Шарқий Осиёдаги айрим давлатларга нисбатан ҳам қўлланилди. Маршалл режаси асосида 1950 йилдан 1953 йилгача бўлган вақт оралиғида Америка ёрдамини 37 аъзо давлатлар олди унинг ичида Ҳиндистон ҳамда Индонезия каби йирик давлатлар ҳам бор эди.

Билимингизнитекширинг

1. «Уруш арафасида мувозанатни сақлаш» деган фикрни қандай тушунасиз?
2. "Қуролланиш пойгаси" нима, у нимада кўринади?
3. Икки қарама-қарши блок орасидаги мафкуравий уруш нимада кўринади?
4. Нима учун Шарқий Европа давлатлари Маршалл режасига иштирок этишдан бош тортди ?

Мунозара: «Темир парда» дегани нимани билдиради ҳамда унинг пайдо бўлиш сабаблари нимада?

5-§. ИККИ ҚУТБЛИ ОЛАМ. ҲАРБИЙ-СИЁСИЙ ИТТИФОҚЛАР НАТО ВА ВАРШАВА ШАРТНОМАСИ ТАШКИЛОТИ

Икки қутбли оламни вужудга келиши. Иккинчи жаҳон урушидан кейин дунё миқёсидаги ҳарбий кучлар қайтадан шаклланди. Давлатларнинг турли иқтисодий, сиёсий ҳамда идеология тизимларига асосланган қарама-қарши блоклари вужудга келди. Бу икки қарама-қарши гуруҳнинг бирини маркази АҚШ бўлса, иккинчисининг маркази – СССР бўлганди. Ҳар иккаласи ҳам ўзларининг ядро қуролига эга давлатлар қаторига киради.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги янги кучлар орасидаги муносабатлар Ялта-Потсдам деб номланган системани вужудга келишига асос солди. 1945 йилнинг февралида Ялтада ҳамда 1945 йилнинг июль ойида Потсдамда ўтган «Буюк учлик» (СССР, АҚШ ваБуюк Британия лидерлари) Ўз конференцияларида урушдан кейинги юзага келган ҳолатдаги умумий вазиятни аниқлаб берди. Шунингдек айрим аниқ белгиланган қарорлар бугунги кунгача ўз кучини йўқотмади.

Бу системанинг ўзига хослиги – АҚШ ва СССР яъни дунёдаги икки йирик держава орасидаги кескин қарама-қаршиликни ву-

Бу дарсда:

- Икки қутибли дунёни пайдо бўлиши;
- НАТО ва ВШИни вужудга келиши;
- Ғарб ва Шарқнинг ҳарбий блоклари орасидаги келишмовчиликлари ҳақида биламиз.

Таянч сўзлари

Ялта-Потсдам системаси, НАТО, ВШТ, Берлин девори

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

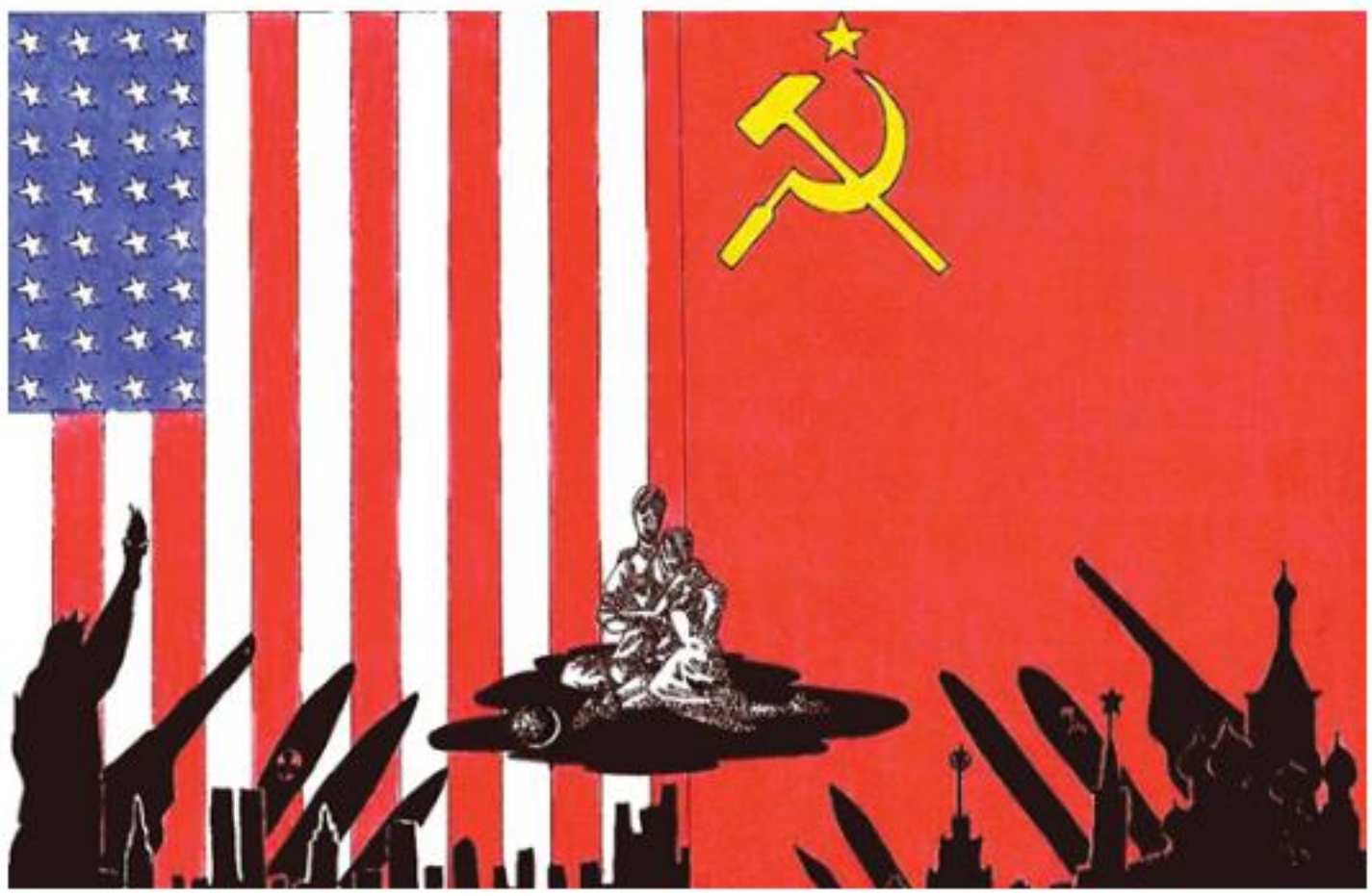

Икки қутбли олам

жудга келиши ҳамда жуда узоқ вақтга чўзилишидан иборатдир. СССР ва АҚШ орасидаги Ялта-Потсдам халқаро муносабатлар системасига таъсир этиб, икки қарама-қарши қутбни келтириб чиқарди. Ҳар икки державани ўз қўлловчилари мавжудлиги бу ҳолатни янада чуқурлаштириб юборди.

Ўйланинг!

Нима сабабдан иккинчи жаҳон уруши икки қутбли оламни вужудга келишига олиб келди?

Ёддасақланг!

Биполярли система – бу икки йирик держава – АҚШ ва СССРшунингдек уларни асосини ташкил этган ҳарбий-сиёсий блоклар орасиндаги қарама-қаршиликлардан иборат система.

Дунёнинг шундай бўлиниши йирик икки держава – АҚШ ва СССРнинг ҳарбий кучларини доимий ўсиб боришида кўриниш топди. Улар орасидаги қуролланиш пойгаси инсоният учун қийин вазиятни вужудга келтирди. Шундай қилиб 1980 йилларнинг ўртасига келганда дунёдаги ялпи маҳсулдорликнинг тахминан 6 фоизи қуролланишга сарфланди. Бу ҳолат дунёдаги фан ва техника янгиликларини инсоният тинч қурилиш йўлида фойдаланишига тўсиқ бўлди.

"Совуқ уруш" сиёсатининг белгилари:

• Дунёдаги коммунистик ҳамда ғарб идеологиялари орасидаги қарама-қаршиликларни вужудга келиши;

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

- Ҳарбий ва иқтисодий иттифоқларни вужудга келиши;
- Қуролланиш пойгасини кучайиши ва ҳарбий соҳа учун чиқимларнинг ортиб бориши;
- Халқаро кризисларни вужудга келиши;
- Дунёни Совет иттифоқи ва Ғарб давлатлари таъсири остига норасмий бўлиниши;
- Ҳар хил ижтимоий – сиёсий системадаги давлатлар орасида иқтисодий ва маданий алоқаларни қисқариши.

Қарама – қарши давлатлар ривожланаётган давлатларга таъсир кўрсатиш орқали ўзлари учун қулай мумкинчиликлар ярата бошладилар. Масалан, Германия ва Вьетнамни бўлиниши, Жанубий ва Шимолий Кореяни ташкил топиши. Икки қутбли оламни вужудга келишидан асосан учинчи дунё давлатлари кўп заҳмат чекди. Бу давлатлар буюк державалар орасидаги курашга ўз хоҳишларидан бўлак мажбурий равишда қатнашдилар. Натижада Осиё ва Африканинг айрим ҳудудлари бу икки державанинг жанг майдонига айланди.

НАТО ташкил топиши ва унинг халқаро муносабатлардаги роли. Урушдан кейинги тараққиёт шароитида, дунё социалистик системасини вужудга келиши, Ғарб давлатларининг ғарбий-сиёсий иттифоқларга бирикиши жараёнида дунёдаги ўз позициясини сақлаб қолиш ҳамда ривожлантириш муҳим ўрин тутди. Шимолий Атлантика ташкилоти (НАТО) юқоридаги ҳарбий иттифоқлар орасида муҳим рол ўйнайди.

НАТОнинг ташкил этиши. АҚШнинг ташқи ишлар министри Шимолий Атлантика шартиомасига қўл қўйилмоқда. 1949 й., 4 апрель

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ғарбий Европа давлатлари, аввало, умумий мудофаа системасини ташкил этишга қарор қилдилар. АҚШ ҳамда Канада Европа ва Шимолий Америка орасидаги хавфсизлик ва ўзаро вазифалари тўғрисида муросалар юргиздилар. Натижада 1949 йилнинг апрель ойида Шимолий Атлантика ташкилоти (НАТО) қурилди, унга 12 давлат киради: АҚШ, Канада, Буюк Британия, Бельгия, Дания, Исландия, Италия, Люксембург, Нидерландия, Норвегия, Португалия ҳамда Франция.

1952–1982 йилларда Шимолий Атлантика бирлашмаси ва тўрт Европа давлати қўшилди: Греция, Туркия, ГФР, Испания. Натижада уларнинг сони 16-тага етди.

Юқоридаги келишувга мос, 5-бобида НАТОнинг таркибидаги бир ёки бир неча аъзоларига қилинган қуролли-ҳужумлар унинг барча аъзоларига қилинган босқинчилик сифатида қабул қилиниши айтилди.

Шундай қилиб, Ғарб давлатлари дунёда тинчликни сақлашга ва шунингдек, айрим давлатларни мустақиллигини ҳимоя қилиш учун бирлашган, керак бўлган ҳолатларда ҳар қандай агрессияга қарши туриб берувчи иттифоқ қурилди.

Шимолий Атлантика ташкилоти ташкил топганидан буён Евро-Атлантика муҳитида тинчликни сақлаш борасида иш-чораларни амалга ошириб келмоқда. НАТОнинг юқоридаги олиб бораётган ишлари бугунги кунда ҳам ўзгаришсиз қолмоқда.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин АҚШ Совет Иттифоқига қарши бўлган оммавий уруш ва қирғин-барот ғояларига суянди. НАТОнинг ушбу сиёсатига кўра Ғарбий Европада СССР ва бошқа социалистик давлатларнинг стратегик жиҳатдан муҳим бўлган жойларига авиация орқали қисқа вақтда зарба бера олувчи ҳарбий базалар ташкил этишга киришилди.

Ғарбий Европага кўплаб миқдорда Американинг ҳарбий қуроллароғлари жойлаштирилди. Ғарб ва Шарқ орасидаги йирик қарамақаршиликлар авж олган вақтда Ғарбий Европа ўзининг хавфсизликни сақлаш борасидаги ваколатини АҚШ етакчилигидаги НАТО га топширди.

Ўйланинг!

Ғарбий Европа давлатлари ўз хавфсизлигини сақлаш масаласини нима учун АҚШ бошқараётган НАТОнинг ихтиёрига топширди?

НАТО бошдан-бош бир қатор мавжуд бўлган масалаларни ҳал этишга қаратилган ташкилот сифатида танилган. Шунингдек, кен-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

гаш давлатларининг хавфини бартараф этиш ва дунёда тинчликни сақловчи муҳим иттифоқ сифатида фаолият юритди.

«Совуқ уруш сиёсати» йилларида Америка Қўшма Штатлари бошчилигида Европа, Осиё ҳамда Лотин Америкаси давлатларида кўплаб ҳарбий-сиёсий иттифоқлар вужудга келди. 1948 йили Америка давлатлари ташкилоти (АДТ) тузилиб, улар орасида етакчи ролни АҚШ ўз қўлига олди. 1951 йили АҚШ, Австралия ва Янги Зеландия «хавфсизлик шартномаси» ни тузди (АНЗЮС). Бундан ташқари кўпқиррали ташкилот – Жанубий-Шарқий Осиё Шартномаси ташкилоти (СЕАТО) қурилди. СЕАТО га аъзо давлатлари қаторига – АҚШ, Буюк Британия, Франция, Осиё ва Тинч океани регионидаги 5 давлат – Покистон, Тайланд, Филиппин, Австралия ва Янги Зеландия кирди. СЕАТО шартномасининг мақсади – НАТОнинг Ғарбда олиб бораётган сиёсатини айнан Узоқ Шарқда амалга оширишга киришди.

1955 йили Бағдодда Бағдод пактига имзо чекилди. Унинг сафида Турция, Ироқ, Покистон, Эрон ва Буюк Британия кирди. Бу давлатларнинг барчаси АҚШ билан узвий боғлиқликда фаолият юритишди. Бироқ 1959 йили бу иттифоқ таркибидан Ироқнинг чиқиб кетиши натижасида, унинг номи Марказим шартнома ташкилоти (СЕНТО) деб атала бошлади.

Варшава Шартномаси ташкилоти (ВШТ). Социалистик давлатлар лагерига аъзолари ҳамкорлиги Иккинчи жаҳон урушидан кейин шакллана бошлади. Шарқий Европада коммунистлар бошқарувидаги давлатлар вужудга келди. Бундай давлатларнинг ташкил, Шарқий Европа ҳудудларида урушдан кейинги йилларда маълум бир вақт оралиғида кенгаш армиясининг қўшинларини қолиши билан ҳам боғлиқ эди. Социалистик системадаги давлатлар орасидаги муносабатлар дўстлик ва ҳамкорлик асосида бошланди.

1953 йили айрим социалистик лагери давлатларида СССРнинг Шарқий Европадаги иттифоқдошларига қарши қўллаган сиёсатларидан норозилик ҳолатлари кўрина бошлади. Чехословакия ва Венгриянинг бир неча шаҳарларида намойишлар ва норозилик ҳаракатлари бўлиб ўтди. ГДР да эса халқнинг турмуш даражасидаги ортда қолишлик норозилик кўтарилишларига олиб келди. Совет ҳукумати ГДРга ўз танкларини киритди. Полициянинг ёрдами билангина ишчилар норозилик ҳаракатлари тўхтатилди.

И.В.Сталин вафотидан кейин Совет Иттифоқининг бошчилари чет давлатлар билан музокара юритишга ўтдилар. Бунинг натижасида

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

НАТО БИЛАН ВШТ НИНГ ҚАРАМА-ҚАРШИЛИГИ

1955 йили 14 майда Албания, Болгария, Венгрия, ГДР, Польша, Руминия, СССР ваЧехословакия орасида Дўстлик, ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисидаги Варшава шартномасига қўл қўйилди. Натижада Варшава Шартномаси ташкилоти (ВШТ) вужудга келди, бу эса 1949 йили ташкил топган НАТОга жавоб саналди.

Варшава шартномаси ташкилотига аъзо давлатлар мустақиллик, эркинлик ҳамда бир-бирини ва бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига амал қилган ҳолда, ўзаро иқтисодий ва маданий алоқаларни ҳар тамонлама ривожлантириш мақсадида дўстлик ва ҳамкорлик асосида ҳаркатланишни ўз бўйнига олдилар.

Шартномага қўшилган давлатларнинг қуролли кучларини ягона бирлашган иттифоқини тузиш ҳақида келишилди. Варшава шартномаси ташкилотига аъзо давлатлардан бирортаси ҳужумга дучор бўлса иттифоқнинг бошқа давлатлари ёрдам беришга мажбур эканлиги таъкидланди.

ВШТ тига аъзо давлатлар ўз бирлашмасини Европада ва бутун дунёда тинчлик ва хавфсизлигини сақлаган ҳолда уни янада такомиллаштириш мақсадида қурилган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Аниқланг!

ВШТга аъзо давлатларнинима боғлаб турган?

Шунингдек, Варшава Шартномасига аъзо давлатларида кенгаш армиясининг бўлишлиги шарт деб белгилади, сабаби бу давлатларда дунёнинг энг олдинги қурол-яроғлар эди. Шундай қилиб, СССР ўзининг Ғарбдаги чегараларини мустаҳкамлаб олди.

НАТО ва ВШТ ҳарбий-сиёсий блоклари орасидаги қарама-қаршиликларни кучайиши. ВШТ (СССР) ва НАТО (АҚШ) орасидаги тушунмовчиликлар дунёни жаҳон уруши хавфига қўйган Берлин ҳамда Кариб инқирозини вужудга келтирди.

1959–1962 йиллар орасида шарқий немисларни Ғарбий Берлинга оммавий кўчиши Берлин инқирозини келтириб чиқарди. Бу тартибсизликларни тўхтатиш учун Ғарбий Берлинга тўсиқ сифатида 1961 йили Берлин деворини қурдилар. Чегара назорати кучайтирилди. Кўп ўтмай Бранденбург остоналаридаги назорат пунктларини Совет ҳамда Америка танклари эгаллай бошлади. СССР ва АҚШ орасидаги нифоқ Совет элининг танкларини бу ҳудуддан чиқарилиш билан

Берлин деворининг қурилиши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

якун топди. Ушбу девор дунёдаги икки қарама-қарши давлатлардан ташкил топган қутбни вужудга келганлигидан нишона эди, яъни «совуқ уруш сиёсатининг» бошланиши бўлиб саналди.

Кариб инқирози 1962 йили бошланиб, дунёга ядровий уруш хавфини солди. Бундай жиддий ҳолатни вужудга келишига Туркия ҳудудига АҚШ ўз ҳарбий базасини ўрнатиши бўлди. Бунга жавобан СССР ўзининг ўртача олисликка учадиган ракеталарини Кубага яширин тарзда жойлаштирди. Бу маълумот АҚШ хукуматини чўчитиб юборди. СССР нинг бу ҳаракатларини урушга тайёргарлик белги сифатида қабул қилинди. Кескинлашган муносабатларни фақатгина Совет Иттифоқининг ракеталарини Кубадан, АҚШ ракеталарини эса Туркиядан чиқарилиши ва АҚШ томонидан Кубага қарши ҳеч қандай ҳаракатлар бўлмаслигини келишилиши билан ҳал этилди.

ВШТга аъзо Шарқий Европа социалистик давлатлари орасида Совет ҳукумати таъсиридан қутилишга бўлган ҳаракатлари кучайди. 1956 йили Венгрияда ВШТнинг ҳарбий кучлари томонидан социалистик системага қарши кўтарилиши бостирилди. 1968 йили ВШТга аъзо мамлакатлар Чехословакиядаги жамиятнинг демократлашиш жараёнини тўхтатиш учун ҳарбий қўшинлар юборди.

Шундай қилиб, икки қутбли системани вужудга келиши СССР ва АҚШ давлатларини ўз ҳарбий ва иқтисодий блокларини ташкил этишини вужудга келтирди.

Билимингизнитекширинг

1. Икки қарама-қарши блокларни оммавий қуролланишининг натижаси нимага олиб келди?
2. Икки қутбли оламнинг бир-бири билан қарама-қаршиликларидан учинчи дунё давлатлари азоб чекди дейилишига сабаб нима?
3. ВШТ қандай мақсадда қурилди?
4. Нима учун Берлин девори икки қутбли олам символи деб тан олинди?

Жадвал билан шлаш.

Ташкилот номи	Қурилган йили	Аъзо давлатлар (дастлабки вақтда)	ташкилот белгиси
НАТО	1949	АҚШ, Канада, Буюк Британия, Бельгия, Дания, Исландия, Италия, Люксембург, Нидерландия, Норвегия Португалия, Франция	ҳарбий-сиёсий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Давоми

Ўзаро иқтисодий ёрдам кенгаши ЎИЁК			
Америка давлатлари ташкилоти (АДТ)			
АНЗЮС			
СЕАТО			
ВШТ			
СЕНТО			

6-§. ДУНЁ СОЦИАЛИСТИК ЛАГЕРИНИНГ ҚУРИЛИШИ. 1948–1962 ЙИЛЛАРДАГИ "СОВУҚ УРУШИ"НИНГ АСОСИЙ ВОҚЕАЛАРИ

Бу дарсда:

- социалистик лагернинг қурилиш процесси;
- ёппасига қуролланиш;
- 1948–1962 йилларда ги «совуқ уруш» нинг асосий воқеаларини биламиз.

Таянч сўзлар:

социалистик лагерь, Германиянинг бўлиниши, Корея уруши, Кариб инқирози.

Дунё социалистик лагерининг қурилиши. Фашистик Германиянинг енгилиши урушдан кейинги йилларда Европа давлатларининг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳаётини тубдан ўзгартириб юборди. Кўпчилик давлатлар ўз давлатининг бошқаришдаги ўзгаришлар яъни янгиланиш ва демократлаштирувчи ҳолатлар учун курашга чиқдилар. Бу кураш Шарқий Европа давлатларида кенг таралиб, янгиланиш жараёни оқибатида халқ-демократик революциясига айланди.

Революцион ўзгаришларни вужудга келишига кўплаб ички ва ташқи факторлар таъсир этди. Уларнинг энг асосийси – фашизмнинг мағлубияти, Совет Иттифоқи қўшинларининг Польша, Венгрия, Чехословакия, Руминия ва Болгарияни озод етиши бўлди. Бу давлатларда халқ ҳукумати органлари вужудга келди, ички ва ташқи сиёсатда мустақилликка эришиб, йирик ижтимоий ва иқтисодий реформалар амалга оширилди.

Шарқий Европа давлатларида урушдан кейинги амалга оширилган реформалар кўплаб муаммоларни ҳал этди, яъни жамият ҳаётида демократия кучайди, бошқарувнинг буржуа-демократик

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

формаси вужудга келди. Бир қанча давлатларда ишчи деҳқон органлари ташкил топди.

40-йиллардаги революцияларнинг натижасида пайдо бўлган саёсий системанинг кўриниши сифатида тарихда қолди. Шу даврдан бошлаб ижтимоий тараққиёт йўллари ҳақида турли фикрлар пайдо бўла бошлади. Шу билан биргаликда бир қатор йўналишлар таклиф этилди.

Бу давлат ҳаётидаги воқеаларни амалга оширшида СССРнинг таъсири кучли бўлди. Кўплаб демократик реформаларни амалга оширишда ёрдам бериш билан биргаликда, у ерларда ривожланишнинг социалисик моделини тарқатишга ҳаракат қилди.

1947 йилнинг сентябрида Польшада тўққиз коммунистик партия вакилларинг йиғини бўлиб ўтди. Унда дунёни икки қарама-қарши кучлар мавжуд бўлган лагерга бўлиш қаралди.

Москванинг таъсирида Болгарияда (1944 й.), Югославияда (1945 й.), Албанияда (1946 й.), Польша ва Руминияда (1947 й.), шунингдек Осиёдаги – Шимолий Вьетнамда (1945 й.), Шимолий Кореяда (1948 й.) коммунистик режим ўрнатилди. 1949 йили Хитойда ҳукмронлик коммунистларнинг қўлига ўтди.

Шарқий Европада социализм ғалабаси учун таъсир кўрсатган омил, у ерда доимий Совет армиясининг мавжудлигида бўлди. Социализм бир давлат доирасидан чиқиб, дунё социалистик системасини вужудга келтирди.

Совет иттифоқи Сталин бошчилигида бу давлатларни халқ хўжалигини ривожлантиришга ёрдам бериб, ўз навбатида уларни ўзига нисбатан бош эгишини талаб этди.

1949 йили Болгария, Венгрия, Руминия, Польша, Чехословакия, ГДР ва СССР аъзо бўлган Иқтисодий ёрдам кенгаши (ИЁК) қурилди.

1947–1948 йилларда социализмнинг сталинча модели мажбуран киритилиши халқ-демократик революцияларини қисқа вақтда тугатди. Халқ-демократик давлатлари “жадал социализм қурилиш” йўлига ўтди. Бунга мувофиқ барча иқтисодий қурилишлар давлат ҳисобига ўтказила бошланди, ягона давлат мулки вужудга келди.

Аслида эса бу ҳолат ижтимоий ва иқтисодий соҳаларда кўплаб чигалликлврни келтириб чиқарди. Асосий капитал ишлаб чиқариш қуролларини яратишга қаратилди, енгил саноат ва озиқ-овкат ишлаб чиқариш соҳасига умуман эътибор кам бўлди. Бунинг барчаси 1953–1956 йиллардаги Польша, Венгрия, Чехословакия ва ГДРдаги ижтимоий-сиёсий кризисга олиб келди, оқибат эса иқтисодиётдаги ҳамда жамиятнинг ижтимоий соҳадаги келишмовчиликларини келтириб чиқарди. Совет иттифоқи тажрибасидан фойдаланиш, бу

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

давлатларда ҳам ҳудди СССР каби бюрократик социализм моделини кўчириб олишига олиб келди.

Бу давлатларга тараққиётнинг янги йўналишларини излашга бутунлай тўсиқ қўйилди. Югославия давлат бошчиси Броз Титонинг Сталин диктатурасидан бош тортиши натижасида 1948 йили Югославия ва СССР орасидаги ўзаро муносабатлар тўхтатилди. Югославияда «ўзини-ўзи бошқарув социализми» модели қабулланди. Югославияда давлат режалари асосан корхоналарнинг ишлаб чиқариш режаларига асосланиб қабулланишга ўтилди

Аниқланг!

Югославия ва СССРорасидаги муносабатларнинг тўхташсабаблари..

Қуроланиш пойгаси. Қуролланиш пойгаси – Ғарб (АҚШ) ва СССР иттифоқдошлари орасида иқтисодий томондан шунингдек идеологик ҳамда ҳарбий соҳаларда келишмовчиликлар ва рақобат вужудга келди. Иккинчи жаҳон уруши йилларидаги пайдо бўлган ишончсизлик урушдан кейин ҳам давом этиб, фақатгина Совет Иттифоқининг тарқалиши билан бироз юмшади.

Қуролланиш пойгаси Иккинчи жаҳон урушидан кейин авж олди. Бу даврга келиб аввалги иттифоқдошлар ҳам бир-бирига дўст эмас балки, рақобатчи сифатида иш юритди. Қуролли кучлари соҳасида бир биридан ўзишга интилдилар. Натижада эса мисли кўрилмаган даражада қурол-яроғлар пайдо бўлди.

Қуролланиш пойгаси атом қуролларини яратилиши билан узвий боғлиқ бўлди. 1945 йили АҚШ дунёдаги ягона ядровий держава саналарди. Япония билан бўлган урушда АҚШнинг ўз ядро қуролини Хиросима ва Нагасаки шаҳрига ташлади. Бу тарихда биринчи бор ядро қуролини қўлланилиши эди. Бироқ Америка ўзининг ядровий қуролга бўлган монополиясини фақатгина тўрт йилгина сақлай олди. 1949 йили Совет иттифоқи ўз ядро қуролини синовга тайёрлади. СССРнинг дастлабки синови Семей полигонида ўтказилди.

Умуман олганда, қуролланиш пойгаси, ўз рақибидан кўра мукаммалроқ қуролни ўйлаб топишдан иборат эди. Бу сиёсат давлатнинг асосий маблағини мана шу соҳага йўналтиришдан иборат эди.

Юз бериши мумкин бўлган уруш ҳар икки тараф учун ҳам катта зарар келтириши аниқ эди. “Совуқ уруш сиёсати” даврида яратилган қуроллар ҳеч қандай фойда келтирмади, балки уларни тайёрлаш ва сақлаш ортиқча чиқимлар талаб этарди.

Қуролланиш пойгаси тез суръатлар билан ўсиб борди. Томонлардан бири қуролнинг янги турини яратган бўлса, иккинчи томон ҳам шу

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1949 йили 29 августа Семейда махсус синов майдонида КСРО-нинг ядро қуролининг илк синови ўтказилди.

соҳада изланишларни кучайтириб юборарди. Бу рақобат ҳарбий ишлаб чиқариш соҳасининг барча турини: танклар, самолёт, ракета, кемалар шунингдек сув ости кемаларини тайёрлашни ўз ичига олди. Асосий рақобат эса ҳарбий ракеталар ясашда бўлди. АҚШ СССРдан ядровий қуроллари сони билан юқори турса, СССР эса АҚШ га нисбатан ҳарбий ракеталарининг юқори даражада эканлиги билан ажралиб турарди. СССР биринчилардан бўлиб космосга ернинг сунъий йўлдошини учирди, шу билан биргаликда яна энг катта ютуғи космик кемани дастлабки инсон билан учиришга муваффақ бўлди. Бу эса АҚШни ҳаракатга солиб қўйди. Охир оқибат америкаликлар ҳам космосни забт этиб,тенгликка эришди. Бу билан қуролланиш пойгаси тўхтамади. Бунга мисол сифатида ҳарбий мақсадда суперкомпютерларни яратилишини олсак бўлади.

Стратегик жиҳатдан тенгликка эришилгандан сўнг 60-йилларнинг бошига келиб қуролланиш пойгаси бироз бўлсада иккинчи ўринга ўтишига олиб келди.

1948–1962 йиллардаги «совуқ уруш сиёсати» келтириб чиқарган воқеалари. АҚШ, Буюк Британия ва Франциянинг СССР билан иттифоқдошлар каби сиёсатдан ўзаро душманлик сиёсатига алмашди. АҚШ ва Буюк Британиянинг ҳукмрон гуруҳ Франциянинг кўмаги билан Ғарбий Германиянинг иқтисодий ва ҳарбий ҳолатини ўз қолпига келтиришга киришди.

1946 йили АҚШ ва Англия ўзлари оккупация қилган ҳудудларни Бизония (қўш ҳудуд) деб атаб бириктирди. 1948 йили уларга француз ҳудуди қўшилиб, Тризония қурилди.

1949 йили 7 сентябрда парламент янги герман давлати – Германия Федератив Республикаси (ГФР) қурилганини эълон қилди.

Ўйланинг!

Германия нима сабабдан иккига бўлинди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Эндиликда Совет Иттифоқи ҳудудидаги Шарқий Германиянинг пайдо бўлиши бошланди. 1949 йилнинг 7 октябрида Германия Демократик Республикаси (ГДР) қурилганлигини эълон қилинди. Немис ерида бирига ўхшамаган ижтимоий – сиёсий система иккита Германия давлати пайдо.

«Совуқ уруш сиёсати»ни яққол кўрсатиб берувчи яна бир воқеа – 1950 – 1953 йиллардаги Корея уруши. Унинг сабабчиси Корея Халқ Демократик Республикасининг (КХДР) бошчиси Ким Ир Сен саналади. У Жанубий Корея билан бирлашишга (ўзи бошчилигида) эришишни кўзлайди ва Сталинга Жанубий Кореянинг барча худудларида социализм байроғи остида халқ кўтарилиши қилишга сўз берди.

Шимолий Кореянинг ҳарбийлари Жанубий Корея ҳудудига босиб кириб, Сеулни босиб олди. БМТ КХДР, ХХР ва СССРнинг ҳаракатларини айблади. БМТ қарорига мувофиқ, унинг номидан фаолият юритаётган, таркибида асосан америкаликлардан иборат бўлган қўшинлар Шимолий Корея ҳарбийларини икки халқ орасидаги 38-параллелдан ажратиб юборди.

Ҳарбий тўқнашувлар вақтида ғалаба вақти-вақти билан қўлдан-қўлга ўтиб турди. Шимолий Корея тарафида кўплаган Совет иттифоқи томонидан кўплаб мутахассислар ва хитойлик «кўнгиллилар» қатнашди. Уруш ҳаракатлари 1954 йилги Женева Декларациясига мувофиқ Кореяни иккига бўлиш билан тугади. Корея

Корея уруши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

уруши ҳар икки давлатнинг саноат ва инфраструктурасига катта зиён келтирди. Урушнинг натижасида бу ҳудуд СССР ва АҚШ таъсири остидаги регионга айланди.

50-йилларнинг сўнггида – 60-йилларнинг бошида АҚШ ва СССР орасидаги муносабатларнинг муросага келган вақти бўлиб ҳисобланди. Бу ҳолат Совет Иттифоқининг фаол олиб борган ташқи сиёсатининг натижасида юзага келди. КПССнинг XX съездида Н.С.Хрушчевнинг махфий ҳисоботи халқаро муносабатларга ўз таъсирини кўрсатди. Шарқий Европа давлатларининг айрим бошчилари бу ҳолатни СССР тарафидан социализм қурилишининг бошқа йўллари мавжудлиги билан келишиш, деб тушундилар. Шунингдек, Н.Хрушчев социалистик кучлар ҳукумат бошига парламент бошқаруви асосида ҳам келиш мумкинлигини тан олди. Бу эса Хрушчев томонидан Б.Титонинг ҳаракатларини тан олганлигини билдирар эди. Аммо Москва ва Белград орасида якуний битим ўрнатилмади.

1962 йилги Кариб инқирози энг йирик келишмовчиликлардан бири бўлди. 1961 йили Куба контрреволюционерлари тўлиғи билан яксон этилгандан сўнг, Совет Иттифоқининг ёрдами билан ўз мудофаа қобилятини кучайтирди. 1962 йилнинг кузида СССР махфий шартномага мувофиқ Куба ҳудудига ўз ҳарбий ракеталарини ўрната бошлади. Бу Совет хукуматининг ўта хавфли ва аниқ ўйланмаган ҳаракати эди. Бундан хабар топган АҚШ зудлик билан чоралар қўллай бошлади. 1962 йили 22 октябрда президент Ж. Кеннеди Кубага кираётган ҳамма кемалар қаттиқ назоратга олишга буйруқ берди. Бу эса АҚШ томонидан Кубани ҳавода ва сувда блокада қилганлигини яққол бир кўриниши эканлигини билдиради.

Кариб инқирози давридаги Москвада ўтган намойши. 1962 йил.

Совет Иттифоқи ва Куба «карантинни» тан олишдан бош тортдилар шунингдек, Кубадаги блокадани олиб ташлашни қатъий талаб этди. АҚШ ва СССР орасида аниқ ҳарбий тўқнашув хавфи пайдо бўлди. Американиг Европадаги армияси, АҚШ флоти, стратегик

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

авиацияси тўлиғи билан ҳарбий ҳолатга келди. Дунёда ядро уруши хавфи ортиб кетган энг оғир вазият юзага келди.

АҚШ президенти Ж. Кеннеди ва Совет ҳукуматининг бошчиси Н.С. Хрушчев орасида қизғин музокаралар юргизилди. Бир қанча хавфли ҳолатлар ортда қолиб, 28 октябрда икки тараф орасида инқирозни тинч йўл билан ҳал этишга келишилди. Совет Иттифоқи Кубадан ўртача олисликка учувчи ракеталарини олиб чиқиб кетишг, АҚШ эса «карантинни» тўхтатиб, Куба чегараларининг ҳавфсизлигини сақлашга сўз берди. Шунингдек, АҚШ Туркияга СССРга қарши ўз ракеталарини жойлаштирмасликка ваъда берди. Кариб инқирози халқаро даражадаги кескин муаммоларни тинч йўл билан ҳал этилиши мумкин эканлагини кўрсатди.

АҚШ президенти Жон Кеннеди ва Совет Иттифоқининг раҳбари Никита Хрушчев «Шарқий-Ғарбий» шартномасидаги учрашуви.

Билимингизнитекширинг

1. Дунё социалистик лагерини вужудга келиш босқичларини атанг.
2. Шарқий Европа давлатлари нима учун ривожланишнинг халқ демократик йўналишини танламади?
3. Қуролланиш пойгасининг белгилари нималардан иборат?
4. Нима учун Кариб инқирози халқаро миқиёсдаги энг хавфли жанжаллардан бири дейилади?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАРНИ ВУЖУДГА КЕЛИШИ

7-§. БМТ НИ ТАШКИЛ ТОПИШИ ВА РОЛИ. XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Бу дарсда:

- БМТнинг ташкил топиши, унинг мақсад ва вазифалари;
- Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг моҳияти;
- БМТнинг халқаро қуролсизлантириш ҳамда тартибга солиш масалаларини кўриб чиқасиз.

Таянч сўзлар:

инсон ҳуқуқлари, қуролсизланиш, халқаролик масалалар, ҳамкорлик, тинчлик.

БМТни ташкил топиши. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (БМТ) ташкил топиши халқаро ҳаётдаги энг муҳим воқеалардан бири бўлиб саналди. Унинг асосий мақсади – халқаро тинчлик ва хавфсизликни ҳимоя қилиш, халқлар ва давлатлар орасида ҳамкорликни ривожлантиришдан иборатдир.

1945 йилнинг апрель ойида Сан-Франциско шаҳридада Бирлашган Миллатлар Ташкилотинин қурултой конференцияси БМТнинг Низомини қабуллади: халқлар орасидаги дўстлик муносабатларини тенг ҳуқуқлилик асосида ривожлантириш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмасдан, халқаро жанжалларни тинч йўл билан ҳал этиш, куч ишлатмаслик.

1БМТнинг Низоми 1945 йили 24 октябрда кучга кирди ва шу кун – БМТнинг ташкил топган куни ситфатида йил сайин атаб ўтилади. 1945 йили БМТга 51 давлат аъзо бўлиб кирди. Унинг аъзоларинг сони, 50-йилларнинг охирига бориб 83-тага етди. Ҳозирги кунда эса 193 давлат БМТга аъзо.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бошқарув органлари – Бош Ассамблея ва Хавфсизлик Кенгаши. Бош Ассамблея – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг барча аъзоларидан иборат маслаҳат ва ваколатли органи саналади. У оламга хавф ҳатар солувчи масалаларни ҳал этиш учун фаолият юритувчи форум ҳисобланади.

Хавфсизлик кенгаши – доимий иш юритувчи сиёсий орган саналади. У – халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлашда, асосий жавобгарликка эга орган саналади. Хавфсизлик Кенгаши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БМТ Бош Ассамблеясининг биринчи йиғилиши. Лондон, 1946 й.

5та доимий ва 10 та доимий бўлмаган аъзолардан иборат. Доимий аъзолар беш йирик держава: СССР (кейин Россия), АҚШ, Буюк британия, Хитой, Франция. Доимий бўлмаган аъзолари кенгашга низомда кўрсатилган тартиб билан сайланади.

БМТнинг Иқтисодий ҳамда Ижтимоий кенгаши, Васийлик бўйича маслаҳат кенгаши мавжуд. Бош котиби Котибият ва Халқаро суд вазифасини ўтайди.2017 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби этилиб – Антониу Гутерриш тайинланди.

Бундан ташқари БМТда бир қатор халқаро ихтисослаштирилган ташкилотлар мавжуд. Масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг билим, фан ва маданият соҳаларини бошқарувчи ташкилот – ЮНЕСКО катта обрўга эга саналади.

БМТнинг расмий тиллари: *ингилиз, рус, француз, испан, араб ва хитой* тиллари саналади.

БМТ – дунёдаги халқаро хавфсизлик системаси, мустақил давлатларнинг ягона ташкилоти. У тинчлик ва хавфсизликни ҳар томонлама ҳимоя қилиш учун ташкил этилган.

Инсон ҳуқуқларининг барчага бирдай *Декларациясини қабул ланишти ва унинг аҳамияти.* БМТнинг Низомига кўра халқаро ҳамкорлик «инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, насли, жинси,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тили ва динидаги фарқларига қарамасдан ҳурматлаш» асосида амалга оширилиши керак деб маълум қилди. БМТнинг дастлабки муҳим ютуқларидан бири Бош Ассамблеянинг 1948 йилнинг 10 декабрдаги Исон ҳуқуқларининг барчага бирдай Декларацияснинг қабулланиши бўлди.

Инсоният тарихида ҳамда халқаро муносабатларда биринчи маротаба сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва мадани ҳуқуқлари ва эркинликлари аниқланди. Декларацияга асосан инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини тўрт гуруҳга бўлишга бўлади.

Биринчи гуруҳ инсонга хос ҳуқуқлар ва эркинликларидан иборат. Улар – яшаш ҳуқуқи, эркинлик ва шахсий ҳаётига аралашмаслик, қулликдан, жабрлашдан, инсонийлик ғояларига тўғри келмайдиган муносабатлардан асраш. Ҳар бир инсоннинг шахсий ва оилавий ҳаётига, турли ёзишмаларига, обрўси ва ҳурматига зиён келтирмаслик. Шунингдек, ҳар бир фуқаро мустақил ва бетараф суд орқали ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишлари мумкин.

Асосий ҳуқуқ ва эркинликларнинг ***иккинчи гуруҳига*** фуқаролик ҳуқуқ ва эркинликлар киради. Уларга: фуқаролик олиш ҳуқуқи, давлат ичида эркин кўчиб юриш ва яшаш жойи танлаш, кўчиб кетиш ва сиёсий бошпана излаш ҳуқуқига эга.

Декларациядаги ҳуқуқ ва эркинликларнинг ***учинчи гуруҳи*** – сиёсий ҳуқуқлар ва эркинликлардан иборатдир. Унга: ўй-фикр, ор-виждон ҳамда дин эркинлиги, эътиқод ,турли йиғинлар ва ташкилотларга аъзо бўлиш, сайлаш ва сайланиш ва бошқармаларда ишлаш ҳуқуқлари.

Декларациядаги ҳуқуқ ва эркинликларнинг ***тўртинчи гуруҳи*** – иқтисодий, ижтимоий ҳамда маданий ҳуқуқлар. Улар меҳнат қилиш ҳуқуқи, касб танлаш, касаба уйишмалари ташкил этиш, дам олиш ва ижтимоий ёрдам олиш, билим олиш, ва маданий ҳаётга аралашиш ҳуқуқи.

Атаб ўтинг!

Ўз мамлакатини бошқариш ҳуқуқи деганимиз нима?

БМТга аъзо давлатлар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш принципларини сақлашга тиришдилар ва амалга оширдилар.

1966 йили Инсон ҳуқуқларининг барчага бирдай декларацияси қабуллангандан кейин, бу ҳужжат қонуний тарзда кучга кириши учун муҳим саналган яна икки пакт қабулланди: улар иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ҳамда сиёсий ҳуқуқлар ҳақидаги халқаро пактлардир.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БМТ аёллар ҳуқуқларига кўп кўнгил бўлди. 1979 йили Бош Ассамблея аёлларга нисбатан қўлланиладиган камситишларнинг барча турларини қўллашни таъқиқловчи конвенциясини қабуллади. Болаларнинг ҳуққуқлари эса 1989 йилги Бош Ассамблея томонидан қабулланган Конвенцияга асосан қўриқланади.

Ўйланинг!

1989 йилги Болаҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция қандай ҳуқуқларни ҳимоя қилади?

БМТ ҳар қандай диний қисм кўрсатиш ва диний камситишларнинг барча турига қарши курашни ўзининг асосий вазифаси, деб санайди. Бирлашган Миллатлар Ташкилати ер юзи халқлари ва камчиликни ташкил этувчи миллатлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни масад этади.

Қуролсизланиш масалалари ва БМТнинг роли. Ташкил топган вақтидан ошлаб БМТ ҳар томонлама қуролсизланиш ва ҳар қандай қуролларни қисқартириш халқаро тинчлик ва хавфсизликни ҳимоя қилиш асосий вазифаларидан бири санади. Инсоният учун ҳавфли бўлган оммавий қирғин - барот қуролларини қисқартиришга ва йўқ қилишга ҳаракат қилди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ер юзида ядро қуролларини қисқартиришга салмоқли ҳиссасини қўшди. Исоният тараққиётида умумбашарий масалаларни муқокама этувчи ишончли механизми вужудга келди.

Эсда сақланг!

Оммавий қирғин-барот қуроллари – қисман фойдаланилган ҳолатда ҳам жуда катта қирғин ва кўплаб талофатлар келтириши мумкин бўлган қурол-яроғ турлари.

50–60-йилларнинг иккинчи ярмида Совет Иттифоқи ва унинг иттифоқдошлари таклиф этган қуролсизланиш тўғрисидаги таклифларига Ғарб давлатларининг қўшилиши халқаро низоларни бироз юмшашига олиб келди.

Бунга мисол тариқасида 1959 йили қабул қилинган Америка Қўшма Штатлари, Буюк Британия, Франция ҳамда СССР каби бир қатор давлатлар имзо чеккан Антарктида тўғрисидаги шартномани кўрсатиш мумкин. Ушбу шартномага мувофиқ жанубий кенгликнинг 60° градусидан жанубга томон ерлардаги барча ҳарбий ҳаракатларга тақиқ қўйилди. Шундай қилиб, ер юзасида дастлабки кенг кўламдаги қуролсизлантирилган (демилитаризация) ҳудуд вужудга келди. У ерларни ўзлаштириш фақатгина тинчлик йўлида амалга оширилади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Аниқланг!

1959 йилги Антарктида шартномасининг мақсадини аниқланг.

1950 йиллардан бошлаб йирик ядровий державалар – СССР, АҚШ ҳамда Буюк Британия орасида ядровий синовларини таъқиқлаш борасида музокаралар юритила бошланганди. 1963 йилнинг августида Кариб инқирозидан кейин йирик уч держава атмосферада, космосда ва сув остида ядро синовларини ўтказишларига таъқиқ қўйилди. Ҳали ҳам ер ости синовлари таъқиқланмаган эди. Эндиликда қирк державалар бу синовларни ҳам тақиқлаш учун шартнома олиб бориб ҳаракатларни давом эттиришга интилдилар.

1963 йили Москва шартномаси қуролланиш пойгасига таъқиқ қўйган дастлабки халқаро шартнома бўлиб топилади. Бу эса атмосферага ядровийлар натижасида юз берадиган инсон ҳаёти учун хавфли бўлган таъсирни камайтиришга мумкинчилик берди. Ушбу шартнома Қозоғистон учун катта аҳамиятга эга бўлди. Унинг ҳудудида 1949 йилдан 1963 йилгача бўлган даврда очиқ ҳавода ядровий синовлар ўтказилган бўлса, 1963 йилдан кейин барча синовлар фақатгина ер остида ўтказилди.

1970 йили ядровий қуролларни таратмаслик тўғрисида шартнома ядро қуроллари йўқ давлатларга ядро қуролларини ишлаб чиқаришига ва уларни сотиб олишларига, шунингдек бундай давлатларга ядро қуролларини яратиш технологиясини ҳам сотишга таъқиқ қўйилди.

Шундай қилиб, дунёда милитаризм сиёсати барҳам топа бошлади, 60 йилларга келиб қуролсизланиш масалалари бўйинча музокаралар бошланиб, ядровий қуролларни ишлаб чиқариш пойгаси бироз тўхтади ва бу соҳада бир қатор ютуқларга қўл етказдилар.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳамда халқаро масалаларни ҳал этиш йўллари. 70–80-йилларда БМТ халқаро ҳаётдаги роли орта бошлади. БМТ таркибидаги давлатлар сони орта бошлаши билан қуролсизланиш, халқаро муносабатларни демократлаштириш, тинчликни сақлаш ва апартеидга қарши кураш масалалари Бош Ассамблея ва БМТнинг бошқа органларининг сессияларининг кун тартибида муҳим ўрин эгаллай бошлади.

Мустамлакачиликка қарши курашда БМТнинг роли ортди. 1960 йил декабрда мустамлакаларга озодлик ва эркинлик бериш ҳақида декларация қабулланди. 1963 йили Бош Ассамблея ирқий камситишни бутунлай тугатишга оид Декларацияси қабулланди. 1965 йили мустамлака регионларида ҳарбий базаларни тугатишга чақирди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Жанубий Африкада ҳамда Родезияда Португал мустамлакачиларини ирқчиликда айблади. 1973 йили Бош Ассамблея апартеид режимини тугатишни режалаштирди. Хавфсизлик Кенгаши Португалия, Жанубий Африка ва Родезияга қарши иқтисодий ва сиёсий санкциялар ҳақида қарор қабуллади. Шу йили Бош Ассамблея ирқчилик ва ирқий камситишларга қарши курашнинг 10 йиллигини нишонлади.

Шунингдек, исонийлик ресурсларини ривожлантириш, камбағалликни тугатиш, халққа хизмат кўрсатиш, нашахўрликка қарши кураш, жиноятни олдини олдиш, фан ва техникани ривожлантариш ҳамда атроф-муҳитни ҳимоя қилиш каби кўплаб муҳим масалаларга кўнгил бўлинган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти табиий бойликларни тежаш, транспорт ва алоқа системасини янада ривожлантириш, халқнинг уй-жойга бўлган талабини қондиришга ва шаҳар ва қишлоқларни ривожлантиришга эътибор қаратади.

1986 йили Бош Ассамблея Тараққиёт ҳуқуқи ҳақида Декларация қабуллади. Декларация да инсон ҳар қандай тараққиётнинг марказида туриши ва ҳар қандай тараққиёт инсон орқали эканлиги таъкидланади.

1966 йилдан бошлаб БМТнинг Бош Ассамблея халқаро БМТнинг фаолияти ижтимоий-иқтисодий соҳани ривожлантиришга қаратиш мақсадида тўрт маротаба «БМТнинг тараққиёт соҳасидаги ўн йиллигини» эълон қилди.

БМТ ҳозирги кундаги энг муҳим масалаларини аниқлаб кўрсатдибулар уч асосий йўналишда деб саналди: – камбағаллик, ишсизлик

БМТ Бош Ассамблеясининг 70 йиллиги. Нью-Йорк, 2016 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҳамда ижтимоий дезинтеграция муаммолари кўрсатилди. Бу масалаларнинг ечилиши келажакда ижтимоий тараққиётнинг ўсишига ёрдам беради. Бир қатар экологик муаммоларни ҳал этиш масалаларига кўнгил бўлинган.

Инсоният учун, шунингдек БМТ учун ҳам энг катта хавф тўқнашувлардир. Кейинги ўн йиллар ичида ер юзида тўқнашувлар сони деярли ошди. Тўқнашувлар натижасида 90% тинч аҳолини қирилишига олиб келса, айрим ҳолатларда яшаш жойларини ташлаб кўчиб кетишга мажбур бўлдилар.

БМТ ўзини ҳар қачон тинчлик ҳимоячиси сифатида ҳаракатланишини маълум қилади. У тинчлик ҳақида, келишмовчиликларни ҳал этувчи ҳамда халқаро ҳамдўстлик масалалари ҳақида бир неча ҳужжатлар қабул қилди. БМТ томонидан ўтказилган тинчликни ҳимоя қилиш борасидаги ишларининг сони эса чексиз.

Шундай қилиб, БМТнинг халқаро муносабатлар соҳасида XX асрнинг иккинчи ярмидаги ижобий ҳаракатлари муҳим аҳамият касб этди. БМТ Бош хатчилиги ва унинг аъзолари муаммоли масалаларни ечишга катта ҳисса қўшдилар.

Билимингизнитекширинг

1. БМТнинг қандай конвенцияларини биласиз, уларнинг мақсади нима?
2. БМТнинг ихтисослашган ташкилотларидан қайсиларини биласиз?
3. XX асрнинг иккинчи ярмидаги қандай муҳим масалаларни биласизлар?
4. 4БМТнинг халқаро масалаларни ечишга қаратилган асосий ҳаракатлари нимадан иборат?

Мунозара: Дунёдаги **қандай муаммолар умумбашарий саналади, нима учун шундай?**

8-§. ЕВРОПА ИНТЕГРАЦИЯСИ. ЕВРОПАДАГИ ХАВФСИЗЛИК ВА ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИ

Европа интеграциясининг асосий омиллари. Ғарбий Европада Иккинчи жаҳон урушидан кейин бирлашиш жараёни бошланди, бу учун барча объектив ҳамда субъектив факторлар вужудга келган эди. Дунёдаги йирик икки буюк державанинг ҳукумронли ўрнатилиши аниқ кўрина бошлади. Бир тарафдан АҚШ томонидан кўрсатилаётган тайзиқ бўлса, иккинчи томондан эса, СССРнинг ҳарбий кучларидан хавфсираган Ғарбий Европа давлатлари, уларга қарши туриш йўлларини излади.

Урушдан кейинги йилларда ишлаб чиқаришни ҳамда ижтимоий ҳаётни интернационаллаштириш жараёнида янгича кўзқараш юзага

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

келди. Юз бераётган фан-техника инқилоби Ғарбий Европадаги ишлаб чиқариш ва технологиялар соҳасиининг иқтисодий асосини вужудга келтирди. Ғарбий Европа давлатларининг хўжалик соҳасидаги алоқаларининг ривожлана бориши билан, бу ҳудудларда интеграция жараёни учун қулай шароит вужудга келди.

Ёдда сақланг!
Интеграция (лат.integration – бириктирув, бирлашув) – бу аввалги бўлак, мустақил давлатларнинг бир бутун ягона бўлиб бирлашиш жараёни.

Шундай қилиб юз бераётган иқтисодий омиллар, умумевропа монополияларининг мақсади, АҚШ ва социалистик давлатлар билан бўлган рақобатлар Европадаги интеграция жараёни учун туртки бўлди.

Европа давлатларининг қизиқишлари ва мавжуд тарихий шароитлар бу процесснинг муҳим субъектив факторига айланди. Бунга қўшимча сиёсатчиларнинг фикр ва кўзқарашлари ҳам ўз таъсирига эга.

Бу дарсда:

- Европалик интеграциянинг олд шартлари;
- Европа уюшмаларнинг, Европа касаба уюшмаларининг ташкил топиши;
- Умумевропа жараёнинг шаклланиши;
- ЕХХИ-европанинг хавфсизликва ҳамкорлик иттифоқи.

Таянч сўзлар:

интеграция, халқаро-лаштириш, Европа Иттифоқи, якуний акт, ЕХХИ

Европа Ҳамжамиятининг ташкил топиши. Р.Шуманнинг декларацияси Европа интеграциясига йўл очди. 1950 йили 9 майда Франциянинг ташқи ишлар министри Р.Шуман Франция ва Германия орсидаги муносабатларда янги даврни бошлашни таклиф этиб, ГФР ҳукуматига мактуб йўллади. Бу соҳадаги биринчи қадам франк-герман кўмир ва пўлат бирлашмасини қуриш режалаштирилди.

Р.Шуманнинг Декларацияси Европа қурилишининг ягона лойиҳасини таклиф этди. Бу лойиҳа эса Европа интеграциясини бундан буён ривожлантиришга қаратилди. Унинг асосий қоидаларини қуйидагича таърифлаш мумкин:

– Ғарбий Европа давлатлари демократия, иқтисодий мослашиш ва ижтимоий консенсус принципларига таяна ўтириб, тинчлик ва тенг ҳуқуқли ҳамкорлик қоидаларига суяниб, ягона тинчликсевар Европа бўлмоғи лозим;

– ягона Европа аста-секин қурилиб, унинг асосий йўналиши ўзаро ҳамкорликка қаратилмоғи лозим;

– ягона Европа қурилиши иқтисодий соҳадан бошланмоғи лозим.

1951 йили 18 апрель Парижда Европа кўмир ва пўлат бирлашмасини (ЕКПБ) қуриш ҳақидаги шартномага қўл қўйилди. Унга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

аъзо давлатлар: Бельгия, Италия, Люксембург, Нидерланд, ГФР, Франция.

ЕКПБ-нинг аъзолари орасида чегаралар олиб ташланиб, кўмир ва металлургия маҳсулотлари учун эркин савдо киритилди. Кўпқиррали интеграция жараёнидаги дастлабки қадам ЕКПБни ташкил этилиши бўлди.

1957 йили 25 март Римда ЕКПБ аъзоларидан олти давлат бошлиқлари Европа Иқтисодий Ҳамжамияти (ЕИҲ) қуриш тўғрисидаги шартномага қўл қўйди. Рим келишувида давлатлар орасида ягона нархни вужудга келтиришга келишилди.

Шу билан бирга Европа Атом энергияси Ҳамжамияти (Евратом) пайдо бўлди. Евратомнинг вазифаси – атом ишлаб чиқаришининг Европа кўмир ва пўлат бирлашмасини қуриш тўғрисидаги шартномасини имзолаш пайдо бўлиши ва жадал ривожланиши учун шароит яратиш ва аъзо давлатларнинг турмуш шароитини яхшилаш.

Шундай қилиб, Ғарбий Европада уч ҳамжамият ташкилоти қурилди: ЕКПБ, ЕИҲ ва Евратом. Ҳар уччала ҳамкорлик ташкилотларини ташкил этиш тўғрисидаги шартномада бирдай: иқтисодий ҳаётнинг уйғунлик билан ривожланиши кўзда тутилган яъни иқтисодни бирдай ўсиши, аҳоли турмуш даражасини ошириш. ЕИҲ

Европа кўмир ва пўлат бирлашмасини қуриш тўғрисидаги шартномасини имзолаш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Европа интеграциясини ривожланиш даражасини аниқлашдаги энг асосий ташкилот бўлиб саналди.

ЕИҲ аъзо давлатлари орасида ягона бозор системаси элементлари: божхона иттифоқи, ягона савдо сиёсати, ягона аграр муносабатлар, энергетика ва транспорт сиёсати, ижтимоий сиёсат ва бошқалар.

Юқоридаги давлатлар орасида Ягона бозорни ташкил этилиши тўрт эркинликка асосланган бўлиб: эркин товар алмашиш, инсонларнинг эркин ҳаракатланиши, хизмат кўрсатиш эркинлиги, капитал алмашиш эркинлиги.

Аввалида бу ташкилот сафига олти давлат кирган бўлса, 1973 йилга келиб орта бошлади. Уларнинг қаторига – Буюк Британия, Ирландия ва Дания кирди. 1981 йили ЕИҲ таркибига Греция кирган. 1986 йили Испания ва Португалия ЕИҲ таркибига кирди.

Европа интеграциясини ривожлантириш ва Европа иттифоқини ташкил этилиши. 90-йилларда Ҳамжамиятлар ривожланишининг янги даври бошланди. Интеграциянинг бир қанча соҳаларида иқтисодий ҳамда сиёсий омиллар орасида ўзара боғлиқлик ўрнатиш лозим бўлди.

Интеграциянинг янгича босқичининг мазмуни, иқтисодий масалаларни ечиш билан бирга, барча аъзо бўлган давлатларнинг халқаро муносабатларда ўзаро тиғиз алоқаларини яхшилаш ва хавфсизликни сақлаш ҳамда жиноятга қарши курашда ҳамкорлик системасини ташкил этишдан иборат.

1992 йили Нидерландиядаги кичик шаҳар Маастрихда «Европа Иттифоқи тўғрисида» шартномага қўл қўйилди. Бу шартномага мувофиқ – Европа иттифоқи (ЕИ) ташкил этилди ва шу вақтдан эътиборан ЕКПБ, ЕИҲ ва Евратом шартномаларига ўзгаришлар киритилди ва қўшимчалар билан тўлдирилди.

Бу шартнома *ЕИ фуқаролиги* ғоясини пайдо қилди. Маастрихт шартномаси умумий ташқи сиёсат ва хавфсизлик сиёсати орқали аъзо давлатларнинг халқаро майдонда ўз ҳаракатларини уйғунлаштириш даражасига кўтариш ниятини акс эттирди. Суд ва ички ишлар соҳасида ўзаро ҳамкорлик тўғрисидаги қоидалар улар орасидаги янги инновацион шартлар бўлиб топилди

ЕИ фуқароларининг ўзаро ҳаракатларини енгиллаштириш мақсадида Европадаги беш давлат 1985 йили Люксембургнинг Шенген шаҳрида чегара ҳудудида паспорт ва виза назоратини енгиллаштириш бўйича битим имзоладилар. Сунгра бир қатор Европа иттифоқи мамлакатларида паспорт назорати бекор қилинди. Секин-аста Шинген шартномасига кирган давлатлар сони ортди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Европа иттифоқи шартномаси таъсири кенгая борди ва ривожлантирилди, бунга яққол мисол Амстердам (1997 й.), Ницце (2001 й.) ҳамда Лиссабон шартномаларидан (2009 ж.) кўришга бўлади.

1995 йили Евроиттифоққа аъзо давлатлар сафига Австрия, Швеция ва Финляндия қўшилди. Кейинчалик, Шарқий Европа ва Ўрта ер денгизи ҳудуди давлатлари: Чехия, Эстония, Венгрия, Литва, Латвия, Польша, Словакия, Словения, Мальта ва Кипр Евроиттифоқга 2004 йили аъзо бўлди. Улар сафига Болгария, Руминия, Хорватия қўшилди. Бугунги кунда бу иттифоқ - ЕИнинг таркибида 28 давлат мавжуд.

Европа Ҳамжамиятининг дастлабки ташкил топган кунидан бошлабоқ унинг институтларини қуриш ва янада такомиллаштириш жараёни юрди. Бугунги кундаги ЕИнинг асосий институтлари- Европа Комиссияси, Европа Иттифоқи Кенгаши, Европа Парламенти, Европа Суди, Европа Кенгаши кабилардан иборат.

Ҳозирги кунда Европа Иттифоқи – халқаро интеграция жараёнининг муҳим томонларидан бири, дунёнинг бошқа ҳудудлари учун интеграциянинг модели бўлиб қолмоқда.

Ўйланинг!

Нима учун ЕИ интеграцияси бирлашувнинг модели бўлиб саналади?

1970 йиллар умумевропа жараёнининг бошланиши. XX асрнинг иккинчи ярмида хавфсизлик ва ҳамкорлик масалаларининг энг муҳим томонларидан бири умумевропа жараёни бўлиб топилади. 60- йилларнинг сўнгига келганда Европада хавфсизликни таъминлаш ўзаро ишонч ва ҳамкорлик орқали амалга оширила бошланди.

1969 йилнинг март ойида ВШТ давлатлари барча Европа мамлакатларига умумевропа учрашувига йиғилишга чақирди. Халқаро ҳаётда янги жараён, давлатлараро иттифоқлар – умумевропа жараёни бошланди.

Аниқланг!

Нима учун Хельсинки ЕҲҲТнингмарказий ўрни бўлиб саналди?

Бу жараённинг ривожланишига 1960 йилларнинг сўнгидаги бўлиб ўтган сиёсий ўзгаришлар сабаб бўлди. Франция президенти Ш.де Голль 1966 йили СССР билан ҳамкорлик ўрнатишга ҳаракат қилди. ГФРдаги Вилли Брандт ҳукуматининг «Янги Шарқ сиёса-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ти» Европа ҳудудида қулай ҳолатни юзага келтирди. Социалистик лагерь давлатлари билан ўзаро алоқани юзага келтириш мақсадида ГФР Кенгаш Иттифоққи билан, Польша ва ГДР билан шартномалар имзоланди. 1971 йилидаги қабулланган тўрт томонлама шартнома Ғарбий Берлиннинг обрўсини ортишига йўл очди.

СССР ва АҚШ орасидаги муносабатлар муҳим ўзгаришларни келтириб чиқарди: 1972 йилнинг май ойида АҚШ президенти Ричард Никсон ва КПСС МК Бош котиби Л.И. Брежнев орасидаги олам-шумул учрашув бўлиб ўтди.

Бу қизиқ!

Хельсинки ёки умумевропа жараёни – тинчлик, хавфсизлик ва ҳамкорликни қўллаб қувватлаш принципларга асосланиб, ишлаб чиқилган қоидалар буйича Европадаги халқаро муносабатлар тизимини қайта қуриш жараёни.

Ўйланинг!

Нима сабабдан АҚШ ва Канада умумевропа жараёнига қатнашди?

1975 йили 30 июль – 1 августдаги Хельсинкининг ЕХҲКнинг якуний актига 35 аъзо мамлакатларнинг давлат ва ҳукумат раҳбарлари қўл қўйди. Бу ҳужжат барча Европа давлатлари орасидаги ҳамкорликнинг доимий тизимини яратилишига сабаб бўлди.

Хельсинки якуний актининг мазмуни. Якуний акт шартнома каби ҳужжат бўлмаган тақдирда ҳам катта сиёсий маънога эга бўлди. Биринчидан, Иккинчи жаҳон урушидан кейин Европадаги пайдо бўлган сиёсий ва ҳудудий ўзгаришларни оммавий тан олиниши.

Иккинчидан, Якуний акт халқаро ҳуқуқ нормаларини ташкил этувчи 10 принципни эълон қилди. Уларга: суверен тенглик, мустақилликка оид ҳуқуқларни ҳимоялаш, куч ишлатмаслик ва куч орқали қўрқитмаслик, чегараларни бузмаслик, ўзаро келишмовчиликларни тинч йўл билан ҳал этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурматлаш.

Натижада 1975 йилги Хельсинкидаги қабул қилинган Якуний акт иштирокчи давлатлар орасида ўзаро алоқалар принципларини қабулладилар.

Якуний актни юқоридаги қоидаларини тўлдириш учун Ишончни орттириш чоралари ҳақида сўнгги ҳужжат қабулланди. Улар хавфсизликнинг уч ўлчами бўлиб – уч "сават" деб аталади.

«Биринчи сават» ҳарбий-сиёсий хавфсизлик билан боғлиқ.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

«Иккинчи сават» иқтисод, фан, техника ва атроф муҳитни, шунингдек, бир қатор соҳаларда ҳамкорлик ўрнатишга қаратилган.

«Учинчи сават» гуманитар ва бошқа соҳаларда ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш.

Натижада ЕХҲК доирасида биринчи маротаба ўзаро ишонч ва хавфсизликни кучайтириш борасида иш-чоралар белгиланиб,ўзаро ҳамкорлик асосида хавфсизлик принциплари қабулланди.

Кейинги юргизилган ишлар – ЕҲХКнинг учрашувлари Белградда (1977–1978 йй.), Мадридда (1980–1983 йй.) бўлди, бу учрашувлар жиддий шартномалар тузилишига олиб келди. Ундан кейинги, Вена учрашувида (1986– 1989 йй.) хавфсизликни сақлаш соҳасидаги ўзаро ишонч чоралари бўйича шартномаларни давом эттириш ҳақида ечим қабуллади.

ЕҲХК нинг фаолияти катта тарихий аҳамият касб этди.Совуқ уруш сиёсати йилларида ЕҲХК-нинг роли жуда катта бўлди. Унинг таркибига кирган давлатлар бир-бири билан ўзаро алоқа ва ҳамкорликлар орқали муносабатда бўлдилар. ЕҲХК Шарқ ва Ғарб давлатлари орасидаги муаммоли вазиятларни ҳал этишга тиришди. Демак, бунинг барчаси Европадаги хавфсизлик ва ҳамкорликни кучайтиришда ЕҲХКнинг роли муҳим эканлигини кўрсатади.

1990 йили«совуқ уруш сиёсати» тугагандан сўнг, ЕҲХКга аъзо давлатлар «Янги Европа Хартиясини» қабуллади. Бу ҳужжат Кенгашни янада ривожлантиришнинг янги йўналишларини ривож-

Л.Брежнев Европадаги хавфсизлик ва иттифоқдошлик кенгашининг якуний актига қўл қўймоқда. Хельсинки, 1975 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лантиришнинг янги йўналишларни белгилаб, доимий институтлари мавжуд бўлган ташкилотга айлантириш жараёнини бошлади. 1994 йили дакабрда ЕХҲК Европадаги хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХҲТ) деб ўзгартирилди.

Билимингизнитекширинг

1. Нима учун биполяр системада Европа интеграцияси жараёни кучайди?
2. Шуман Декларациясида қандай муҳим ғоялар таклиф этилди?
3. Шенген шартномалари ҳақида нима биласиз?
4. ЕҲХК учун Берлиндаги тўрт тарафлама шартноманинг аҳамияти қандай?
5. ЕҲХК томонидан кўрсатилган тўрт "сават"нинг қай бири таълим соҳасида фаолият юритилиши кўзда тутилган?

Мунозара. Нима учун миллатлараро принцип интеграция бирлашмалари учун муҳимдир?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ ДУНЁ ИҚТИСОДИНИ РИВОЖЛАНИШИ

9-§. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИНИНГ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРГАН ИҚТИСОДИЙ ОҚИБАТЛАРИ

Бу дарсда:

• XX асрнинг 50–60 йилларидаги Буюк Британия, Франция, Германия, Италия, АҚШнинг иқтисодий ривожи ҳақида биламиз.

Таянч сўзлар:

иқтисодий мўъжиза, машина ишлаб чиқариш, Монне режаси

Иккинчи жаҳон урушининг иқтисодий оқибатлари. XX асрнинг иккинчи ярмини ҳозирги дунё ривожланишининг янги даврига ётқизишга бўлади. У дунё иқтисоди ривожланишининг янги йулларини излаш билан характерланади. Бу давр бир неча Европа урушлари, икки йирик жаҳон урушини, революцион воқеаларни ўз ичига олган. XX асрнинг биринчи ярмига қараганда Ғарбий Европа ва АҚШ давлатлари учун тинчлик ва барқарорлик ҳукум сурди.

XX асрнинг иккинчи ярмидаги давлатларнинг ривожи фан-техника тараққиёти йўлидаги муҳим қадам саналиб индустриал жамиятдан постиндустриал жамиятга кўчиши билан фарқланади.

Ғарб давлатлари бирқатор муаммоларга, кризисларга учради. Буларга турли соҳалардаги йирик воқеалар ва жараёнларга дуч келди, масалан технология ва ахборот революциялари, мустамлакачилик империяларнинг парчаланиши, 1974–1975 ва 1980–1982 йиллардаги дунё иқтисодий инқирози, XX асрнинг 60–70-йилларидаги ижтимоий кўтарилишлар ва ҳаракатларни айтиш мумкин. Уларниг барчаси иқтисодий, ижтимоий муносабатларни қайта қуришни, ривожлантиришни, ўзаро келишиб яшашни талаб этди. Оқибатда бошқарув системасидаги турли кучлар ўзгарди. Ғарб давлатларининг урушдан кейинги асосий мақсади тикланиш ва иқтисодий ўсиш.

Ғарбнинг урушдан кейинги тараққиётининг тан қоларли жой уларнинг 50–60-йиллардаги тез суръатлар билан ўсиши бўлди. Бундай ўсишга эса Маршалл режасининг таъсири кучли бўлди.

Буюк Британия. 50-йилларнинг ўртасида Буюк Британияда иқтисодий шароитлари деярли яхшиланди. Саноатнинг ўсиши кўпроқ ривожланишнинг янги соҳаларида – энергетика, авиақурилиш,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Лондондаги Олимпиада стадионидаги эски Англия заводлари

машинасозлик, ядровий, химиявий ва ҳарбий соҳаларда сезиш мумкин. Асосий капитал саноат атрофида йиғилди.

Ҳукумат тепасидаги консерваторлар ишлаб чиқариш саноатида тараққиётни ушлаб тура олмади. Шу вақтгача дунёда биринчи ўринда юрган Англия саноатининг ортда қолишига сабаб мустамлакачилик сиёсатининг барбод бўлиши таъсири ҳам юқори бўлди. Йигирманчи асрнинг 60-йилларига келганда инглиз мустамлакаларининг барчаси ўз мустақиллигига эришиши бунга мисол бўла олади. Эндиликда инглиз саноати АҚШдан кейинги иккинчи ўринга тушиб қолди. Консерваторлар ҳукуматининг эътиборсизлиги орқасидан юз берган иқтисоддаги оқсаш Буюк Британия саноатида ва иқтисодий ҳаётида "турғунлик даврини" келтириб чиқарди.

Франция. Иккинчи жаҳон уруши Франциянинг иқтисодий аҳволини танг ҳолатга келтирди. Бу вақтга келиб 1875 йилдан бери давлатни бошқариб келаётган Учинчи республика ўз фаолиятини тугатди. Мустамлакачи империянинг парчалана бориши уруш йилларидаёқ бошланган эди.

Давлат тепасига Тўртинчи республика келиши билан Франция парламент республика деб эълон қилинди.

Экономикани тиклаш ўта зарурлиги муносабати билан давлатдаги инвестицияларнинг катта қисми саноат учун сарфланди. Оқибатда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Франция иқтисоди кескин ривожланди. 1948 йилга келганда саноат маҳсулдорлигининг миқдори урушдан олдинги кўрсаткичдан кескин ошди.

Давлат томонидан экономика ва корхоналар миллийлаштирилди. Шу жумладан, Францияда беш йирик банк, кўмир корхоналари, «Рено» автомобиль заводи, бир неча авиация корхоналари миллийлаштирилди

Қишлоқ хўжалигидаги кўтарилиш 1950 йили амалга ошиб, ривожланиш юз берди.

Миллий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусияти иқтисодий дастурлаш эди. 1947 йили ҳукумат тузиш режаси Монне режаси амалга оширилди. 1954 йилда иккинчи Монне режаси амалга оширилди. 1946–1958 йилларда янги саноат ишлаб чиқариш юзага оширилди. Газ ва нефтни қайта ишлаш, ядровий, электрон, кимёвий ва бошқалар.

Германия. Германия учун Иккинчи жаҳон урушидаги мағлубияти қимматга тушди, ўз ҳудудининг катта қисмидан ажралди.Оқибатда 1946 йилга келганда Германия иқтисодий ҳамда молиявий тизимининг бузилиши оқибатида оғир инқирозга юз тутди.

Кўплаб шаҳарлар вайронага айланди. 1945 йилнинг сўнггидан бошлаб кенгаш иттифоқи оккупация қилган ҳудудларда иқтисодий реформалар амалга оширила бошлади. Мусодара қилинган корхоналар иқтисоднинг давлат секторига кўчди. Давлат иқтисодиёти режалаштириш асосида амалга оширила бошлади.

«Рено» автомобиль заводининг мигрантлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иқтисодий ўзгаришлар ғарбий ҳудудларда ўзгача амалга оширилди. Ғарбни оккупация қилган давлатлар ўз чора-тадбирларини амалга ошириб, йирик касб ўринларини мусодара қилишни кучайтирди. Аммо, секин асталик билан бу қисмнинг ҳукумрон доиралари мусодара қилиш жараёнини тўхтатдилар. Эндиликда эса Ғарбий Германияга Маршалл режаси асосида ёрдам кўрсатила бошлади.

Германиянинг Ғарбий қисмида 1949 йилининг 23 майида Германия Федератив республикаси ташкил топди. 1949 йили 7 сентябрда эса ***Бундестаг*** пен ***Бундесрат*** қабуллаган Конституцияга мувофиқ Теодор Хейстни (Эркин демократик партия) Германия Федератив Республикасининг президенти этиб тайинлади, ҳукумат раҳбари сифатида Христиан-демократлар иттифоқининг бошчиси К.Аденауэр тайинланди.

1949 йилнинг 7 октябрида Шарқий Германия ҳудудида Германия Демократик Республикаси қурилди. Президент этиб О.Гротеволь сайланди.

АҚШ. Уруш йилларидаги ҳарбий ҳаракатлар АҚШга зиён келтирмади. Мамлакатнинг ресурслари бошқаларининг ресурсларига қараганда бир неча баробар ортди. Қўшма штатларининг иқтисодий кучи у билан боғлиқ бўлган Европа давлатларининг молиявий қудратига асосланган эди. 1944 йили Бреттон-Вуд конференцияси олтин валюта стандарти системасини ўрнатди. АҚШ долларига эса бутун жаҳон учун конвертацияланадиган валютанинг ролини белгиланди.

Немис иқтисодий мўъжизаси (1949–1963 йй.). К.Аденауэрнинг Ғарбий Германиядаги сиёсий вазиятни барқарорлаштириш ваа иқтисодиётни тиклашдаги сай-ҳаракатлари муваффақиятга етаклади. Самарали иқтисодий сиёсатни йўлга қўйиш учун тоталитар марказлашган ҳукуматдан воз кеча олиш муҳим эди. ГФР-даги иқтисодий сиёсат ижтимоий бозор иқтисодиёти назариясига асосланган эди. Бу ғоя автори иқтисодиёт министри Л. Эрхард бўлди.

Бу соҳада давлат аралашуви бозор механизмининг фаолиятини яхшилаш учун шароит яратиш эди. Эркин тадбиркорлик ва рақобат ишлаб чиқаришнинг самарали шаклларини юзага келтириб, талаб ва таклифни бир бирига мувофиқлаштиради.

ГФР 1950 йилларнинг охирида ўз иқтисодини урушдан олдинги даражага етказди. Саноат ишлаб чиқариши бўйича Германия дунёда иккинчи ўринга чиқди. Немис валютаси Ғарбий Европа давлатларни ичида энг таъсир кучи юқори бўлди. Аҳоли тўлиғи билан иш билан таъминланди, ишсизлик тугатилди. Шу билан бирга намойишлар, кўтарилишлар тўхтатилди. Халқнинг турмуш даражаси ортди. Бунинг барчаси немис «иқтисодий мўъжизаси» нинг белгилари эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Машинасозлик заводи (Мюнхен. ГФР)

Немис «иқтисодий мўъжизаси» қуйидаги омиллар билан боғлиқ эди: саноатни қайта тиклаш ва реконструкция қилиш, ишлаб чиқариш ва капиталнинг юқори концентрацияси, янги технологияларни жорий этилиши кабилар. Шунингдек, ҳарбий харажатларнинг йўқлиги ва мустамлакаларни бошқариш учун ортиқча маблағ сарфланмаганлиги иқтисодиётнинг ўсишига ёрдам берди.

Италия. 50–60-йилларда Италиянинг иқтисодий аҳволи тез суръатлар билан ошди. Европада тараққиёт даражаси бўйича фақатгина ГФР-дан ортда қолди. Ўз иқтисодини тараққий эттириш орқали Италия ташқи қарзларидан қутилиб, пул бирлиги лиранинг мавқеини орттирди. Италияликларнинг турмуш даражаси ортиб, барча соҳада фаровонлик кузатилди. Аммо бу кескин тараққиёт фақатгина давлатнинг шимолий қисмини ўз ичига олди. Жанубий Италия камбағаллик ва ижтимоий таранглик ҳукм сурган ҳудуд бўлиб қолаверди.

Италиядаги «иқтисодий мўъжизанинг» сабаблари:

– Иқтисодий ислоҳатлар қишлоқ ерларидаги ижтимоий таранглиқларга барҳам берди.

– АҚШ ва Буюк Британия Италиядан оладиган тавон пулидан воз кечиши.

– Маршалл режаси (1,5 млрд АҚШ доллари) асосида ёрдам.

– Давлат томонидан йирик корпорацияларни қўллаб қувватланиши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

капитални марказлаштиришга ёрдам берди. Натижада йирик саноат империялари вужудга келди- «ФИАТ», «Монтекатини», «Пирелли», «Эдисон», «Оливетти» ва бошқалар.

Ортда қолган жанубга катта миқдорда пул ажратилиши;

– арзон иш кучи;

– Чет эл капиталини тортилиши;

– Европанинг интеграция жараёнида қатнашиши;

Италия экономикасининг жадал суръатлар билан ўсиши унинг 50-60-йиллардаги миллий даромадини икки баробар ортишига олиб келди. Иқтисоднинг мана шундай суръатлар билан ўсиши халқнинг турмуш даражасини ортиши ва «фаровонлик давлати» моделини шакилланишига олиб келди. Италия орта даражадаги аграр-индустриял давлатдан ривожланган саноат давлатига айланди.

Совет Иттифоқининг урушдан кейинги иқтисодий сиёсати ўзаро қарама-қаршиликлардан иборат бўлди. Энг асосий вазифаси тез суръатлар билан давлат экономикасини қолпига келтириш ва оғир саноатни ҳамда ҳарбий соҳани қайта қуришдан иборат бўлди.

Ғарбий Европа иқтисодини тиклаш учун Маршалл режаси асосида 13 миллиард доллар олди. СССРда эса марказлашган иқтисод, Германиядан олинадиган репарация (4,3 млрд рубль), Саноат харажати қишлоқ хужалиги ҳисобига амалга оширилиши; ижтимоий таъминланишнинг паст даражада эканлиги; ГУЛАГ ҳамда ҳуқуқлари поймол этилган тутқинлар меҳнати; 1947 йилдаги пул реформаси давлат иқтисодининг асосий манбаси бўлиб қолаверди.

Урушдан кейинги йилларда хўжалик бошчилари, иқтисодчилар орасида иқтисодий бошқариш тизимини қайта қуриш, кучли марказлашишдан бозор муносабатларига ўтишга интилишлар бўлди. Қабул қилинган тўртинчи беш йилликка (1946–1950 йй.) мўлжалланган халқ хўжалигини тиклаш ва қолпига келтиришда корхона ва саноат ўринларига мустақиллик бериш интилишлар бўлди. Режага асосан 1948 йилгача саноатни урушдан олдинги даражасига қўл етказиш мўлжалланди. Шунингдек, 8 соатлик иш куни ташкиллаштирилди, ва дам олиш кунлари белгиланди.

Билимингизнитекширинг

1. Маршалл режаси нима? У кимлар учун ишлаб чиқилган?
2. Нима учун Буюк Британиянинг урушдан кейинги ривожланиш даврига «турғунлик йиллари» терминини ишлатамиз?
3. Франциянинг миллий экономикасининг ўзига хослигини тушунтиринг?
4. Монне режаси қандай чоралар белгилади?
5. Немис «иқтисодий мўъжизасининг» ўзига хослиги нимада?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

10-§. АҚШ ВА ҒАРБИЙ ЕВРОПАДАГИ «ФАРОВОН ДАВЛАТ» АСОСЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИ

Бугун дарсда:

- «фаровон давлат» ғояси, Унинг пайдо бўлиш замири;
- «Фаровонлик давлатлари» сиёсатининг вужудга келиши индустриал давлатлар ижтимоий реформалари, «фаровон давлатларнинг» турли кўринишлари билан танишамиз.

Таянч сўзлар:

«мамлакатижтимоий фаровонлик, ошкоралик ва ижтимоий ривожланиш

Ғарбий Европа ҳудудида «фаровон давлат» қуришнинг замири. 50-йилларнинг бошида Европа давлатларини урушдан олдинги ишлаб чиқариш даражаси аввалги қолпига келди. Ғарбий Европа давлатларининг кўпчилиги 50-60-йилларда иқтисодий тараққиётнинг юксак чўққисига етди. Ўша йилларда бу давлатларнинг турмуш даражаси ўзгача эканлигини ифодаловчи терминлар: «Италия мўъжизаси», «Япония мўъжизаси», «Ғарбий Германия мўъжизаси» пайдо бўлган эди.

Бундай тез суръатлар билан ўсишнинг натижасида ғарб давлатлари иқтисодий жиҳатдан ўсди ва янгиланди. Бундай кескин тараққиётнинг кўплаб сабаблари мавжуд бўлиб, улардан энг муҳим шартларидан бири валюта курсининг барқарорлаштиришдан иборат бўлди.

1944 йили иқтисодни янада кўтариш мақсадида Бреттон-Вудсда (АҚШ) БМТнинг Конференцияси бўлиб ўтди. Унда 44 давлатдан вакиллар қатнашиб, унинг вакиллари томонидан Бреттон-Вудс номли олтин валютаси системасини ташкил этдилар. Конференция иштирокчилари бошқа валюталарнинг қийматига йўналтирилган долларнинг доимий олтинга тенг нархини белгиладилар. Шундай қилиб, Халқаро Валюта жамғармаси (ХВЖ) ва Халқаро Тикланиш ва Тараққиёт Банки (ХТТБ) қурилди.

Бу муҳим!

Бреттон Вудстизими – бу Бреттон Вудсконференциясининг натижасинда қурилган савдо ва пул муносабатларини ташкиллаштирувчи халқаро тизим.

Ғарбий Европа давлатларига Маршалл режасига асосан кўрсатилган ёрдам уларни янада ривожлантирди. Бу давлатлар учун Европа иқтисодий интеграцияси – «фаровон давлат» қуриш ва ривожланишига таъсир этувчи омиллардан бўлиб саналади. 1947 йили 23 индустриал давлатлар Савдо ва Тарифлар тўғрисида умумий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бреттон-Вудс конференцияси. 1944 й., 1–22 июль

келишимга (СТУК) қўл қўйилди. Бу келишим бож солиқларини қисқартириш ва эркин савдони ривожлантириш учун шартнома саналди. АҚШ-да импорт учун бож солиғи 50 фойизга пасайди. 1995 йили СТУК ўрнига Бутун дунё савдо ташкилотининг (ВТО) қурилди. Бугунги кунда унинг таркибига дунёнинг кўплаб давлатлар аъзо.

Дунё савдосининг тез суръатлар билан ўсиши урушдан кейинги кейинги экономиканинг ривожланишига таъсир этди.

Иқтисодий ўсишнинг яна бир сабаби – янги техника ва технологияларни ҳаётга татбиқ этилиши бўлди. Жамият ҳаётида фан-техниканинг сезиларли даражада ўсиши пайдо бўлиб, автоматлашган машина тизими фойдаланила бошлади. Ишлаб чиқаришда янги материаллар вужудга келди, шунингдек табиий материаллар ўрнини сунъий материаллар эгаллай бошлади. Аниқ илмий янгиликлар асосида янги технологиялар – лазер, плазма ва бошқа турлари пайдо бўлди.

Янги технологияларни пайдо бўлиши , оммавий ишлаб чиқариш, истеъмол ва ишлаб чиқаришни оқилона ташкиллаштириш 50–70-йиллардаги индустриал давлатларнинг экономикасини узоқ ва тезкор иқтисодий тикланишига йўл очади. Бу даврга келганда миллий иқтисодиётнинг ривожланиши капитал сарфланишининг сезиларли ўсиши ва ишлаб чиқариш жараёнининг автоматлаштириш ва модернизация қилиш билан белгиланади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Уруш йилларидаги иқтисодий ривожланишнинг муҳим фактори нефть бўлиб саналади. Яқин Шарқнинг Форс кўрфази ҳудудида, Шимолий Африкада ва Осиёда янги, бошқалардан фарқли арзон ва қулай нефть кони топилди. Нефть ва арзон хом ашё асосида индустриалда ҳамда ривожланаётган давлатлар ўз иқтисодининг нефтьхимия, қайта ишлаш саноатларини механизациялаштирдилар.

Шундай қилиб, иқтисодий тикланишнинг сиёсий омилини ҳам таъкидлаш лозим. Саноатлашган давлат давлат тамонидан тартибга солишнинг бозор иқтисодига қайтишнинг асосий муаммосини ҳал қилиш керак эди.

«Фаровон давлат» сиёсати. Иккинчи жаҳон урушидан кейин «фаровон давлат» қуришга кўплаб индустриал давлатлар харакат бошладилар. Бу сиёсат уларнинг кун тартибининг бош қисмида турар эди.

«Фаровон давлат» –жамиятнинг асосий мақсадини акс эттирувчи ва ҳамда кескин ижтимоий тенгсизликларни йўқотишга интилган демократлашиш принциплари хукм сурган давлат.

«Фаровон давлат»нинг кўплаган идеяларининг асосида Дж. Кейнстнинг ғоялари ётади. Кейнс иқтисодий ҳаётни ривожлантиришни рағбатлантириш ва халқнинг турмуш даражасини кўтариш мақсадида иқтисодий ишлаб чиқаришни тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнларига давлат аралашишини таклиф қилди.

XX асрнинг 30-йилларидаёқ, юқоридаги ғоя – давлатни ижтимоий иқтисодий ҳаётга аралашиш ҳолатлари кузатилган, бу жараён тўлиғи билан кейнс ғоялари Иккинчи жаҳон урушидан кейин кенг таралди. Ушбу концепция шунчалик машҳур бўлдики, урушдан кейинги даврда Ғарбий Европадаги кўпгина давлатларда иқтисодий инқирозларни бартараф этиш, ахолини иш билан таъминлашни яхшилаш шунингдек, истеъмол талаблари даражасини оширишга қаратилган кўплаб реформалар юргизилди.

Аниқлан!

Нима учун Иккинчи жаҳон урушидан кейин Дж. Кейнснинг идеялари қайтадан кенг таради?

Ғарб давлатлари иқтисодни ўсишига давлатнинг оқилона аралашишини қўллаб-қувватлади. Бундан ташқари давлат даромад солиғини тартибга солиши, ишсизлик, ижтимоий суғурта фондларини аниқлаши лозим эди. Мамлакатдаги тараққиётнинг бундай кўриниши «фаровон давлат» деб ҳисобланди.

«Фаровон давлат» ғояси 1950 йиллари ва 1970 йилларнинг биринчи ярмида АҚШ ҳамда Ғарбий Европанинг кўплаб давлатларида кенг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тарқалган эди. Дастлаб бу сиёсатни қўлловчилар социал-демократлар бўлганига қарамасдан, урушдан кейинги йилларда Европадаги сиёсий кучларнинг кўпчилиги, шулардан консерваторлар ҳам ушбу сиёсатни қўлладилар.

Ж. Кейнс ғоялари 60-70-йилларга келганда кенг тарқалди. Унинг аҳолини ижтимоий иш билан бандлиги, юқори даромадлари ҳақидаги фикрлари Германия, Швеция ва Буюк Британия социал-демократлари ўтказган реформаларига сезиларли таъсир кўрсатди. Натижада «фаровон давлат» Ғарб давлатларининг ижтимоий сиёсатининг асосий кўринишларидан бирига айланди.

Шундай қилиб, 50-60-йилларда Ғарбий Европа, АҚШ ҳамда Япония давлатларида аҳоли турмуш даражасининг юқори кўрсаткичга эга бўлиши, тўлиқ иш билан таъминланиши, даромодни эса барқарор бўлишига қаратилган сиёсат қарор топди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин дунёнинг индустриал давлатларидаги ижтимоий реформалар. Жамиятдаги барқарорлик втараққиётга эришишга йўналтирилган ғояларни тарқалиши билан бир қатор ижтимоий соҳалардаги ижтимоий услублар «фаровон давлат» механизми жорий этилди. 1960 ҳамда 1975 йиллар оралиғида Ғабий Европа давлатларидаги ижтимоий лойиҳаларга сарфланаётган молия ҳажми ортди.

Буюк Британиянинг фаровонликка йўналтирилган ҳаракати доирасидаги режалари амалга оширила бошланди. 1945 йили ҳукумат тепасига келган лейбористлар партияси миллий соглиқни сақлаш хизматини кенг миқёсда ташкиллаштириб, Ижтимоий таъминот тизимини ташкиллаштириб, меҳнатни ҳимоя қилиш тўғрисида қонун қабулланди, давлат томонидан турар – жойлар қурилди, бепул билим ва кам таъминланганлар учун бепул медицина хизмати кўрсатилди.

Шу даврда Франциядаги (1945–1947) коалицион ҳокимат ижтимоий таъминотнинг янги тизимини қабул қилди. Соғлиқни сақлаш, билим бериш, нафақа, ишсиз ва кам таъминланган фуқаролар учун турар жой соҳасида турли ижтимоий режалар белгиланган эди.

Ж. Кейнс ингилиз иқтисодчиси

Урушдан кейинги йилларда Ғарбий Германия ижтимоий таъминланган давлат қуриш даражасига етди. Вайрон булган мамлакатни тез суръатларда тикланиши, яъни “иқтисодий мўъжиза” барқарор иқтисодий ўсишга олиб келди.

XX асрнинг ўтасида Италия, Швеция, Австрия, Голландия, Дания ва бошқа индустриал дав-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

латларнинг парламентлари ижтимоий таъминот учун белгиланган бюджет харажатлари оширилди. Бу давлатларнинг барчасида давлат томонидан билим бериш, медицина кўмаги, турар жой қурилиши, нафақани ошириш, ишсизликни тугатиш ва ёрдам пуллари берилишига мувофиқ янги қонун қабулланди.

Ижтимоий давлат ғоялари 1960 йиллари АҚШ-нинг ички сиёсатида ҳам ўз аксини топди. Президент Л.Джонсон «Буюк жамият» ҳақидаги режаси ўз ичига камбағалликка қарши курашиш, аҳолини арзон уй-жой билан таъминлаш, таълим соҳасини ривожлантириш, текин медицина ҳизматини кўрсатиш, давлат бюджетининг 40 фоизга яқин қисмини ижтимоий заруратга ажратиш кўзда тутилди. Бироқ бу режа ижроси Вьетнамдаги уруш ҳаракатлари таъсирида ниҳоясига етмади.

Шундай қилиб «Фаровон давлат»нинг асосий белгилари давлат ва жамият томонидан ижтимои ёрдам кўрсатиш тизимини, билим бериш соҳасини, соғлиқни сақлаш, камбағаллик, ишсизлик, кўп болали оилаларга бир қанча енгилликлар, қариялар ва ногиронлар учун нафақалар шу билан бирга студентлар учун стипендиялар билан ёрдам кўрсатишдан иборатдир.

Кейинги йилларда мавжуд бўлган давлат режаларига демографик сиёсат, атроф муҳитни ҳимоя қилиш соҳасидаги иш-чоралар, ижтимоий чекинишларни олдини олиш чора-тадбирлари, миллий маданий ёдгорликларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги кўпгина тўлдиришлар киритилди.

Ишчиларнинг моддий шароитларини янада яхшиланиши, умуман олганда, ижтимоий аҳвол соҳасидаги масалаларнинг бироз бўлсада ҳал этилиши бу соҳадаги муаммоларни тўлиғи билан ҳал этилди дегани эмас эди. Кўплаб давлатларда «Фаровон давлат» қуриш йўлида кўплаб муҳим ишлар амалга оширилди аммо унинг асосий белгиланган ғоялари тўлиғи билан амалга ошмади.

«Фаровон давлат»нинг кўринишлари. Ҳар қайси жамиятда «фароман давлат» ташкил топишида фуқаровий жамиятнинг миллий, тарихий, маданий, этикавий, диний давлат тузилиши ва таркиби муҳим роль ўйнайди.

Шундай бўлишига қарамай туриб, «Фаровон давлат»нинг уч турини кўрсатиб ўтишга бўлади. Улар бир бири билан асосий принципларни ва давлат иқтисодий сиёсатининг аниқ кўринишлари билан фарқланади.

Неолиберал кўриниши – Англия, АҚШ, Канада ва Австралия давлатларига хос бўлиб, ингилиз-америка модели дейилади. Бу моделнинг асосида ўзини-ўзи таъминлаш ва ўзининг ижтимоий муам-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

моларини хал этиш эркинлиги ётади. Бу модел фуқароларнинг барчасига ўзлигини намоён этиш мумкинчилигини беради.Бу моделга мувофиқ аҳолининг барча қатлами ҳақида давлат қайғуриши шарт эмас. Фақатгина энг ночор ижтимоий ёрдамга муҳтожларгагина давлат ёрдами кўзда тутилган.

Консерватив-корпоратив ёки франция-германия модели бўлиб Германияда, Францияда, Италияда, Бельгияда Австрияда пайдо бўлди. Ушбу модель бозор иқтисодиёти қонунлари билан иш кўради. Бироқ бу муносабатларни давлат тўлалигича қўллаб, ёрдам кўрсатадиган иқтисодий тизим саналади. Давлат якка шахсларнинг иқтисодий соҳадаги фаолиятларини доимо қўллаб қувватлайди, шунингдек кўплаб ёрдамлар кўрсатади.

Ижтимоий – демократик ёки Скандинавия модели Швецияда, Финляндия, Дания ҳамда Норвегияда тараққий этди. Бу моделнинг муҳимлиги давлат барча фуқароларга турли енгилликлар, ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва қўллаш учун жавобгарликни ўз бўйнига олади. Тадбиркорлик даромадлари ва хизмат солиғи учун юқори солиқ ставкаларини белгилайди. Ижтимоий хизмат соҳасини ривожлантириш учун кенг миқёсда кўплаб молиявий ёрдам кўрсатилади.

Ижтимоий ҳаётда аҳолининг фаровонлик даражаси давлатдаги соғлиқни сақлаш, билим бериш ҳамда нафақа билан таъминланиш билан белгиланади. Шунга қарамасдан ижтимоий тартибга солиш моделининг скандинавияча кўриниши кенг тарқалмади. Бунга асосий сабаб ишлаб чиқарувчиларга нисбатан белгиланган юқори даражадаги солиқлар бунга йўл бермади.

Шундай қилиб XX асрнинг 50–70-йилларида етакчи индустриялаштирилган мамлакатларда жамиятнинг янги тури – фаровонлик давлат – модели шаклланди. Бу жамиятга хос белгилар – аҳоли турмушининг юқори даражада эканлиги, ижтимоий жиҳатдан ҳимояланганлиги ва шунингдек демократик принципларни қатъий ушланишидир.

Билимингизнитекширинг

1. «Фаровон давлат»нинг пайдо бўлишига таъсир этувчи ички ва ташқи омилларни атанг.
2. Иқтисодга давлатнинг онгли аралашуви ғояси нима?
3. Индустриал давлатларда қандай муҳим ижтимоий режалар олиб борилади?
4. АҚШ-даги ижтимоий режаларни Ғарбий Европадаги давлатларнинг ижтимоий режаларидан нимаси билан фарқ қилади?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

11-§. УРУШДАН КЕЙИНГИ ҚАЙТА ҚУРИШ ҲАМДА СССРДАГИ БУЙРУҚБОЗЛИК СИСТЕМАСИНИНГ КУЧАЙИШИ. «ХРУШЧЕВ ИЛИҚЛИГИ»

Бугун дарсда:

- Урушдан кейинги Кенгаш иттифоқининнг аҳволи;
- СССР-дамаъмурий Буйруқбозлик тизимини кучайиши;
- «Хрушчев илиқлиги» ҳақида биламиз.

Урушдан кейинги Совет Иттифоқи. Урушда эришилган ғалаба сиёсий системани либералланишига деган умидни пайдо қилди. Бироқ 1946–1948 йиллар 1930 йиллардаги мавжуд қаттиққўллик системасига қайта ўтилиши маълум бўлди. Давлат мулкини ўғирлаганлиги учун, ўз вақтида ҳабар бермаганлиги учун, Давлат сирларини ошкор этганлиги учун 25 йилга озодликдан маҳрум этилиши ва жиноий жавобгарчиликка тортилди. Министрликлар ва ведомстволарда кенгаш ишчиларнинг социализмга хилоф ишларига қарши курашиш учун жазо органлари – одил судлар ташкил этилди. СССРга қайтган репатриантлар қувғин-сургунга учради.

Ўйланинг!

Совет Иттифоқи учун Иккинчи жаҳон урушининг натижаси қандай бўлди?

Таянч сўзлар:

«Хрушчев илиқлиги», марказлаштириш, Маъмурий буйруқбозлик системаси десталинизация

Тинч қурилиш йўлига ўтган Совет халқи жамиятда катта ўзгаришлар юз беришини кутган эдилар. Шу жумладан ишчилар ҳам қаттиқ тартиб-интизомларнинг бироз юмшашига умид қилган эдилар.

Урушдан кейин Совет Иттифоқининг чегараларида ўзгаришлар бўлди. Антигитлер коалиция бўйича иттифоқдошларнинг келишуви билан Жанубий Сахалин ва Курил ороллари Совет Иттифоқига берилди. Шимолий-Ғарбий чегараларда СССР ва Финляндия орасидаги келишим-шартга мувофиқ, Совет Иттифоқига Печенг Худуди берилди. Потсдам Конференциясининг ечими бўйича СССР таркибига Шарқий Пруссия ери қўшилди. Пруссиянинг маъмурий маркази Кенингсберг 1946 йилдан Калининград бўлиб ўзгартирилди.

Бу ҳудудларнинг берилганлиги тегишли халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар билан имзоланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг!

Картадан Кенгаш Иттифоқи таркибига кирган худудларни кўрсатинг.

СССРдаги маъмурий-буйруқбозлик системасининг кучайиши. СССРнинг фашизмни мағлуб қилиши урушдан кейинги йилларда Сталиннинг номи билан боғлаб тушунтирилди. Бу эса унинг шахс сифатида ролини ошишига олиб келди. Шунинг учун ҳам у жамият ҳаётинини қаттиқ назорат қила олишдек обрў орттирди. Сталин ўз фаолиятидан фойдалана ўтириб, дуч келган шахсни қувғин-сургин қилиши мумкин эди. Асосан қувғинга учраганлар партия, ҳамда ҳарбий соҳадаги шахслар ва уларнинг авлодлари бўлади. Генетика, кибернетика соҳаси ходимлари қувғинга учрадилар. Бошқаришда маъмурий – буйруқбозлик тизим сақланиб қолди.

Ўйланинг!

«Бошқарувнинг маъмурий – буйруқбозлик тизими дегани нима?

1952 йилнинг октябрида Бутун иттифоқ Коммунистик (большевиклар) партиясини (ВКП(б)) Совет Иттифоқи Коммунистик партияси (КПСС) деб ўзгартирилди ва партиянинг XIX съезди бўлиб ўтди. 1946 йили эса Халқ Комиссариатлари министрликларга айлантирилди. СССР Олий Кенгаши ўз фаолиятини қайта жонлантирди. Касабасоюз, комсомол ва бир қатор ташкилотларнинг съездлари бўлиб ўтди. Партиянинг XIX съезди 13 йиллик танаффусдан кейинги навбатдаги съезд эди. Аммо ҳар қандай қарор қабуллаш, шахсга сиғинишнинг авжига чиққан палласи бўлганлиги муносабати билан, фақатгина Сталиннинг тасарруфида қолаверди.

1953 йили 5 мартда халқлар доҳийси Сталин вафот этди. **«Хрушчев илиқлиги».** Сталиннинг вафотидан сўнг, СССР раҳбари сифатида Хрушчев тайинланди.

Жамиятда секин асталик билан десталинизация жараёни юра бошлади. Давлат ҳаётидаги туб бурилиш Сталин ва унинг атрофидаги қилмишларни ошкор этиш, бошқарувнинг диктаторлик услубини қоралаган, қувғин-сургунга учраган халқни оммавий оқлашга мумкинчилик берган партиянинг XX съезди (1956 й., февраль) бўлди. Съезд партиянинг мафкуравий ғоясини ўзгартирди. Пролетариат

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Урушдан кейинги СССРдаги тикланиш

диктатураси ғоясидан воз кечиб, умумхалқ давлати ғоясини эълон қилди. Аввалги йиллардаги сиёсий ва иқтисодий инқирозлар Сталин шахсига сиғиниш оқибатлари деб қаралди. Н.С.Хрушчев бу жараённинг тўрт кўринишини атаб ўтди:

– қонун устиворлигининг бузилиши ва оммавий қувғин-сургун;

– Улуғ Ватан уруши йилларидаги Сталиннинг хатоликлари ва ноаниқ қарорлари;

– партия рахбарларининг жамоавий принципларининг бузилиши;

– партия ва давлат тарихида Сталин томонидан ўз ролини ошириб кўрсатишга бўлган ҳаракати.

Н.Хрушчев ўз ҳисоботида ИИХКнинг (НКВД) фаолиятидаги кирдикорларни ошкора этди. Шунингдек жазога тортилганларга берилган қийноқ, ўлим жазосига тортилувчиларнинг рўйхатини тайёрланиб, уларга ўз "айбларини" тан олдириш учун лагерь ҳизматчилари ҳар қандай йўлдан тоймаганликларини баён этди.

Ўйланинг!

Н. Хрушчевнинг Сталингақарши ҳаракатларини қандай тушунасиз?

XX съезддан сўнг 1930–1950 йиллардаги қувғин-сургунга учраганларни оқлаш жараёни бошланиб, секин асталик билан оммавий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Н.С.Хрушчев КПССнинг XX съездида (1956 й., февраль)

тусга кирди. Айбсиз деб танилган миллионлаган инсонлар лагерлардан бўшатилди. Сталин репрессиясига учраган барча халқларнинг ҳуқуқлари тикланди. 1957 йилнинг февралида уруш муносабати билан бекор қилинган балкар, чечен, ингуш, қалмоқ, қарачай халқларига берилган миллий автономия ҳуқуқи қайтарилди. РСФСР таркибидаги Чечен-ингуш АССР қайта тикланди, Қалмоқ автоном области (1958 йилдан бошлаб автоном республика) ташкил топди. Кабардин АССР Кабардин-болқар АССРи бўлиб, Черкес автоном области Қорачой-Черкес автоном областига айлантирилди.

Бироқ шундай бўлишига карамасдан сталин даврининг азобини тортган халқларнинг барчаси ҳам оқланмади. Шулар жумласидан Волга бўйи немисларининг, қрим-татарларининг месхетин туркларининг ҳуқуқлари қайтарилмади.

Шу вақтдаги қувғин-сургун ҳолатларининг айбини Хрушчев фақатгина Сталингагина ортди. Унинг ёнидаги сафдошлари гўёки бундан бехабар. Атрофидаги инсонларнинг барчаси жавобгарликдан озод эди, бунинг сабабларидан бири Хрушчевнинг ўзи ҳам уларнинг қаторида эди.

Шунга қарамасдан XX съезд мамлакатдаги сиёсий ҳаётни тубдан ўзгартирди. Оқибатда жамият ҳаётининг барча жабҳаларида: тарих, идеология, ижтимоий-психологик, ўзгаришлар ўрин олди. Десталинизм жараёни ижтимоий кўзқарашнинг ривожланишига, ва шу вақтгача қолиплашган турли догма фикрлардан тозалашга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

йўл очди. «Хрушчев илиқлиги» таъсирида 60 йилларнинг шахсга сиғинишга қарши курашувчилар руҳи қолиплашди. Кўплаб кирдикорлар фош этилиш даври бўлди. Қишлоқ хўжалигидаги муаммоларни ҳал этиш, буғдой етиштиришни кўпайтириш мақсадида қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришга киришдилар.

Ўйланинг!

«Десталинизм» деганимиз нима?

Социалистик система қарор топган давлатлар орасидаги муносабатлар ўзаро Дўстлик ва хамкорлик асосида қурилди. Иқтисодий муносабатлар 1949 йилдан буён бери СССР, Болгария, Венгрия, Руминия, Польша ва Чехословакия, шунингдек бошқа давлатлар орасида иқтисодий ўзаро ёрдам кенгаши (ЎИЁК) тарафидан юргизилди.

Австрия давлати билан ўзаро келишимга қўл қўйилиши катта ютуқ эди. 1955 йилнинг майида СССР ҳамда бошқа дунёнинг йирик державалари биргаликда, демократик Австрияни қайта қуриш тўғрисидаги шартномага қўл қўйдилар. Халқаро муносабатлардаги «илиқлик» ҳақиқатдан кўпчилик давлатлар орасидаги ижобий кўзқарашни вужудга келтирди.

Ўйланинг!

Халқаро муносабатлардаги "илиқлик" кандай ҳолатлардакўринди?

Никита Хрушчевнинг (1953–1964) бошқарган даврида космосни ўзлаштириш бошланди: Ернинг дастлабки сунъий йўлдоши учирилди (1957), космосга дастлабки учувчи Юрий Гагарин парвоз этди (1961), аёллардан биринчи учувчи космонавт В.В. Терешкованинг космосга парвози (1963) ҳам шу даврда юз берди. Дастлабки ядровий электр станцияси, «Ленин» номидаги атом музёрари, реактив самолёт пайдо бўлиб, фан-техника прогресси даври бошланди. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш оқибатида миллионлаган гектар ерлар ўзлаштирилди. Ғарбий Сибирда йирик нефть ва газ конлари очилди.

1953–1964 йилларнинг муҳим ютуғи аҳолини нафақа билан таъминлаш, ҳамда турмуш шароитини ошириш, даромадини ошириш, уй масалаларини ҳал этиш, беш кунлик иш жорий этиш ижтимоий ислоҳатлар юргизилди. «Хрушчев илиқлиги» даври кўпгина қийинчиликлардан иборат бўлди, чунки, қисқа вақт (10 йил)

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ичида кўплаган ўзгариш ва инновациялар киритилди. Энг асосийси– сталинча тизимнинг кирдикорлари очилиб, тоталитаризмнинг оқибатлари ошкора этилди.

«Хрушчев илиқлиги» сиёсати фақатгина юзаки бўлиб, тоталитар системанинг асосига таъсир кўрсатмади. Марксизм-ленинизм идеялариga асосланган якка партиялик тизими ўз таъсирини йўқотмади. Н. С. Хрушчев тўлиғи билан сталинизм билан курашиш нияти ҳам йўқ эди, бунинг асосий сабаби, Сталин билан бир вақтда фаолият юритган Хрушчевнинг ҳам айблари очилишини хоҳламади. Чунки унинг ўзи ҳам шу даврнинг одами саналар эди. Аммо 1964 йили Хрушчев кирдикорларини фош этиш вакти етиб келди, шу даврдан бошлаб Совет Иттифоқининг тарихида янги давр бошланди.

Билимингизнитекширинг

1. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги Совет Иттифоқининг чегаралари қандай ўзгарди?
2. Ўйланинг, маъмурий -буйруқбозлик тизими қандай авж олди?
3. КПСС XX съездининг ўзгачалиги нимада?
4. Хрушчевнинг «Сталин шахсига сиғиниш»ни ошкор этишдаги роли қандай?
5. 1950 йилларда СССРнинг ташқи сиёсати қандай бўлди?
6. Фан-техника прогресини қандай воқеалар асосида кўриш мумкин?

Мунозара: «Хрушчев илиқлиги» сиёсати юзаки бўлди, деган фикр билан келишасизми?

12-§. СОВЕТ ДАВЛАТИ ИҚТИСОДИЁТИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШДАГИ МУВАФФАҚИЯТСИЗЛИК САБАБЛАРИ. ТУРҒУНЛИК ЙИЛЛАРИ (1960 ЙИЛЛАРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – 1980 ЙИЛЛАРНИНГ ОХИРИ)

Бу дарсда:

- Хрушчев сиёсатининг инқирози;
- Хрушчевни ишдан олиниши;
- Турғинлик йилларининг кечиши ва якуни ҳақида биламиз.

Хрушчев сиёсатининг инқирози. 1962–1964 йилларга келиб қийин ҳолат вужудга келди. Шаҳар аҳолисини озиқ-овқат билан таъминлаш жуда қийин бўлиб қолди. 50-йилларнинг охирига келиб маҳсулотни давлат сотиб оладиган нархини ошиб кетиши натижасида. чакана нархнинг ошиб кетишига олиб келди Давлат чорвачилик маҳсулотларининг чакана нархини сақлаб қолиш учун давлат қишлоқ хўжалигига катта миқдорда субсидия берди.

1962 йили давлат мойнинг нархини 50 фоизга гўштнинг нархини 20–40 фоизга оширди. Бу эса бутун халқ норозилигини

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Таянч сўзлар:

турғунлик даври, беш йиллик, давлатнинг режаси, Давлатнинг хавфсизликкомитети, бюджетнинг кам харж-лиги.

келтириб чиқарди. Оммавий халқ норози-лиги кучайди. 1963 йилга келиб инқи-рознинг янги кўриниши кучайди. Халқ Хрушчев бошқарувининг ўнинчи йилида нон тақчиллигига учради. Умуман савдода нон топиш мушкул ишга айланди. Фақатгина марказий шаҳар Москвадагина дўконларда нон топилишига умид қилса бўларди. Қолган жойлар бундан истисно эди.

Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришдаги хатоликлар буғдой етиш-тиришни умуман қисқариб кетишига олиб келди, бу ҳолат нотўғри технологияларнинг қўлланиши бўлиб топилди. 1963 йили об-ҳаво ноқулайлиги, қаттиқ довул ернинг ҳосилдор қатламини ва буғдойни бирга ювиб кетди. Қўриқ ерларни ўзлаштириш кутилган натижани бермади. Нон тақчиллигини тугатиш мақсадида чет эллардан тез-лик билан буғдой сотиб олишга киришилди. Нарх навонинг ошиши, халқ орасидаги етишмовчиликлар кўпайиши иқтисодий соҳада инқироз кучайганлигини яққол мисоли бўлди. Саноат тараққиётида ҳам орқада қолиш сезила бошлади. Келишмовчилик, хўжаликдаги ўзаро боғлиқликларнинг бузилиш ҳолатлари ортди. Фан-техника прогресси ортда қола бошлади. Совет халқ хўжалигининг сал-бий тамонлари кўрина бошлади. Айрим областларнинг партия раҳбарлари ўз областларини мустақил худудга айлантиришга тиришдилар. Бу уларнинг ҳар қайсиси учун обрў ҳамда фойдали эди. Айрим корхоналарнинг олган даромадини бир қисми об-ласт тасарруфида қолди. Совнархозларнинг сони жадал ортиб, маъмурий бошқариш аппаратлари фаолияти учун сафланадиган чиқимлар ҳам ортиб кетди.

Ўйланинг!

Хрушчев сиёсатидагиинқироз нимани билдиради?

Давлатнинг режаловчи органлари бошчилари Хрушчевга Москва-да махсус органлар қуришни таклиф қилдилар. КПСС МК октябрь (1962) халқ хўжалигини бошқаришни ўзгартириш бўйича муҳим қарорлар қабуллади. Ягона техник сиёсат юргизиш мақсадида Москвада тармоқли давлат комитетлари ташкил этилди. Уларга етакчи илмий, лойиҳалаш ва муҳандислик институтлари, заводлар-нинг конструкторлик бюролари берилди. Уларга янги техникалар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

яратиш вазифалари ортилди. Бу пайдо бўлган янги давлат комитетлари ўз таъсирларини кенгайтириб, совнархозларни талон-тарож қила бошладилар. Шундай қилиб саноатни бошқаришда ўз-ўзидан «икки ҳокимиятчилик» пайдо бўлди. Янги министрликлар вужудга келди. Давлат комитетлари маҳаллий совнархозларга қараганда МК-нинг соха бўлимларига яқин бўлдилар. Шундай қилиб давлат комитетларига қулай шароит яратилди: совнархозлар режаларни бажарилишига, давлат комитетлари эса технологияларнинг жорий этилишига жавобгар эдилар. Шундай қилиб иқтисодий хукумат тез суръатлар билан комитетларга ўзгара бошлади. 1963 йилнинг мартида «саноат ва қурилишни бошқаришни янада ривожлантириш мақсадида» СССР халқ ҳўжалигининг Олий Кенгаши қурилди. Бу бюрократик аппарат СССР халқ ҳўжалиги Кенгашини, Давлат режалаш комитетини, Давлат қурилиш ва илмий текшириш ишларини мувофиқлаштириш давлат комитетини ишларини назорат қилиш учун қурилди. Хрушчев ва унинг атрофидагилар сталинча марказлашган маъмурий буйруқбозлик тизимини қайта қуришга тиришдилар.

Ўйланинг!

Халқ хўжалигини бошқаришдаги ўзгаришлар қанчалик фойдали бўлди?

КПСС МК ноябрь Пленуми (1962) умумхалқ хўжалигининг партиявий бошқарувини қайта қуришнинг кенг кўламдаги режасини халққа таклиф этди. Ҳар бир областнинг партия ташкилоти саноат ва қишлоқ хўжалиги соҳаси бўлиб бўлинди. «Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини бошқариш» соҳасидаги ўлка ва область комитетлари қурилди. Давлат бошқариш органлари партиявий бошқарувга тўлиғи билан алмаштирилди. Область комитетларидан кейин кенгаш, ком сомол ҳамда касабасоюз ташкилотлари туради. Шунингдек жамиятда ошкораликнинг, ҳар қандай танқидий кўзқарашни бўлишига йўл берилмади. Экономикадаги ўзгаришларни қўлламаган коммунистлар таъқибга учрадилар.

Н.С.Хрушчевнинг истеъфога кетиши. Н.С.Хрушчевнинг халқ орасида обрўйини йўқотиши, меҳнаткашларнинг ҳаётида ҳеч қандай ўзгариш йўқлиги, партия бошчилари орасидаги ички келишмовчиликлар давлат бошчиси сифатида обрўйини тушиши уни ишдан олинишининг сабаби бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Давлат фаолиятидаги ўтказишга тиришилган реформалар барчаси бефойда бўлиб, уларнинг барчаси меҳнаткашлар ва жамият аъзоларининг иштирокисиз юқоридан амалга оширилди.

Хрушчев давлат бошқарувидан кетиши аниқ бўлсада унинг ўзи буни тушунишни ва тан олишни истамас эди. 1964 йили у Конституциянинг янги лойиҳасини тайёрлашни бошлашга буйруқ берди. Матбуотда янги иқтисодий услублар, меҳнаткашларнинг манфаатдорлигини ошириш, корхоналарга мустақиллик бериш, совнархозларни йириклаштириш тўғрисида ўзаро мунозаралар бошланди.

Бироқ ҳамма жойда давлат бошлиғига деган ишонч халқ орасисида бутунлай йўқолган эди. Н.С.Хрушчев яккаланиб қолди ва ўз ўрнидан олинди.

Ўйланинг!

Н.С.Хрушчевгадеган ишонч нима учун йўқолди?

Ислоҳатлар даврида маъмурий буйруқбозлик тизимининг инқирози. Н.С.Хрушчев ишдан олинганидан кейин давлат тепасига Л.И.Брежнев келди. Иқтисодий соҳада реформалар ўтказиш талаб этилар эди. Бироқ бу ишларнинг барчаси маъмурий буйруқбозлик тизими асосида юрди. Саноатни бошқаришдаги совнархоз тизими бекор қилиниб, министрликлар қурила бошлади.

1965 йили сентябрда Косигиннинг иқтисодий сиёсати юргизила бошланди.

Реформанинг мазмуни: режали кўрсаткичларни қисқартириш; корхоналарни моддий жамғармасини яратиш; корхоналарга қайтаримсиз субсидиялар бериш орқали эмас, кредит бериш орқали молиялаштириш; режаларни корхоналарнинг келишувисиз ўзгартирмаслик.

Натижада иқтисодий ўсиш юз берди. Реформа билан бир вақтга тўғри келган саккизинчи беш йилликда бир қатор муҳим иқтисодий кўрсаткичларга эришилди. Реформаларни амалга ошириш борасида тузатишлар, тўлиқтиришлар бошланди. Натижада 70-йилларнинг бошига келиб унинг мазмуни бузилиб, фаолияти тўхтатилди.

1965 йилларга келганда реформа кутилган натижани бермай инқирозга юз тутди. Бу ерда партиянинг ҳўжалик аппаратини асоси сталин даврида шаклланганлигини унутмаслик керак. Реформанинг ўзини ҳам камчиликлари анчагина эди. Кўплаб корхоналар ва соҳаларнинг режалари фақатгина сўзда амалга ошиб, амалда эса фаолиятини тўхтатган эди. 70-йилларнинг бошларида рефор-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

манинг инқирози умуман олганда унчалик оғирлик туғдирмади. Ўша вақтда Ғарбий Сибирдаги нефть конини очилиши, уни чет давлатларга экспорт қилиниши иқтисодий, сиёсий соҳадаги айрим кўнгилсизликларни олдини олди. Режалаштириш, рағбатлантириш ва бошқарув механизмларини янада яхшилаш ҳаракатлари ижобий натижа бермади. Юқоридан буйруқ бериш орқали бошқариш давом этди. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш чоралари белгиланди, агроэнергетика саноати, тадқиқот ва ишлаб чиқариш бўлимлари қурилди. Айрим бошқармалар қисқартирилди. 70-йилларга келганда СССРда йирик 15 халқ хўжалиги соҳасига тааллуқли бўлган программалар устида иш юритилди. Шунинг ичида РСФСРнинг қора тупроқ бўлмаган ҳудудларида қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга киришилди. Ғарбий Сибир ҳудудида ишлаб чиқариш комплексини ташкил этиш, Байкал-Амур магистралини (БАМ) қуриш ва яна бир қанча программалар устида иш юритилди.

Шундай бўлишига қарамасдан бу вазифаларнинг кўпчилиги интенсив йўл билан ҳал этилди. Министрликлар мавжуд бўлган резервлардан ҳамда анжомлардан кенг кўламда фойдаланиб мўлжалланган вазифаларни ҳал этиш ўрнига янги саноат қурилишларин бошлаб юбордилар.

Мавжуд бўлган система бошқариш ҳамда ижро этиш босқичларининг барча соҳаларида ташаббускорликка тўсиқ бўлар эди. Меҳнаткашлар жамоасининг янги техника ва технологияларни ишга қўшишдан хеч қандай манфаатдорлиги йўқ эди. Шу туфайли янги маҳсулотни яратиш ва тадбиқ этиш бир неча ўн йилларга чўзилар эди. 80-йилларнинг бошларида ишлаб чиқаришнинг 15 фоизигина автоматлаштирилган эди.

1960-йилларнинг ўрталарига келиб давлат рахбари сифатида Л.И.Брежневнинг келиши хамда 1980 йилларнинг бошларида қайта қуришнинг бошланиши деб қаралгаани билан бу давр оралиғи тарихга турғунлик йиллари деб кирди.

Ёдда сақланг!

Турғунлик даври – Совет Иттифоқининг ривожланиши даврида ҳаётнинг барча жабҳаларида турғунлик ҳолатлари ҳукм сурди.

Шундай қилиб, бир томонидан, ўша вақтда СССР ўзининг энг гуллаган даврига етти, фуқароларнинг ҳаётида барқарорликка эришиб, дунёдаги йирик державалар қаторидан ўрин олди. Иккинчи томонидан эса, келажакдаги иқтисодий ривожи учун фойдали замин қура олмади.

Сиёсий тизимни мустаҳкамлаш. 20 йилга чўзилган турғунлик даврида маъмурий бошқариш системасида ҳеч қандай ўзгариш юз бермади. Бу Хрушчев давридаги реформалар ва партиядаги юз

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БАМ- қурилиши, 1975 й.

берган алмашишларнинг тез-тез бўлиши оқибатида келиб чиқди. Брежнев томонидан йўлга қўйилган барқарорлик йўналишини халқ қувониб қарши олди. Оқибатда партиядаги барча лавозимлар айрим шахслар умрбод берилган лавозимга айланиб қолди. Бу ҳолат давлат раҳбарларининг ўртача ёшини 60–70 ёш бўлишига олиб келди. Шу туфайли бошқа давлатлар орасида СССРни энг қари бошчилари мавжуд давлат деб атадилар. Партия жамият ҳаётининг барча соҳаларини назорат қилишни кучайтирди, кўплаган давлат корхоналари партия қарорларига тўлиғи билан бўйсундилар. Шу даврда МИКнинг ички ва ташқи сиёсатдаги роли янада ортди.

Ҳарбий саноат ривожининг муҳимлиги. Турғунлик йилларида СССР ҳамда АҚШ орасидагии муносабат ҳарбий холатда эди. Шу туфайли ўзининг харбий куч қудратини орттириш муҳим масалалардан саналар эди. Ҳарбий саноатнинг ўсиши, қурол-яроғ ишлаб чиқариш, шу жумладан ядро қуроллари ва ракеталар кўплаб ишлаб чиқарилди. Совет Иттифоқи саноати уруш йиллари каби тўлиғи билан қуролланиш йўлига ўтди.

Иқтисоднинг ўсиши аграр секторини тараққиётининг ортда қолиши билан бирга борди. Эндиликда иқтисодий ўсиш тўхтади, кейинги тараққиёти учун тезлик билан реформалар ўтказилиши шарт эди. Халқ хўжалиги тараққиёти ортда қолди. Ҳосилни йиғиш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

учун студентлар сафарбар этилди, колхозчиларни ишсиз қолишига олиб келди. Ҳосилни йиғиш вақтида маҳсулотнинг бузилиши кўп кузатилди. Натижада колхоз ва совхозлар давлат олдида қарзга ботдилар. Аҳолининг катта қисми йирик шаҳарларга кўчиб кета бошлади. Бу эса қишлоқ хўжалиги маҳсулотини камайиб кетишига олиб келди. Бундай ҳолат асосан СССРнинг Украина, Қозоғистон каби асосан қишлоқ хўжалиги билан шуғулланадиган ҳудудларни ўз ичига олди.

Ижтимоий ҳаёт. Мамлакатдаги салбий жараёнларни кўпайишига қармасдан халқнинг турмуш даражаси ортиб борди. Шаҳарликларнинг турмуш даражаси орта бошлади. Уй шароитлари яхшиланди. Аҳолининг турмуш даражасини белгиловчи сифатли автомобиль ва қиммат кундалик ҳаётга зарур бўлган буюмларни сотиб ола бошладилар. Шу билан бирга жамият ҳаётида камбағалларнинг сони орта бошлади. Мамлакатда озиқ-овқатнинг нархи арзонлаганлиги туфайли бу ҳолат у даражада сезилмади. Умуман олганда энг асосийси, оддий фуқаронинг турмуш тарзи барқарор ва етарли бўлди. Совет халқи ўзларининг ёрқин келажагига ишонч билан қарар эдилар, чунки 20 йил мабойнида нефтнинг келтирган фойдаси орқали кун кўриш даражаси урушдан аввалги йиллардан бир неча баробар ошганлиги, яхши ҳаётнинг белгиси эди.

1968 йили Чехословакияга ҳарбий кучларнинг кириб келиши «илиқлик»ни тўхтаганини билдиради.

Бундай холатда зиёлилар орасида турли ғоялар ва улар орасида кураш пайдо бўлди. Брежневнинг ўзи СССРдаги ҳуқуқни ҳимоя қилиш ҳаракатларини кучайишига қарши йўналтирилган жазолаш чораларини қўллади.

Ташқи сиёсат. Ташқи сиёсат соҳасида Брежнев 1970 йиллардаги юз берган чигалликларни ечишга ҳаракат қилди. Стратегик қуролларни чеклаш мақсадида Америка Совет шартномаси имзоланди, аммо бу шарт учун ҳали тўлиқ ишонч етишмас эди. Ўзаро низоларни тугатилиши кенгаш аскарларининг Афғонистонга киритилиши билан (1979) тўхтаб қолди.

1985–1986 йилларда Совет-Америка муносабатларини яхшилашга бўлган интилишлар бўлди, аммо улар орасидаги ўзаро тушунмовчилик 1990 йилларгача ҳукм сурди.

Брежнев СССРдан бўлак ўз ҳолича ички ва ташқи сиёсат юргизишга харакат қилган социалистик давлатларга нисбатан қўрқитиш чораларини қўллаб, ўз ҳарбийларини киритиш орқали «чекланган мустақиллик» доктаринасини юргизди. 1968 йилдаги Брежнев Варшава Шартномаси давлатлари аскарларини Чехословакияга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

киритилишига («Дунай» операцияси) рухсат берди. 1980 йили Польшага ҳарбий интервенция тайёрланди.

Турғунлик йилларининг оқибатлари. Ўша йилларда халқнинг турмуш даражаси жуда яхши бўлишига қарамасдан, иқтисодда СССРнинг бундан кейинги ривожланиши учун зарба бўладиган ҳолатлар вужудга келган эди. Нефтнинг нархини тушиши муносабати билан аввалги ривожланган иқтисод эндиликда ортда қола бориши давлатни бундан буёғига ушлаб туришига мумкинчилик бермади. Бундай ҳолатлар қайта қуриш йилларида оғир ҳолатларни келтириб чиқарди.

Билимингизнитекширинг

1. Айтингчи, XX асрнинг 60-йилларидаги иқтисодий инқирозлар нима билан боғлиқ?
2. Бу ҳолатдан чиқиш учун қандай реформалар юргизилди?
3. Хрушчев сиёсатининг ўзига ҳос томонини атанглар.
4. Мулоҳаза юритинг, Н.Хрушчевнинг фаолиятидаги хатоликлар ва камчиликларни кўрсатинг?
5. Н.Хрушчев автобиографиясини яратинг.
6. «Турғунлик даврининг» икки ижобий ва икки салбий томонини очиб беринг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ИККИ ҚУТБЛИ ДУНЁДАН КЎП ҚУТБЛИ ДУНЁГА ЙЎНАЛИШ ОЛИШ

13-§. 1979—1985 ЙИЛЛАРДАГИ “СОВУҚ УРУШНИНГ” АСОСИЙ ВОҚЕЛАРИ ВА УНИНГ ЯКУНЛАНИШИ

Бу дарсда:

- 1970 йилларнинг охири билан 1980 йилларнинг бошидаги “совуқ урушнинг” асосий воқеалари, СамантаСмитнинг СССР га келишини;
- СССРнинг янгича сиёсий ўйлаш концепцияси;
- Кенгаш-Америка қурол-яроғини чеклаш ҳақидаги шартномаларнинг поғоналари, “совуқ урушнинг” якунлашиш жараёнини ўрганамиз.

Таянч сўзлар:

талашлар,янгича сиёсий ўйлаш, ОМР ва КМР, “Велвет инқилоби”, ЕДХК.

1970-1980 йиллардаги “совуқ урушнинг” асосий воқеалари. 70-йилларнинг охирида СССР билан АҚШ ўртасида муносабатлар яна қайтиб бир-бирига қарама-қарши бўлди. Бундай халқаро чора-тадбирларнинг сабаблари турлича бўлди. Ривожланган индустриал давлатлар билан ривожланаётган давлатларнинг катта гуруҳи ўртасидаги муносабатлар чигаллашиб борди. Ривожланаётган давлатлар янги халқаро иқтисодий тартибни ўрнатиш идеясини тарғиб қилиб, дунё хўжалигидаги аҳамияти билан ўз ўрнини ўзгартиришни талаб қила бошлади.

Дунёда инқилобий янгиланиш жараёни давом этди. 1975 йил аввалги Португалия мустамлакалари Ангола билан Мозамбикда инқилобий ҳокимиятларнинг ташкил топиши, 1974 йил Эфиопиядаги инқилоб, 1978 йил Афғонистондаги инқилоб, 1979 йил Никарагуадаги Сомоса тартибини қулатиш, шу йилда бўлган Эрондаги шоҳга қарши инқилобий кўринишдаги воқеалар Қўшма Штатларнинг ҳукмрон синф вакиллари томонидан мағлубият сифатида қабул қилинди.

70-80 йиллар атрофидаги халқаро муносабатларнинг қаршиликка юз буришига Совет Иттифоқининг бир қатор сиёсий акциялари сабаб бўлди. Бу ҳаракатлар ЕДХК якуний актларининг қоидаларига қарма-қарши келадиган янги давлатларнинг ўртасидаги доимий муносабатларни бузди. 1979 йилнинг декабрь ойида Афғонистонга Совет аскарларининг киритилиши жаҳон оммавий фикрининг норозилигини келтириб чиқарди.

СССР раҳбарияти “учинчи дунё”нинг бир қатор давлатларига ҳарбий ёрдам кўрсатишни давом эттирди, ҳарбий дастурларни ри-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Совет қўшинларининг Афғонистонга киритилиши

вожлантиришни тезлаштириб, ВШТ давлатларидаги янги масофадаги фазовий ракеталарни жойлаштиришга олиб келди.

1979 йил НАТО қарори бўйича Ғарбий Европада 1983–1984 йилларда фазовий ракеталарга қарши америкалик ўртача масофа ракеталари ўрнатиладиган бўлди.

1981 йил январь ойида ҳокимиятга Р.Рейганнинг келиши билан СССРга алоқадор АҚШ сиёсий йўналиши қатъий кучайтирилди. АҚШнинг муддаоси учун жуда муҳим ҳудудлар сифатида ер шарининг деярли барча ерлари белгиланди.АҚШ 70-йилларнинг охири билан 80-йилларнинг бошида Эрон, Ливан, Ливия, Никарагуа, Сальвадор, Гренада ва бошқа давлатларнинг ишларига аралашди.

Р.Рейганнинг жонҳолатда қуролланиш ҳақидаги йирик масштабли дастури қабул қилиниб, ракеталарнинг янги турларини ишлаб чиқариш сонатини йўлга қўйди.

1983 йилнинг мартида АҚШ президенти Р.Рейган дастурли ҳимояланиш ташаббусини (ДҲТ) таклиф қилди. “Юлдузли урушнинг” бу дастурини амалга ошириш ядровий урушга йўл бермаслик ҳақида барча шартномаларнинг тизимини бузишини билдирган бўлар эди. Совет раҳбарияти қаттиққўл ҳарбий чораларни қабул қилди. У ГДР ҳудудида ва Чехославакияда узоқ масофали ракета-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ларини жойлаштиришни бошлади. Совет-Америка муносабатлари ишончсизлик билан нафратланишнинг ортиб боришига олиб келди.

1980 йилларнинг биринчи ярмида СССР билан АҚШ ўртасидаги муносабатларда қарама-қаршиликларнинг қайта авж олиши сабабларининг бири- иккисининг ҳам ўзгариб турган халқаро аҳволни баҳолай олмаслигига боғлиқ деб тушинтирилди. Улар икки тизимнинг ўзаро муносабатини қарама-қаршилик сифатида қабул қилди. Амалда, халқаро ҳаётда улар ўзаро боғлиқликда умр сурди.

Шундай қилиб, 70-йилларнинг охирида ва 80-йилларнинг бошида дунёда ҳарбий-дастурли аҳвол чигаллашиб борди.

70-80- йиллар орасида АҚШ билан СССР ўртасида муносабатнинг совуқлашиши халқаро муносабатларга ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Тўқнашувларни тартибга келтириш ва қуролсизлантириш масалалари билан боғлиқ бир қатор масалалар ечилмади. Жонҳолатда қуролланиш ортиб, одамзотга катта хавф туғдира бошлади.

СССРга Саманта Смитнинг келиши. Давлатлар орасидаги тушунмовчиликлар бартараф қилиниб, “совуқ уруш”нинг сусайишига сабабчи бўлганларнинг бири 10 яшар америкалик Саманта Смит бўлди. У 1982 йил СССР раҳбари Андроповга хат ёзгандан кейин бутун дунёга машҳур бўлди. Хатда у Совет Иттифоқи билан Америка Қўшма Штатлари ўртасида ядровий уруш бошланиши мумкин эканлиги безовталикни келиб чиқишига сабаб бўлганлигини айтди.

Унинг хати 1983 йил 19 апрелда “Правда” газетида эълон қилинган. Қиз ўз хатига Ю.Андроповдан жавобини 26 апрелда олди. Унда Ю.Андропов СССРнинг фикри ижобий эканлигини тушунтирди ва СССР нинг урушга тайёрланмаётганлигига кўз етказиш учун келиб кўришга чақирди.

1986 йил “Болалар тинчлик тарафдорлари” ташкилотининг чақируви билан кенгашлик ўқувчи Катя Личева АҚШга тинчликни насиҳатлайдиган жавоб сафарига бориб келди.

СССР да янги сиёсий тафаккур тушунчаси. 1984 йилдан бошлаб қарама-қаршиликлар пасайиб борди. СССР билан АҚШ да ҳарбий тўқнашувнинг хатарли эканлигини сеза бошлади ва ўзаро келишувга келиш керак эканлигини тушунди.

Америкалик мактаб ўқувчиси Саманта Смит “Артек” лагерида. 1983 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйлаб кўринг!

Нима учун СамантаСмитнинг СССРга келиши "болалар дипломатия-сининг" пайдо бўлишига олиб келди?

1985 йид ҳукмронликка келган Совет Иттифоқининг янги раҳбарияти "қайта қуриш" сиёсатини бошлади. М.С.Горбачевнинг командасининг келиши билан СССРда бўлган ўзгаришлар янгича сиёсий ўйлаш асосларини ясашга ва уларни тажрибада амалга оширишни бошлашга имконият берди. Бу СССРнинг ташқи сиёсатининг тубдан ўзгаришига олиб келди.

Янгича сиёсий ўйлаш бўйича ядровий қуролнинг жуда катта миқдорининг бўлиши ва уни фойдаланиш билан урушиш фақатгина хавфли эмас, чексиз хатарга бош урушни билдиради. Шунинг учун хавфсизликни ташкил қилишга ҳарбий эмас, сиёсий қуроллар керак бўлди. СССР ташқи сиёсатига янгича сиёсий ўйлаш концепциясига хос муҳим мақсадлар қўйилди, уларнинг асосийлари 80-йилларнинг иккинчи ярмида қуйидагилар бўлди:

– Ҳарбий соҳада- ядровий державаларнинг бир-бирига ва учинчи давлатларга қарши урушдан воз кечиши;

– Сиёсий соҳада-халқларнинг эркин ҳуқуқларини, уларнинг ривожланиш йўли билан турини танглашига ҳурмат билан қараш;

– Иқтисодий соҳада-халқаро ишларда камситишга йўл қўймаслик, бўлиниб қолишдан, санкциялардан бош тортиш; дунё масалаларини ҳал қилишдаги кучни бириктириш;

– Гуманитар соҳада-тинчлик, қуролсизланиш, халқаро хавфсизлик, ғояларини таратишдаги аҳиллик; геноцид сиёсатини, насл камситувчиликка барҳам бериш; маданият, санъат, илм, билим бериш, тиббиёт соҳасидаги ҳамжиҳатликнинг янги объектларини излаш ва ривожлантириш.

Аниқланг!

Янги сиёсий ўйлаш концепцияси СССРнинг ташқи сиёсий йўналишига қандай таъсир этди?

Мана шу янги концепция асосида СССР дастурли қурол-яроғни қисқартириш масаласида Қўшма Штатлар билан келишувга келишга, Ғарбий Европа давлатлари билан иқтисодий ва сиёсий муносабат ўрнатишга, ХХР билан муносабатларни қайта тиклашга ва Совет-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Хитой ҳамдўстлигини кенгайтиришга, Шарқий Европа давлатларининг сиёсий тартибларида ислоҳат юритишга ёрдам бериш, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги сиёсатни ўзгартиришга ва КСРИ қонуниятини халқаро меъёрларга мос келтиришга ҳаракат қилди.

Қурол-яроғни чеклаш бўйича Совет-Америка музокаралари. Урушдан кейинги ўн йилликлар ичида икки қутбли дунёда қуролланиш пойгаси "кўриш ва жавоб бериш" услубида ўтди.

СССРнинг янги раҳбари М.С.Горбачев қуролсизланиш жараёнини давом эттиришга чақирди.

Совет-Америка музокаралари Женевада (1985 й.), Рейкьявикда (1986 й.), Вашингтонда (1987 й.) муҳим натижага олиб келди. 1987 йилнинг декабрида Вашингтонда икки давлатнинг раҳбарлари М.Горбачев билан Р.Рейган ўрта ва кичик масофали ракеталарни қисқартириш ҳақидаги шартномага қўл қўйди (ЎМР ва КМР). Бу тарихда қаттиққўл халқаро назорати билан ўтган ядровий қуролнинг икки синфини йўқ қилишни кўзлайдиган дастлабки келишув бўлди. Натижасида Совет – Америка муносабатларининг айтарли даражада яхшиланиши ўрин олди.

СССР билан АҚШ раҳбарлари ҳарбий ортиқчиликларга эришишга ҳаракат қилмаслигини ва ядровий уруш ҳеч қачон бошланмайдиганини маълум қилди.

Шу билан бир қаторда дастурли ҳужум қуролларини чеклаш ва қисқартириш ҳақида икки томонлама шартномага қўл қўйиш алоҳида аҳамиятга эга бўлди.

КПСС МКнинг Бош котиби М.Горбачев билан АҚШ президенти Р.Рейган Оқ уйда шартномага қўл қўймоқда. 1987 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Атаб ўтинг!

Қуролсизланиш бўйича Совет-Америка музокараларининг асосий даврларини айтинг.

1988 йилнинг охиридан бошлаб, СССР да ҳарбий кучларни бир томонлама қисқартириш даври бошланди.

Биполярлидан кўп нуқтали дунёга ўтиш ва "Совуқ урушнинг" якунланиши. Шарқий Европада СССРдаги қайта қуриш таъсиридан "социализмни янгилаш" ҳаракати бошланиб, у эски сиёсий тизимнинг бузилишига олиб келди. Социалистик давлатларда тинч йўл билан коммунистик бўлмаган ҳукуматлар қурила бошлади.

Руминиядан ташқари Шарқий Европанинг кўплаб давлатларида сиёсий тартибни ўзгартириш тинч йўл билан ва ҳеч қандай оғирликсиз ўтгани шу даражада эдики, 1988-1989 йиллардаги воқеалар тарихда "велвет инқилоблари" деб аталади.

Дунё ва Европада халқаро муносабатларнинг чигалликларини бартараф этишда Германияни бириктириш муҳим аҳамиятга эга бўлди. 1989 йил 9 ноябрда ГФР билан ГДР чегараси очилиб, шу куни "Берлин девори" қулатилди. 1990 йилнинг октябрь ойида ГФР билан ГДР бир давлатга бирлашди. 1990 йил Европанинг оддий ҳарбий кучлари (ЕДХК) ҳақида шартномасига қўл қўйилди. Бу ВШТ билан НАТОнинг Атлантикадан Уралгача бўлган аскарини кенг ҳажмда камайишини кўриб чиқди. Бу тарихий воқеа Европадаги тўқнашувнинг якунланишини билдирди.

Ялта- Постдам тизими заифлаша бошлади. Бу тизимнинг асосий иштирокчиларининг кучи билан таъсири энди ўзаро тенг эмас эди. 1980- йилларнинг биринчи ярмидаги биполярли қаршилашишнинг асосий натижаси Совет Иттифоқининг иқтисодий томондан заифлашиши бўлди. СССР энди АҚШ билан тенг даражада рақобатлаша олмади. СССР ўзининг энг муҳим муддаоларини АҚШнинг кўзқарашларига мослаштиришга ҳаракат қилди. Бошқа масалаларда эса СССР келишувга келишишга мажбур бўлди.

1989 йил 3 декабрда Ўрта Ер денгизидаги Мальта оролида КПСС Марказий Комитетининг Бош котиби М.С.Горбачев АҚШ президенти Жордж Буш билан учрашди. Мана шу учрашув вақтида СССР раҳбарлари билан АҚШ "совуқ урушнинг" якунланишини расмий турда эълон қилди. 1991 йил 1 июлда Варшава Шартли Ташкилоти фаолиятини тўхтатди. Мана шундай қилиб "совуқ уруш" якунланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг

1. XX асрнинг 70-йилларининг охирида заифликдан қарама-қаршиликка юз буришнинг сабаблари қандай бўлди?
2. Совет-Америка муносабатларининг халқаро муносабатларга алоқаси қандай бўлди?
3. СССРдаги янгича сиёсий ўйлашнинг моҳияти нимада бўлди?
4. АҚШнинг СКК янги ҳарбий дастурининг хавфи нимада бўлди?

Мунозара. Дунёда ва якка давлатларда қандай воқеалар "совуқ уруш" нинг якунланишига олиб келди?

14-§. "СОВУҚ УРУШНИНГ" АСОРАТЛАРИ

Бу дарсда:

- "Совуқ урушнинг" асоратлари вадунё харитасидаги ўзгаришлар билан;
- XX асрнинг охиридаги умумжаҳон масалалари билан;
- интеграция ва дезинтеграция жараёнлари билан танишамиз.

Таянч сўзлар:

геосиёсат ўзгаришлар, Жанубий-Шимолий, дунёвий масалалар, интеграция

"Совуқ уруш"нинг асоратлари билан дунё харитасидаги ўзгаришлар. 80-йилларнинг иккинчи ярмида сезилган халқаро муносабатлардаги жараёнлар 90-йиллари тўлиқ намоён бўла бошлади.

1989 йил Берлин девори қулатилиб, "социалистик блок" нинг бир қатор давлатларида инқилобий ўзгаришлар ўрин олди. 1990 йиллар мобайнида бўлиб ўтган ўзгаришлар халқаро муносабатларнинг хусусиятларини ўзгартирди. Шарқ билан Ғарб ўртасидаги қарама-қаршилик тўхтатилди, социалистик лагернинг ва СССРнинг парчаланиши, Евросиё қуруқлигидаги ўнлаб янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши, умумжаҳон масалаларининг ўткирлашиши ва ҳоказолар ўрин олди. "Совуқ урушнинг" якунланиши билан бирлашган дунё уюшмасини қуриш жараёни тугади.

Дунёда геосиёсий нуқтаи назардан қараганда, 1990 йилларнинг бошида дунё харитаси мураккаб ўзгаришларга учради. Варшава Шартининг парчаланиши Марказий ва Шарқий Европа давлатларини Европа ва дунё сиёсатининг мустақил факторларига айлантирди. Германиянинг бирлашиши, аввалги Югославиянинг парчаланиши, Чехословакиянинг бўлиниши билан Шарқ билан Марказий Европа, Болтиқ бўйи давлатларининг ғарбча йўналишининг таъсиридан келиб чиққан Европа контингентидаги геосиёсий ўзгаришлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ғарбий Европа интеграция бирлашмаларининг кучайишига олиб келди.

Совет ҳукуматининг қулаши Евросиё кенглигидаги аҳволни ўзгартирди. Аввалги Совет республикалари халқаро муносабатларнинг якка субъектларига айланди.

Хитойнинг иқтисодий кучайишининг динамикаси билан унинг сиёсий фаоллигининг ўсиши, Японияннинг ўзининг иқтисодий кучига хос дунёдаги сиёсатда ўзига тегишли ўринни излаши, Осиёлик Тинч океани ҳудудидаги геосиёсий аҳвол ҳам ўзгаришларни келтириб чиқарди.

"Совуқ уруш" якунлангандан кейин халқаро муносабатлар тизимида АҚШнинг роли ортди.

АҚШ ҳарбий ва иқтисодий иттифоқлар тизими билан таниқли бўлди. Асосий трансатлантик институт – НАТО қайта тикланди.

Ўйлаб кўринг!

Биполяр тизим қулагандан кейин дунё сиёсатидақандай янги факторлар пайдо бўлди?

Берлин деворининг қулаши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Глобаллашув шароитида Европа, Америка, Осиёдаги иқтисодий ҳудудларда, интеграция бирлашмаларини қуриш катта аҳамиятга эга бўла бошлади. “Катта саккизлик”, Европа Иттифоқи, НАФТА, ОПЕК, АСЕНАН ва ҳаказо каби ҳудудий гуруҳлар билан халқаро ташкилотлар давлатлар билан бир қаторда халқаро тизимнинг олдинги қаторли факторларига айланди.

Халқаро тизимда қарама-қаршиликлар маркази Ғарб-Шарқ муносабатини, Жануб-Шимол қарама-қаршилигига алмашди. Бу қарама-қаршилик бой, ривожланган давлатлар (Шимол) ва қолоқ, ривожланаётган давлатлар (Жануб) ўртасида ўрин олди. У индустриал ва ривожланаётган давлатларнинг ривожланишининг турли сиёсий-иқтисодий ва маданий имкониятларига асосланади.

Аниқланг!

Жануб-Шимол қарама-қаршилиги нимани билдиради?

“Совуқ уруш” якунлангандан кейин дунёнинг геосиёсий харитаси йирик ўзгаришларни бошдан кечирди.

Глобал муаммолар. XX асрнинг иккинчи ярмида одамзод, ҳақиқатдан ҳам, глобал даражадаги муаммолар билан юзма-юз келди. Сўнгги ўн йилликларда дунёда экологик аҳвол жуда ночорлашиб кетди. Одам хатти-ҳаракатининг табиатга таъсири билан унинг ифлосланиши, офат, баъзи бир ҳолларда қайта тикланмайдиган кўринишга эга бўлди.

Дунёдаги халқ сонининг тез ортиб бориши озиқ-овқат саноати билан ҳаёт кечириш шароитларининг ўсиши билан бир қатор юрмади. Ер шарининг кўп қисмида сақланиб қолган халқнинг қолоқлиги дунёда ўрин олган экологик ва демографик вазиятдан чиқишга сезиларли даражада тўсқинлик қилмоқда.

XX асрнинг сўнггида одамзот янги хатарларга дучор бўлди. Трансмиллий уюшган жиноят, халқаро ланкестик, гиёҳванд моддаларнинг қонунсиз сотилиши турли давлатлар билан ҳудудлардаги фуқароларнинг хавфсизлигига катта хавф туғдирмоқда.

Бу масалаларнинг ўртоқ хусусияти, умумжаҳон кўринишига эга бўлиб, барча давлатларнинг фуқароларининг муддаоларини қамраб олишди. У фуқароларнинг хавфсизлигига таъсир кўрсатадиган хатарлар билан хавфнинг асоратларини бўлдирмаслик билан енгиш бўйича тезкор ечимлар билан хатти-ҳаракатларни, барча давлатлар томонидан уюшган куч билан ҳаракатларни талаб қилди.

Мана шундай масалаларни ўнг ечимларини излаш билан халқаро ташкилотларнинг кенг тизими, шунинг ичида БМТ шуғулланади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Теварак-атрофни ҳимоя қилиш – глобал муаммо

Хавфсизликнинг янги кўрсаткичлари.“Совуқ уруш”нинг якунланиши дунё сиёсатидаги хавфсизлик факторларининг ўрни билан ролини тубдан ўзгартириш билан бир қаторда келди.

Ҳарбий сиёсатдан бошқа миллий хавфсизлик масалаларига иқтисодиёт, экология, билим беришга алоқадор бўлган масштабли масалалар қўшила бошланди. Шунга боғлиқ, хавфсизикни таъминлашнинг ҳарбий эмас қуролларининг аҳамияти ортиб бормоқда. Кўплаб давлатлар учун аниқ хавф-хатарнинг манбаи сифатида: терроризм, ёппасига йўқ қилиш қуролини тарқатиш, миллатлараро жанжаллар, теварак атрофни ифлослашни айтишга бўлади.

Миллий хавфсизликни таъминлаш, жамиятнинг ижтимоий, маданий, иқтисодий ривожланишини рағбатлантирадиган шароитларни яратишни ҳам билдиради. Ҳозирги кунда хавфсизликни таъминлашда: теварак-атрофни ифлослаш, халқ сонининг ортиши, энергетик ресурслар, халқаро аренадаги факторларнинг ўзаро боғлиқлилигини ўсиши каби факторларга эътибор бериш керак.

Илмий ва техник тараққиёт, умумжаҳон ресурсларига эҳтиёж нинг ортиши, ўсаётган иқтисодий муносабат билан давлатлар ўртасидаги географик, сиёсий ва иқтисодий узоқликни қисқартиради. Давлатларнинг бир-бирига боғлиқлигини, барчага ўртоқ хавфсизликни таъминлаш масаласини олға сурди. Уюшган хавфсизликни таъминлашда халқаро ва ҳудудий ташкилотларнинг аҳамияти ортмоқда. Мана шундай қилиб ҳозирги замонда хавфсизлик соҳасида фақат ҳозирги замонги хавфсизликни таъминлаш йўллари билан воситаларигина эмас, шу билан бир қаторда бу тушунчанинг мазму-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ни ҳам ташкил қиладиган тубдан ўзгаришлар бўлди. Давлатлараро муносабатнинг ортиши билан глобал масалаларнинг пайдо бўлиши бу масалаларнинг алоҳида-алоҳида ҳал қилинмаслигини, шунинг учун умумжаҳон шериклигининг асосида барча халқларнинг кучларини бирлаштиришнинг зарур эканлигини тушуниб етишга олиб келди.

Интеграция жараёнларининг ривожланиши. Европадаги интеграция жараёнларининг ривожланиши Шимолий Америка эркин савдо ҳудуди НАФТА (инг. North – American Free Trade Agreement-NAFTA) ни қуриш ҳақидаги масалани кўтарди. АҚШ, Канада билан Мексиканинг ўртасида 1994 йил январда кучга кирган Шимолий Америка эркин савдо ҳудуди ҳақида шартнома бирдек континентал бозорнинг ташкил қилиниши билан маҳсулотлар, фаолиятлар, капитал билан ишчи кучининг ҳаракат эркинлигига ҳам йўл очди.

НАФТАни қуришнинг асосий шартлари: ўрток географик чегараларнинг бўлиши, тарихий шаклланган хўжалик муносабатлари билан машина коммуникациялари, хўжалик масалалари билан НАФТАнинг олдига қўйилган мақсадларнинг ўртоқлиги.

НАФТАнинг асосий мақсади иштирок этувчи давлатлар ўртасидаги маҳсулотлар савдосидаги тўсқинликларни бартараф этиш бўлди. Тўсқинликларнинг ярми дастлабкида бартараф этилса, қолгани 14 йил давомида аста-секин бартараф этиб борилди. НАФТА ғарбий ярим шар давлатларининг кенг интеграциясининг асосига айланди.

Лотин Америкасидаги интеграция жараёнлари XX асрнинг 40-йиллари, Америка давлатларининг ташкилотини қуришдан бошланди.

1960 йил Лотин Американинг эркин савдо бўйича ассоциацияси (ЛАЭСА) қурилди, Марказий Америка ўрток нархи (МАЎН) пайдо бўлди. ЛАЭСА билан МАЎН мақсади божхона солиқларини аста-секин камайтириш билан ўзраро савдони кенгайтириш орқали ўрток нархни қуриш бўлди. 1969 йил 25 ҳудудий давлатнинг иштироки билан уларнинг ҳамжиҳатлигини ривожлантириш мақсадида Анди гуруҳи пайдо бўлди, 1975 йил Лотин Америкалик иқтисодий тизим (ЛАИТ) қурилади.

80-90 йилларнинг ўртасида дунё аренасидаги тубдан ўзгаришлар га боғлиқ Лотин Америкасида интеграция жараёнлари тез ривожланди. Бор интеграциявий ташкилотлардан бошқа 1991 йил божхона иттифоқига айланиб кетган Жанубий Америка ўрток нархи (МЕРКОСУР) қурилди.

Мана шундай қилиб бир-бири билан ички кесишувдан бир қатор субҳудудий бирлашмалар қурилди. Ҳозирги замонда Лотин

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Америкаси давлатларида ўрин оладиган интеграция жараёнлари ҳудудни ўрток умумжаҳон хўжалик комплексини қўшиш қуролига айланди.

“Совуқ уруш”нинг якунланишидан кейинги дезинтеграция жараёнлари. Дезинтеграция – интеграцияга қарама-қарши жараён, бир тизимни бўлакларга бўлиш. Бунда тизимни бутунлигидаги асосий қадриятларнинг таъсири ҳам бартараф қилинади.

Биполяр тизимнинг парчаланишидан кейин жуда муҳим воқеа – СССРнинг парчаланиши билан якунланди. СССРнинг парчаланиши-1991йил давлат сифатида умр суришини тўхтатишига олиб келган Совет Иттифоқининг халқ хўжалигида, ижтимоий қурилимида, оммавий ва сиёсий соҳаларидаги тизим рўйхати-интеграциянинг ўрин олиш жараёни.

1991 йил 7-8 декабрда Белоруссия, Россия Федерацияси билан Украинанинг давлат раҳбарлари Мустақил Далатлар Ҳамдўстлигини (МДҲ) қурди. СССРнинг парчаланиши сабабли 1991 йил 16 декабрда мустақил Қозоғистон Республикаси ташкил топди. 1991 йил 21 декабрда Алматада аввалги 15 Совет республикаларининг 11 тасининг раҳбари йиғилиб, мана шу аталган давлатлар МДҲни ташкил қилади деган Шартноманинг протоколига қўл қўйди. Учрашувнинг иштирокчилари Алмата Декларациясига қўл қўйди, бу ҳужжатда улар МДҲнинг асосий мақсадлари билан қоидаларини тасдиқлади. МДҲ таркибига Болтиқ бўйи давлатлари (Эстония, Латвия, Литва) билан Грузия кирмади.

Атаб ўтинг!

МДҲнинг қурилишининг сабаби.

СССРнинг парчаланиши ўрток иқтисодий ва ташқи сиёсий инқироз шароитида ўрин олди. Пайдо бўлган янги давлатлар кўплаб муаммолар билан юзма-юз келди. Айниқса бу иқтисодий ва ижтимоий соҳадаги масалалар билан боғлиқ бўлди.

МДҲ сиёсий, иқтисодий, экологик, гуманитар, маданий ва бошқа ҳам соҳаларидаги ҳамдўстликни ривожлантиришга аталган. Халқаро тинчлик билан хавфсизликни сақлаш масалаларига алоҳида эътибор берилди.

Ядровий қурол, қуролсизлантириш бўйича халқаро шартномалар, қоидаларни бажариш ҳуқуқи берилиши ҳақидаги саволлар тартибга келтирилди. Қозоғистон 1991 йил 29 августда Семейда ядровий синов полигонини ёпиб, шундан кейин ўз ҳудудида ядровий қуролдан бош тортишини эълон қилди. Ўрток аскардан МДҲга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

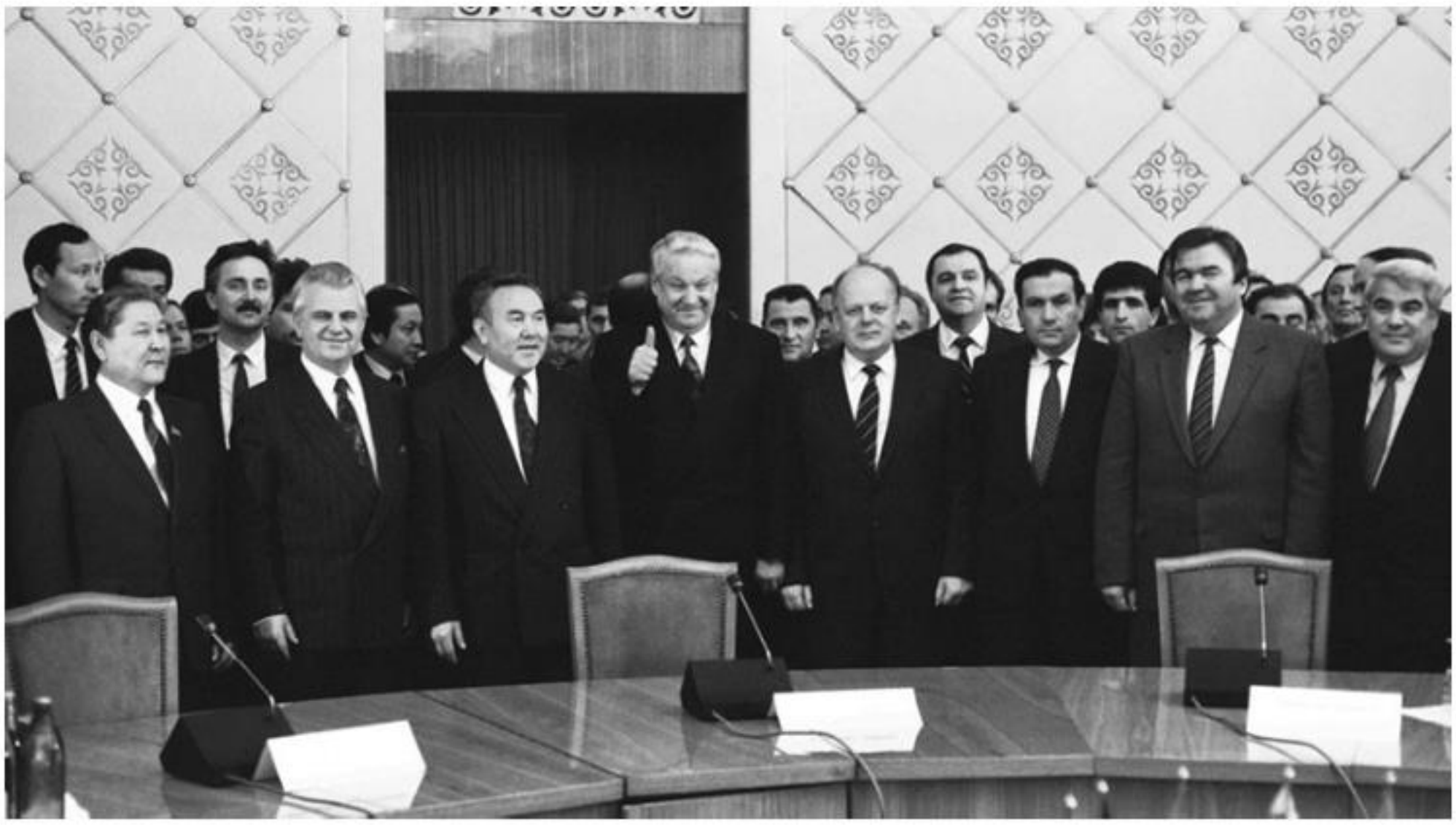

МДҲ нинг қурилиши тўрисидаги Алмата Декларацияси

аъзо давлатларнинг шахсий қуролли кучларини қуришга кўчиш келишилди. Мана шундай қилиб шароитнинг чуқурлашишига йўл берилмади. Ҳозирги вақтда МДҲ давлатларининг кўп томонлама ҳарбий ҳамдўстлиги 1992 йил 15 майда Тошкентда имзоланган Уюшма хавфсизлиги ҳақидаги шартномага асосан амалга оширилди. У 2002 йилда Уюшма хавфсизлиги ҳақидаги шартнома ташкилотига (УХҲШ) айланди. Мана шундай қилиб, аввалги Совет давлатларининг парчаланиши одатий ва солиштирмали равишда жанжалсиз ўтишида Ҳамдўстликнинг аҳамияти катта. МДҲ Евросиё кенглигида мана шу ерда истиқомат қиладиган халқларнинг тарихий дўстлигини сақлаб, янги давлатлараро муносабатларни ўрнатувчи қурилма сифатида шаклланди. Бу даврнинг асосий дарси МДҲдаги кўп томонли ҳамжиҳатликни ривожлантириш, янги мустақил давлатларнинг мустақиллигини ривожлантиришга тўсқинлик қилмади.

Югославиянинг парчаланиши миллатлараро тўқнашувлар билан Югославия урушлари ўрин эгаллаган Югославия Социалистик Федератив Республикасининг (ЮСФР) алоҳида республикаларга бўлиниш жараёни бўлиб ҳисобланади. Бир айтиш жоиз бўлган вазият, Югославия халқи ўзининг алвон турлилиги билан ажралиб туради. Унинг ҳудудида словенлар, серблар, хорватлар, македонликлар, венгрлар, руминлар, турклар, боснияликлар, албанлар, черногорлар истиқомат қилди. Уларнинг барчаси Югославиянинг олтита республикасида – Босния билан Герцоговина, Македония, Словения,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Черногория, Хорватия билан Сербияда турлича жойлашди. 1991-1992 йилларда ЮСФР нинг олтита республикасининг тўрттаси бўлиниб кетди (Словения, Хорватия, Босния билан Герцеговина, Македония). Югославия ўзининг умр суришини 2006 йил таркибидан Черногория чиқиб кетгандан кейин тўхтатди.

Аввалги ЮСФР нинг фуқаролар уруши қуролли миллатлараро тўқнашувлар кўринишида ўтди. Кўп вақтга чўзилган ҳарбий ҳаракатлар 1991 йилги "Словениядаги 10 кунлик уруш"дан бошланди.

Мана шундан кейин Хорватиянинг мустақиллик учун узоқ кураши (1991-1995) бошланди. Шу билан бир қаторда парчаланиб бораётган Югославиянинг ичида яна бир фуқаролар уруши- Босния уруши (1992-1995) бошланди. Босниядан кейин Косовода, Македонияда ва Жанубий Сербияда қуролли қўзғолонлар ўрин олди.

1999 йил АҚШ билан унинг иттифоқдошлари Косово автоном ҳудудини оккупациялаш бўйича ҳарбий операцияни амалга оширди. Операция БМТ нинг мандатисиз амалга оширилди, шунинг учун унинг қонунийлиги ҳозирги кунга қадар талаш-тортишув туғдириб келмоқда. Умуман, Югославиядаги фуқаролар уруши 10 йил, яъни 2001 йилгача давом этди. Унда минглаган одамлар ҳалок бўлди.

"Совуқ урушнинг" якунланиши натижасида маҳаллий "кучлар тенглиги" ўзгарибгина қолмай, муносабатларнинг кўп нусхалилиги жуда тез ортди.

Билимингизнитекширинг

1. "Совуқ уруш"нинг энг асосий асоратларини айтинг.
2. Глобаллашув шароитидаги иқтисодий интеграциянинг аҳамиятига баҳо беринг.
3. Лотин Америкасидаги асосий интеграция жараёнларининг айтинг.
4. ЮСФР нинг парчаланиш сабабларини кўрсатинг.
5. Қўшимча маълумот манбаларини фойдаланган ҳолда жавоб беринг: посткенгашлик ҳудудда СССР қулагандан кейин қандай қарама-қаршиликлар пайдо бўлди ва уларнинг сабаблари билан асоратлари қандай бўлди?

Мунозара. XX асрнинг 90-йилларида халқаро муносабатларда қандай тизим ўрнатилди – биполярми ёки кўпполярими?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МИНТАҚАВИЙ МУАММОЛАРНИ ХАЛ ҚИЛИШДАГИ ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР

15-§. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ АРАБ МАМЛАКАТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДАГИ АСОСИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР. АРАБ-ИСРОИЛ КЕЛИШМОВЧИЛИКЛАРИ ВА ФАЛАСТИН МУАММОСИ

Бу дарсда:

- урушдан кейинги араб мамлакатларининг ривошланиш тенденцияси;
- Араб-Исроил зиддиятлари.

Таянч сўзлар:

Араб-Исроил зиддиятлари, БМТ Бош Ассамблеяси, Фалестинанинг бўлиниши, Фалестина ва Иерусалим, БМТ нинг №181 рухсатномаси, Исроил миллий хавфсизликармияси (ЦАХАЛ), Фалестинани озод қилиш ташкилоти (ФОҚТ).

50-йилларнинг боши араб дунёсида ватанпарвар жамиятни тўлқинлантирган миллий озодлик курашнинг янги босқичи сифатида белгиланди. Тинчлик тарафдорларининг жамиятлари ва умумхалқ демократик ташкилотлари пайдо бўлди. Шунингдек БААС Араб социал қайта янгиланиш партияси, миллатчилар ҳаракатлари каби умумараб миллий сўл радикаллар ташкилотларининг филиаллари ташкил топди.

Араб-Исроил ёки кўп ҳолларда Яқин шарқ деб аталадиган зиддиятлар жаҳонда узоқ вақт тартибга келтирилмаган зиддиятлар бўлиб ҳисобланади. Бу зиддиятларнинг бошланиши XX асрнин 40-йилларига оид бўлиб, Фалестинада Еҳудай ва Араб давлатларининг ташкил қилиниши билан боғлиқдир. Бу давлатларнинг миллий ташкилотларининг бир-бири билан бўлган кураши террорлик ҳаракатларга олиб кела бошлаганлиги сабабли Англия БМТ га бу давлатлар устидан мандатни бекор қилиш таклифини киритди. Лондон араблар ва яҳудийлар учун фойдали қарор қабул қила олмаслигини айтиб, ўзининг бу ерларга бўлган эгалигидан бош тортди. 29 ноябрь 1947 йил БМТ умумий кенгаши Иордан дарёсининг ғарбий қирғоқларида икки давлат яҳудий ва араб давлатларининг қурилишини қўллаб овоз берди. (Рухсатнома №181.) БМТ рухсатномаси Фалестинда араб ва яҳудий давлатларининг қурилиши масаласини кўриб чиқди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Яҳудий миллатлари бу режани қўллашди, араб миллати эса бу режага қаршилик билдирди, чунки яҳудий давлатининг ҳудуди араб давлатининг ҳудудидан анча катта бўлди. Бу қарор бошида қўшни араб давлатлари ва Фалестиндаги араб аҳолиси томонидан ҳам рад этилган эди. Араблар Фалестин ерини ўз ерлари деб ҳисоблашиб, яҳудийларнинг Фалестинга қайтарилиши фикрини тан олишмади. Натижада бу ерлар учун 1947 йил Араб-Исроил уруши (1947-1949) келиб чиқди. Ҳар икки томон ҳам христианлар, мусулмонлар ва яҳудийлар учун бирдай муқаддас бўлган Фалестин ва Қуддис шаҳарларига даъвогарлик қилди. 1948 йил давом этаётган уруш вақтида Исроил давлати эълон қилинди. Москва Исроилнинг Совет Иттифоқи томонини танлашига умид қилиб, унга ҳар томонлама ёрдам берди. Исроил бош вазири Голда Меир Совет Иттифоқига хайрихоҳ бўлди. АҚШ дастлабки вақтда арабларни қўллаб-қувватлади, бироқ Исроил Совет Иттифиқидан ёрдам олиб, ўзини тиклаб олиб, АҚШ га юзлангандан кейин Вашингтон Исроилни қўллаб-қувватлади. Шундай қилиб 40-йилларнинг сўнгида бу минтақада йирик икки давлат орасидаги қарама-қаршиликлар пайдо бўлди. Совет Иттифоқи араб давлатларини, АҚШ эса Исроилни қўллаб-қувватлади. 1948 йил

Давид Бен-Гурион мустақил яҳудий давлатининг ташкил топганлигини эълон қилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

14 майда Европа Миллий Кенгаши Исроил давлатининг ташкил топганлигини эълон қилди. Бу минтақада араб халқлари томонидан ўз давлати эълон қилинмади. Бундан ташқари Фалестинда фуқаролар уруши бошланди. Исроил Газа секторини эгаллади, Трансиордания Ғарбий қирғоқни қўшиб олди. Шундай қилиб араб давлатининг ҳудуди бўлиши мумкин бўлган макон ғойиб бўлди. Фалестиндан Миланга, Сурия ва Трансиорданияга 600 мингдан ортиқ араблар қочиб ўтишди. Араб давлатлари ҳеч қачон Исроил давлтини тан олмаслигини таъкидлашди.

50-йиллар давомида Исроилга Европа ва Осиёдан кўплаб яҳудийлар келиб жойлаша бошладилар ва улар ўз ерлари деб ҳисоблаган бу ерларда янги жамиятлар ташкил қилиша бошладилар. Қисқа вақт ичида АҚШ нинг молиявий қўллаб-қувватлашининг натижасида Исроил Вашингтоннинг энг ишончли иттифоқдошига айланиб, ўз иқтисодини ривожлантира бошлади.

Фалестиннинг Исроил қўшинлари томонидан забт этилмаган Иордан дарёсидан ғарбга томон бўлган ҳудудлари Трансиордания нинг қарамоғида бўлди. Бу ерларни ўзига қўшиб олган Трансиорда ния 1950 йил апрелда ўзининг замонавий номи – Иордания номини олди. Қуддус шаҳрини икки қисмга бўлишди: ғарбий қисми

Қадимий Қуддус шаҳрининг Маъбад тоғидаги панорамаси

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

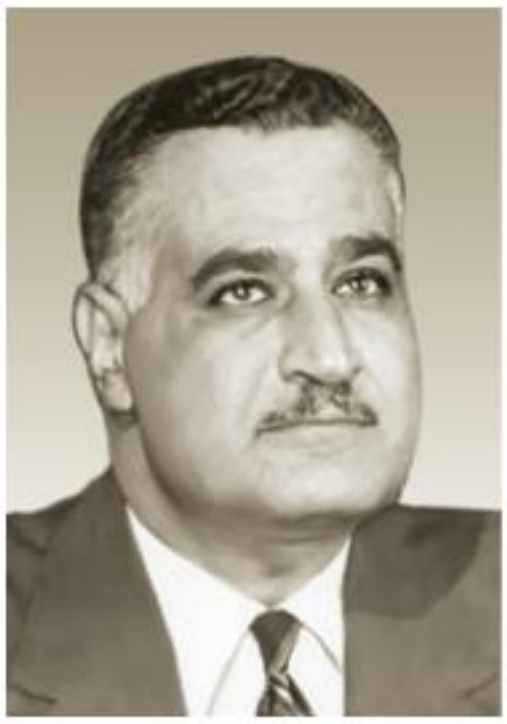

Жамал Абдул Носир

Исроилга, шарқий қисми эса Иорданияга қўшилди. Шарқий қисмида учта дунё динлари: христиан, ислам ва яҳудийлик динларининг муқаддас жойи ҳисобланган черков тепалиги бор қадимий шаҳар жойлашган эди.

Шундай қилиб Фалестин- араб давлати ташкил қилинмади. Араб давлатлари ўзини Исроил билан уруш ҳолатида деб ҳисоблашда давом этар эди; Исроил давлатининг мавжудлигининг ўзи улар томонидан "тажовузкорлик" деб қабул қилинди. Бу ҳолат зиддиятнинг кучайишига олиб келди.

1956 йил октябрда Минтақадаги зиддиятнинг кескин равишда кучайишига шу йилнинг 26 июлида Миср томонидан миллийлаштирилган Сувайш каналининг келажаги ҳақидаги масалалар бўлди. Франция ва Буюк Британия тарафдорлари "Мушкетёр" операциясини бошлади, асосий зарба кучи сифатида Исроил чиқиши керак эди.

1956 йил 29 октябрда Синай ярим оролида Исроил Мисрга қарши ҳаракатларни бошлади. Кейинги куни Англия ва Франция Мисрни бомбардимон қилишди ва бир ҳафтадан кейин Саид портига киришди. Ҳужум 5 ноябрда Исроил қўшинлари Шарм-аш-Шайх ни қўлга киритгандан кейин тугади. Исроилнинг назоратига Синай ярим оролининг деярли барча қисми, шунингдек Газа сектори ўтди.

Англия, Франция ва Исроилнинг ҳаракатлари ҳар иккала давлат АҚШ ва Совет Иттифоқининг танқидига учради. Совет Иттифоқи Сувайш канали ҳудудига ўз қўшинини киритишга таҳдид қилди.

6 ноябрь кечга Синай тўлиғи билан Исроилнинг қўл остига ўтгандан кейин ҳужумни тўхтатиш ҳақидаги шартномага қўл қўйилди. 1957 йилнинг бошида инглиз ва француз қушинлари Сувайш канали ҳудудидан, Исроил қўшинлари эса Синай ярим ороли ҳудудидан чиқарилди. Миср-Исроил чегараси атрофидаги Синай ярим оролига ва Шарм-аш-Шайх портига БМТ кучлари жойлаштирилди.

Сўнгги ўн йиллар давомида бир нечта Араб-Исроил урушлари бўлди. Исроил АҚШ ва ғарб давлатларининг ёрдамига суянди. Совет Иттифоқи араб давлатларини қўллаб-қувватлади.

1964 йил Миср президенти Жамал Абдул Насир ташаббуси билан Фалестинани озод қилиш ташкилоти (ФОҚТ) ташкил қилинди. ФОҚТ нинг дастурли ҳужжатида, Миллий хартияда Фалестинани бўлиш ва у ерда яҳудийлар давлатини ташқил қилиш ноқонуний деб кўрсатилган эди. Энди Фалестинанинг олдида ўз давлатининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҳудудини тўлиқ қайта тиклаш вазифаси турар эди. ФОҚТ Фалестин давлатининг образи сифатида ташкил қилинган бўлиб, унинг тузилиши сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий соҳалар, маданият, билим ва ҳарбий масалалар билан шуғуланадиган бўлимларни ўз ичига олди.

Араб давлатлари орасидаги ҳамжиҳатликнинг йўқлиги 1967 йилги "олти кунлик уруш" деб аталадиган урушда арабларнинг мағлубиятга учрашига сабаб бўлди. 1967 йил 5 июнда Миср, Сурия ва Иордания ўз қўшинларини Исроил чегарасига жойлаштиришди, БМТ нинг тинчлик ҳимоя кучларини чиқариб юбориб, Қизил денгиз ва Сувайш каналидаги Исроил кемаларига кириш йўлларини ёпиб қўйди. Исроил Ғарбий қирғоқларни ва Голлан чўққиларини босиб олди, Синай ярим оролини тўлиқ қўлга киритди, Қуддус шаҳри тўлиқ Исроилнинг қўқ остига ўтди.

Яқин Шарқ зиддиятлари. 1973 йилги Араб-Исроил уруши. 70-80 йилларда Фалестина масаласининг ҳал қилинмаганлиги ва Исроилнинг араб мамлкатларига қарши юргизаётган босқинчилик сиёсати дунё тинчлиги билан халқаро муносабатларга, халқларнинг тинчлигига доимо хавф туғдириб келди. Исроил Хавфсизлик Кенгашининг 1967 йил 22 ноябрдаги қарорини бажаришдан бош тортди. У қарор бўйича Яқин Шарқдаги муаммоларни тартибга келтириш учун Исроил қўшинлари 1967 йилги уруш вақтида босиб олинган ерлардан чиқарилиши керак эди.

1973 йил 6 октябрда Миср Синайга ҳужум бошлади, Сурия бўлса Голлан чўққиларига ўз аскарини киргизди. Дастлабки кунларда

Араб-Исроил уруши 1973 йил.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ясир Арафат

ғалаба қозонган араб аскарлари ҳафта сўнгида чекинишга мажбур бўлди. Озгина йўқотишларга қарамаганда, Миср билан Сурия аскарларининг ҳужумига Исроилнинг ЦАХАЛ кучлари қаршилик кўрсатди, шундан кейин аскарлар ўз ҳудудларига чекинди.

Шундан кейин СССР билан АҚШ нинг аралашуви билан 23 октябрда Синай ҳам Сурия майдонидаги уруш ўчоқларини тўхтатиш ҳақидаги битимга қўл қўйди. Уруш давомида 8,5 мингга яқин араблар билан 2,8 мингга яқин Исроил аҳолиси ҳалок бўлди.

БМТ нинг бошчилигида ва унинг бош котибининг иштироки билан 1973 йил декабрда Яқин Шарқдаги зиддиятларни тинч йўл билан ҳал этишга бағишланган Женева конференцияси очилди. Музокаралар натижаси бўйича битим тайёрланиб, унга кўра Исроил аскарлари билан Миср ва Сурия аскарлари орасидаги чегараларга БМТ фавқулодда кучларини жойлаштириш ҳақида қарор қабул қилинди.

1974 йил Исроил аскарлари Сувайш каналининг ғарбий қирғоқлари билан Аль-Кунейтрни ташлаб чиқди, фақатгина Голлан чўқиларинигина назорат қилишга имконият олди. 1979 йил мартда АҚШ президенти Жимми Картернинг қўллаши билан Миср президенти Анвар Садат билан Исроил бош вазири Манахем Бегин қўл қўйиб тасдиқлаган Миср-Исроил шартномаси кучга кирди. Исроил Синайдан чиқиб кетди, фақатгина Ғазо секторини назорат қилди.

1985 Исроил ўз аскарини Ливаннинг бироз ерларидан чиқарди, фақат бетараф ҳудуддагина Исроил назоратини 2000-йилгача сақлаб қолишга келишилди. 1993 йил Ослода ФОТ билан Исроил музокаралар юргизиш натижасида бир-бирини ҳамкор сифатида таниш ҳақидаги шартномага қўл қўйди. ФОТ раҳбарлари расмий равишда терроризмдан бош тортишларини маълум қилди. Шу йили ФОТ раҳбари Ясир Арафат билан Исроил бош вазири Ицхак Рабин учрашди.

1994 йил Фалестинанинг ҳудудий қисмларида ўзин-ўзи бошқаришни киритининг дастлабки даври ҳақида битим тузилди. 1995 йил Ослода Ғазо сектори билан Иордан дарёсининг ғарбий қирғоғида ўзин-ўзи бошқаришнинг асосларини киритиш ва Фалестиннинг бир нечта шаҳарларидан Исроил аскарларини олиб чиқиб кетиш ҳақидаги навбатдаги шартномага қўл қўйилди.

1999 йил Иордан дарёсининг ғарбий қирғоғидаги ҳудудлар билан Газа сеторида Фалестин Миллий автономияси қурилди, унинг бир

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қатор қисмида фалестинликлар тўлиқ назорат ўрнатди. Шу қисмда фалестин полицияси билан фалестин ҳокимиятининг қуролли корпуси қурилди.

Араб-Исроил масаласини ҳал қилиш мақсадида сўнгги йилларда бир қатор халқаро конференциялар чақирилди: 1991 йил Мадрид конференцияси, 1993 йил Осло конференцияси, 2000 йил Кемп-Девид конференцияси ўтказилди; 2003 йил апрелда "халқаро дўстлар квартети" АҚШ, ЕИ, БМТ, Россия "Йўл харитасини" қабул қилди. 2006 йил Араб давлатларининг Лигаси Яқин Шарқ зиддиятларини тартибга келтиришнинг ўзаро тузган режасини таклиф қилди: Араб давлатларининг Исроилнинг яшаш ҳуқуқи билан таниш эканлигини, икки томондан ҳам куч кўрсатишни тўхтатиш, Фалестинанинг шу кунга қадар имзоланган шартномаларни тан олишини, Исроил аскарларини 1967 йили белгиланган ҳудудга олиб кетиш ва фалестиналик қочқинларни қайтариш. Бироқ зиддиятларни тўхтатиш ҳақидаги масала ҳали ҳам ўзгаришсиз турибди. 2005 йили бош вазир Ариэль Шаронинг режаси натижасида Исроил Ғазо Секторидан аскарини олиб кетди ва барча яҳудий маконларини йўқ қилди. Шу билан бирга Самариянинг шимолий қисмидаги 4 та макон йўқ қилинди. Ҳарбий инқилоб натижасида ушбу ҳудуд ичидаги ҳукумронликни ХАМАС радикал фалестин ҳаракати вакиллари ўз қўлига олди. Фалестина муаммосини ҳал қилиш ўнлаган йилларга чўзилиб келмоқда. Муаммонинг ўнг ечимининг топилмаслигига Исроилнинг арабларнинг ўз миллий давлатини қуриш тўғрисидаги адолатли талабини тўғри тан олмай келиши сабаб бўлмоқда. Шунинг учун Яқин Шарқда мустаҳкам ва адолатли тинчлик ўрнатиш масаласи ҳали кунгача ўз ечимини топа олмай келмоқда.

Билимингизнитекширинг

1. Жаҳон харитасида Исроил давлати қандай пайдо бўлди?
2. Исроил билан араблар ўртасида қандай ташқи кучлар бор деб ўйлайсизлар?
3. Араблар билан Исроил орасида бўлган асосий ҳарбий тўқнашувларни айтинг ва уларнинг натижалари қандай бўлди?
4. Яқин Шарқнинг тинимсиз урушлар билан зиддиятларнинг ўчоғи бўлишини қандай тушунтирган бўлардингиз?
5. Жадвал билан ишлаш. Бу ҳудудда вақти-вақти билан бўлиб турадиган зиддиятларнинг сабабчиси бўлган ички ва ташқи факторларни айтинг.

Зиддиятларни келтириб чиқарадиган ички факторлар	Зиддиятларнинг ташқи сабаблари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

16-§. ХАЛҚАРО ЗИДДИЯТЛАРНИ ТАРТИБГА КЕЛТИРИШДАГИ БМТНИНГ ФАОЛИЯТИ

Бу дарсда:

- "Совуқ уруш" даврида, постбиполяр даврда халқаро муносабатларни тартибга келтиришдаги БМТ нинг фаолияти.
- БМТ нинг услубларига битим ясовчилик фаолиятларибилан танишамиз.

Таянч сўзлар:

привентивли дипломатия, тинчлик шартномалари, тинчликпарварлик, тинчликка мажбурлаш бўйича операциялар.

"Совуқ уруш" давридаги тўқнашувларни тартибга келтиришдаги БМТнинг аҳамияти. Кўплаган йиллар давомида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти халқаро инқирозларни бўлдирмасликка ва узоққа чўзилган урушларни ҳал этишга ёрдам беришда муҳим роль ўйнади. У тинчлик қуриш ва таъминлаш, мураккаб операциялар ва гуманитар ёрдам кўрсатиш ҳақида ишлар олиб борди. БМТ туфайли кўплаган тўқнашувлар катта урушларга айланмади. Шу билан бирга музокалар орқали турли жанжалларни тинчлик йўли билан ҳал қилишга эришилди. БМТ муҳим тўқнашувларни бетараф қилиш механизмини бир неча бор таклиф қилди, масалан, 1948-1949 йиллардаги Берлин инқилоби, 1962 йил Куба инқилоби. Ушбу ҳолатларнинг барчасига БМТ нинг аралашуви йирик давлатлар орасида урушларни бўлдирмаслигига ёрдам берди. Бундан ташқари, БМТ 1964 йил Конгода, 1988 йил Эрон билан Ироқ орасида урушнинг якунланишида муҳим роль ўйнади.

БМТ Бош котиби билан унинг вакиллар ўткир минтақавий тўқнашувларни тўхтатишга катта ҳисса қўшди. Бир қатор муҳим қарорлар экологик офатларни бўлдирмасликка йўналтирилган.

1980 йилларнинг иккинчи ярмида халқаро аҳволни яхшилаш Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг аҳволига таъсир кўрсатди. 1989 йил ноябрда АҚШ билан СССР халқаро жанжалларни тартибга келтириш ва халқаро тотувликни мустаҳкамлашдаги БМТ нинг аҳамиятини кучайтириш тарафдори эканлигини билдирди.

1945-1985 йилларда тинчликни сақлаб қолишнинг асосий асослари шаклланди, унинг мазмуни: БМТ Хавфсизлик Кенгашининг мажбурий санкцияси; жанжаллашувчи гуруҳларнинг операцияни юритишга келишуви, тинчлик кучларининг махсус қурилган таркиби, битим имзоловчи кучларнинг бетарафлик ва ростлик тўғрисидаги қарорлари.

Постбиполяр даврда зиддиятларнинг шаклини ўзгартириш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бир неча йиллар давомида БМТ қуролли тўқнашувларни қал қилиш борасида кўп тажриба орттирди. Бироқ 1990 йилларда қуролли тўқнашувларнинг шакли ўзгарди.

Жаҳон сиёсатининг бугунги ҳақиқатларида янги жаҳонлашиш ҳолатида барча ҳудудлар билан давлатлар гуруҳларининг хавфсизлиги билан доимийлигига зарар етказадиган янги хавф-хатарлар билан тўқнашувлар пайдо бўлди.

Б.Бутрос-Гали – БМТнинг бош котиби (1992–1996)

XX арснинг сўнгги ўн йиллигида чигаллашувларнинг шакли сифатли ўзгаришга учради. Улар давлатларарогина эмас, давлатичилик кўринишга эга бўлди. Бу – кўпинча этнос, миллат, ирқ, дин ёки маданият асосида ажралиб турадиган халқ гуруҳлари орасидаги фуқаро урушлари. Худди шу фарқлар билан пайдо бўлган янги гуруҳ мақсадлари янги ва эскирган эски тўқнашувлар билан урушларнинг пайдо бўлишининг сабаби бўлиб топилади. Ички тўқнашувларни тартибга келтириш алоҳида давлатларнинг мустақиллигига қарши туриб, ўзларининг миллий сиёсатига тез-тез халақит бергиси келмайди.

Ички чигаллашувларнинг сонининг ортиши ва 90-йиллардаги уларнинг бутун дунёга таъсири, шу қаторда халқаро ишларга иштирок этадиган одамларнинг хилма-хиллигининг ўсиши чигаллашувларнинг олдини олиш бўйича кучларга иштирок этадиган томонларни ортишига олиб келди. Турли халқаро ва минтақавий ташкилотлар, давлатлар билан нодавлат ташкилотлар қайғули тўқнашувларнинг таралишига қарши бўлган курашга куч бириктирди. Шундай бўлса ҳам, мандатларнинг хилма-хиллиги, керакли миллий муддаолар билан тўқнашувларни бўлдирмаслик ва гуманитар хизмат масалалари бўйича қарама-қарши кўзқарашлар, фойдали ва кўп томонли ҳаракатларни чеклайди.

БМТ ҳаракат этувчи турли шахсларнинг орасида бутун дунёда чигаллашувларни бўлдирмасликни қонуний турда амалга оширадиган ягона ташкилот бўлиб топилади.

Халқаро тўқнашувларни тартибга келитиришда ва тўхтатиш даги БМТ нинг услублари. 90-йилларнинг ўртасидан бошлаб БМТ нинг тўқнашувларни ҳал этишдаги тажрибаси асосида қуролли тўқнашувларни олдини олиш стратегиясини тайёрлаш бошланди. Бош котиб Б.Бутрос-Гали 1992 йил “Тинчлик учун кун тартиби. Превентив дипломатия, тинчликпарварлик ва тинчликни сақлаш” номли маърузасида бир нечта таклиф киритди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Натижасида тўқнашувларни тартибга солиш учун тўрт йўналиш таклиф қилинди: превентив дипломатия, тинчликпарварлик, тинчликни сақлаш ва тинчлик қуриш.

БМТ нинг привентив дипломатияси мумкин бўлган чигаллашувларни тартибга келтириш ва уларни назорат қилиш мақсадида давлатлар орасида ва ичидаги чигаллашувларнинг мумкин бўладиган ўчоқларини тинимсиз назорат қилишни билдирди. Бу ҳолда биринчи навбатда чигаллашувларнинг асосий сабабларига бўлинди. БМТ нинг тинчликпарварлик жараёнида воқеалар ўрнидан ишончли далилларни тўплаш орқали "эрта огоҳлантириш" тизимини тартибга келтириш йўлга қўйилди. Эртароқ олдини олишнинг бўлимлараро механизми БМТ Департаменти гуманитар масалалари ёнида қурилди.

Аниқланг!

БМТ хизматида "эрта огоҳлантириш" чораларининг мазмуни қандай?

Бугунги кунда БМТ билан алоҳида давлатларининг ҳукуматлари орасида тинчлик учун керакли ахбарот таратишнинг ўнг намуналари бор. Ироқ бўйича махсус комиссия, масалан, АҚШ нинг керакли ахборотига эга бўлди, у Ироқ ҳудудида оммавий қирғин қилишга аталган қурол-яроқ тўплаш жойларининг тўлиқ кўринишини шакллантиришга мумкинлик берди.

Тинчликпарварлар Кот-д Ивуар Ҳудудини патрул қилмоқда. Ғарбий Африка

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бироқ "эрта огоҳлантириш" тизими Сомали, Ангола, Босния билан Герцеговинадаги воқеалар каби, агар давлат керакли ишончли ахборот олгандан кейин ҳам тинчликни шакллантириш учун фаол хатти-ҳаракатларга тайёр бўлмаса, кўп ҳолларда фойдасиз бўлиб кўринади.

Ҳар бир тўқнашув ўзининг хусусиятлари бўйича ажралиб туради, шунинг учун бу даврда оммавий "эрта огоҳлантириш" тизимини қуриш мумкин бўлмади.

БМТ нинг тинчликпарварлик фаолияти. "Тинчликпарварлик" деб – урушаётган томонларнинг ўртасига тушиб, битимга келтиришга, яраштиришга йўналтирилган, шу билан бир қаторда тинчликка мажбурлаш билан санкцияларни қўллаш ҳаракатларига айтилади.

Биринчи бўлиб "тинчликпарварлик" терминини БМТ нинг Бош котиби Даг Хаммершельд БМТнинг биринчи фавқулодда кучларини таърифлаш вақтида фойдаланган, унинг ичига 1956 йили Синай ярим оролига йўналтирилган назоратчилар кирди; улар уруш тугагандан кейин икки давлатнинг келишуви бўлгандан кейин, Миср билан Исроил ўртасида жойлашишга мажбур бўлди. Кейин БМТ аскарлари Африкада, Осиёда, Европада, Марказий Америкада тинчликпарварлик операцияларига иштирок этди.

БМТ ҳарбий кучларига ёрдам сифатида кўп ҳолларда – "кўк зирҳли" қуролли тўқнашув кўп фойдаланилади. Улар Хавфсизлик Кенгашининг қарори асосида қурилган кўп миллатли қурилимлар бўлиб ҳисобланади.

Ҳар бир тинчликпарварлик операциясининг хилма-хиллиги ва ўзгачалигига қарамасдан, уларни икки турга бўлиш мумкин.

Биринчисига тинчликни сақлаш бўйича операциялар киради. Тинчликпарварлик аскарлари томонларнинг келишуви билан чиқаллашув даврида шу тўқнашув ҳудудига киради, уларнинг вазифаси қуролли урушни мумкинлигича тўхтатиш, янги ҳарбий ҳаракатларнинг пайдо бўлишига йўл бермаслик ва хавфсизлик билан тинчликни ташкил қилиш. Бунга мисол сифатида БМТ нинг Кипрдаги тинчликпарварлик операцияси, Тожикистондаги ТМД мандати бўйича тинчликпарварлик операцияси ва ҳакозолар.

Тинчликпарварларга жанжал томонлари ҳужум қилмаслиги керак. Тинчликпарварлик операцияларининг иккинчи тури - бу тинчликка мажбурлаш операциялари. Улар БМТ нинг Ёрлиғида кўрсатилган. Бу ҳолатда ҳарбий контингентга аниқ ҳарбий миссиялар берилади, улар ўзларининг вазифаларини бажариш мақсадида куч ишлатиш ҳуқуқига эга. Бу хилдаги операцияларда халқаро гуманитар ҳуқуқ нормалари тўлиғи билан сақланади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БМТ нинг тинчликпарварлик операциялари мандатининг оммавий хусусияти билан шундай операцияларни ташкиллаштиришдаги мўл тажрибаси билан бошқа ҳеч кимда йўқ яққол ортиқчаликларга эга эканлиги шубҳасиз маълум.

Изоҳланг!

БМТ нинг тинчликпарварлик операциялари муваффақиятлироқ.

БМТ 90- йилларда "хавфли ҳудудларни" кўп қисмида тартибга келтириш бўйича жалб қилинган ҳудудлар: Сомалида, Мозамбикда, Камбоджада, Афғонистонда, Марказий Америкада, Гаитида, аввалги Югославияда, Яқин ва Ўрта Шарқда, Руандта, Ғарбий Сахарада, Тожикистонда, Грузияда.

1990 йилларда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва тинчликни қўллаш ҳақидаги операциялар концепцияси халқаро муносабатлар тизимининг янги конфигурациясининг пайдо бўлиш ҳолатида бир қатор синовдан ўтди. Янги асрнинг бошида БМТ тинчликни қўллаш ҳақидаги чора-тадбирларнинг "ёқимли сандиғи" гина эмас, тескари тажриба ҳам бўлди. Бироқ, БМТ ҳар доим ҳам ўзига юклатилган вазифаларни ҳал қила олмади. Ернинг бир чеккасидаги ҳарбий операциялар тез-тез БМТ нинг керакли рухсатисиз бошланди. Бундан ташқари, БМТ ҳар доим тўқнашувларни ечиш мумкинликларини фойдаланмаган. 1956 йили Венгрияга Совет аскарининг босиб киришига, 1969 йили Чехословакияга Варшава шартномаси давлатларининг аскар киритишига БМТ қарши тура олмади. Кашмирдаги миссия 1965 ва 1971 йиллари Ҳиндистон ва Покистонга катта урушлар юргизишга ва 1947 йилдан бошланадиган даврдаги барқарор тўқнашувларга қаршилик кўрсата олмади. 1960 йиллар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти янги мустақил Конгони Бельгия-Америка аралашувидан ҳимоя қила олмади. Конгресснинг раҳбари Патрис Лумумбанинг ҳаётини сақлаб қола олмади. Уруш натижасида 500 га яқин бегуноҳ аҳоли ҳалок бўлди. БМТ Вьетнамдаги урушни тўхтата олмади. Бу уруш америкалик аскарларнинг аралашуви билан XX асрнинг иккинчи ярмида энг катта ва энг кучли ғарбий тўқнашув

Ўйланинг!

Баъзи бир тўқнашувларни тартибга келтиришда БМТ нинг муваффақиятсизликларининг сабаби нимада бўлди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бўлди ва 2 миллиондан ортиқ одам ҳалок бўлди. БМТ 1973 йили Чилидаги ҳарбий инқилобнинг олдини ола олмади, шунинг натижасида 3000 мингдан ортиқ одам ҳалок бўлди. БМТ 1983 йили АҚШ нинг Гренадага босиб киришига йўл бермади.

1989 йили Панама инқирози даврида Панамада америкалик аскарларнинг қуролли аралашувини амалга оширган вақтда, АҚШ нинг халқаро қонуни бузилган, юзлаган одамлар Панаманинг бомбардимон қилиниши ва ҳарбий операциялар вақтида ҳалок бўлган. БМТ бу инқирознинг олдини ололмади, бироқ Панамадаги АҚШ нинг аралашувини айблади. 1999 йили аввалги Югославиядаги НАТО нинг кенг ҳажмли ҳарбий операциясида "гуманитар аралашув" ўтказилди. Бироқ бу Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг рухсатисиз юргизилиб, ноқонуний деб ҳисобланди.

Жанжалдан кейин тинчлик ўрнатиш зўравонликнинг келиб чиқиш сабабларини йўқ қилиш, ҳамда келишилган иш-ҳаракатларни (сиёсий, ҳуқуқий, ҳарбий, институционлик, гуманитар, инсон ҳуқуқи, экологиялик, ижтимоий, маданий ва демографиялик) амалга оширишни ўз зиммасига олган.

Можаронинг сабаблари мамлакатга қараб фарқ қилади ва тинчлик ўрнатишнинг аниқ услуби мавжуд эмас.

Ҳозирги замондаги халқаро низолар ўзгари бораётганлиги сабабли аҳолини ёки айрим шахсларни давлатнинг ташқи ҳужумига қарши зўравонликдан ҳимоя қилиш учун хавфсизлик консепцияси ишлаб чиқилмоқда.

Билимингизнитекширинг

1. "Совуқ уруш" даврининг чигаллашувлари ва ҳозирги даврнинг ўзгачаликлари нимада?
2. Тинчликка мажбурлаш бўйича операциялар билан тинчликни сақлаш бўйича операцияларнинг фарқи нимада?
3. XX асрнинг 90-йилларида юргизилган БМТ нинг қандай тинчликпарварлик операцияларини биласиз?
4. Жанжалдан кейин тинчлик қуришнинг маъноси нимада?

Мунозара. Ўйлаб кўринг, ҳозирги кунда "гуманитар инвестициялар"деганни фойдаланиш қонунийми?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

17-§. “АРАБ КЎКЛАМИ”: САБАБЛАРИ БИЛАН УНИНГ ХАЛҚАРО СИЁСАТ УЧУН АСОРАТИ

Бу дарсда:

- «Араб кўклами» нинг ижтимоий-ихтисодий шартлари;
- «Араб кўклами» бошланиш сабаларива бошқалар;
- Яқин Шарқдаги сиёсий ҳаракатларнинг асосий сабаблари ҳақида биласиз.

Таянч сўзлар:

Яқин Шарқ, араб мамлакатлари,“Араб кўклами”, оммавий тартибсизликлар, ҳуқуқий ижтимоий талаблар

“Араб кўкламининг” ижтимоий-иқтисодий сабаблари. Жаҳондаги иқтисодий инқирознинг кенг тарқалиши, биринчи навбатда ривожланаётган давлатларга жуда оғир таъсир кўрсатди, шу қаторда араб давлатларининг (нефть ишлаб чиқарувчилар бунга кирмайди) аҳволи жуда оғирлашиб кетди. Шу билан бирга араб давлатлари аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий аҳволига демографик факторлар ҳам тескари таъсир кўрсатди. Туғилиш сонининг жуда юқори бўлиши, иқтисодий ўсишнинг пастлиги ўртача ҳисобда фуқароларнинг яшаш шароитининг ўсишига йўл бермади. Аҳволини яхшилаш мақсадида араб ёшларининг кўпчилиги Европага кўчиб кетди. Аввалги метрополиялар мигрантларни илиқ қабул қилди. Келган давлатни тилини билиши, асосий тамойилларини бажариши ва озгина пулга оғир “қора” меҳнатни қила олиши ўнлаган йиллар бўйи арабларга Европа иқтисодидан ҳимоя топишига мумкинлик берди. Мигрантларнинг кўпчилиги келган давлатга тўлиқ аралашиб кетди, баъзи бирлари эса керакли билимни эгаллаб, ижтимоий поғонадан юқорилаб ўса бошлади.

Араб давлатларининг ўзида мустақиллик олгандан кейин, давлатдаги қурилишнинг сарф-харажатларига қарамасдан, билим бериш дастурлари босим бўлди. Улар Миллий олий ўқув юртларининг сонини орттириш орқали маҳаллий замонавий ишлаб чиқаришни ривожлантиришга имконият пайдо бўлади деб ҳисоблади. Чунки халқаро меҳнат бўлиниши чуқурлашиб ўтирган ва иқтисодни глобаллашиш жараёнида рақобатдошлик хусусиятларимизни фойдаланиб, олдинги қаторга чиқамиз, ишлаб чиқариш соҳаларини кенгайтирамиз деб ўйлади. Унга сабаб бўладиган факторлар – давлатнинг об-ҳаво шароити, арзон меҳнат кучи, асосий харидорларга георафик яқин жойлашиши, аввалги метрополиялар билан фойдали алоқаларнинг бўлиши эди. Бироқ иқтисодий ривожланиш бўлмади. Европадаги меҳнат бозори инқироз туфайли тўхтаб қолди ва Шимолий Африкадан келган эмигрантларнинг сўнгги тўлқинига эҳтиёж бўлмади. Ўз давлатининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

“Араб кўклами”

иқтисоди аввалгидан ҳам кўпроқ бўлган араб ёшларини иш билан таъминлашга, ҳатто уларнинг билимли мутахассиларига иш топиб беришга қодир бўлмади. Ғарбий демократиянинг ва исломий сиёсий оқимнинг руҳи билан ғайратланган ёшларнинг норозиликлари астасекин кучая бошлади. Ўзларини жамиятдаги “кераксиз ортиқ одам” эканлигини ҳис қилган улар барча норозиликларини давлатнинг сиёсий ҳукмронлигига, унинг раҳбариятига йўналтирди. Авторитар тартибларга, монархияга кўпроқ ўхшаш бўлган, ўнлаб йиллар давомида ҳукмронликда утирган гуруҳга ва ҳали ҳам умр сураётган монархияга, халқнинг ижтимоий ва иқтисодий аҳволини яхшилашни йўлга қўймаганлиги учун сабри тугаган маҳаллий аҳоли қаттиқ норозилик кўрсатишга мажбур бўлди. Бу оммавий намойишларга уланиб, чигаллашув катта тўқнашувларга олиб келди.

“Араб кўкламининг” бошланиши: сабаблари билан жараёни. Яқин Шарқ билан Шимолий Африкадаги норозилик намойишлари билан норозиликлар тизими “араб кўклами” деган ном билан белгили бўла бошлади,уни шу билан бирга “арабларнинг уйғониши”, “панараб инқилоби” деб ҳам атайди, бироқ бу норозилик намойишларига шу ерда яшайдиган араб эмас халқларнинг ҳам иштирок этганлигини биламиз. Бошланиш даври томонидан бу воқеалар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ғарбий Сахарада 2010 йилги октябрдаги норозиликдан бошланган бўлиб ҳисобланади, ҳақиқатдан олганда эса у Тунисда 2010 йил 18 декабрда Муҳаммад Буазизининг полицияларни коррупция ва хўрлашларига бардош бера олмай, норозилик сифатида ўзини – ўзи ёқиб юборгандан кейин бошланди. Тунисдаги норозилик натижа бергандан кейин, норозилик намойишлар тўлқини Жазоирни, Иорданияни, Мисрни ва Йеменни қамраб олди ва шундан кейин у бошқа давлатларга тарқала бошлади. Борича оммавий шаклдаги ва борича уюштирилган кўринишдаги намойишлар " жаҳл-куни", яъни жума куни тушки намоздан кейин авж ола бошлайди. Бундай тўқнашувлар бу ҳудудлардан чет жойларга ҳам тарқала бошлади.

2012 йилнинг майидаги аҳвол бўйича, бу инқилоблар тўрт давлат раҳбарини ҳукмронликдан кетказди. Тунис президенти Зин ал-Абидин Бен Али 2011 йили 14 январда Сауд Арабиясига қочди. Миср президенти Хосни Мубарак ўзининг 30 йиллик президентлик ҳукумронлигини тугатиб, 18 кун тўхтовсиз бўлган норозиликлардан кейин, 2011 йил 11 февралда истеъфога чиқди. Шундан кейин Ливия давлатининг раҳбари Муаммар Каддафи 2011 йил 23 августда тахтдан туширилди. У 2011 йил 20 октябрда туғилган шаҳри Сиртда, Миллий ўтиш даврининг кенгаши шаҳарни куч билан ўзига қаратгандан кейин ҳайвонларча ўлдирилди. Йемен президенти Али Абдалла Салех 2012 йил 27 февралда ўз ўрнини бир йўлага бўшатиб берди. Ҳукмронлик навбатдан ташқари бўлиб ўтган сайловда сайланган янги президент қўлига ўтди. Ушбу ҳудудда баракасизлик даврида бир қатор давлат раҳбарлари ўзларининг муддатлари тугагандан кейин ҳукмронликдан кетиши ҳақида маълум қила бошлади. Судан президенти Омар ал-Башир 2015 йили ҳукмронликка интилмаслигини маълум қилса, шундай маълумотномани Ироқ бош вазири Нури ал-Малики ҳам эълон қилди. Унинг ҳукмронлик муддати 2014 йили тугаши керак бўлса ҳам, оммавий норозилик билдирувчилар унинг муддатидан аввал истеъфога кетишини талаб қилди. Иорданиядаги норозиликлар қирол Абдалланинг икки ҳокимиятни таратишига олиб келди. Йемен президенти Али Абдулла Салоҳ 23 апрелда 30 кун ичида истеъфога кетишини маълум қилди. У ҳукумронликдан кетган вазиятда иммунитет ҳуқуқини беришни сўради, таклифни Йемен мухолифати расмий равишда 26 апрелда қабул қилди. Салех шундан кейин фикридан қайтиб, ҳукмронликдан кетмай қолди, шунинг учун Йеменда қўзғолонлар давом этди. Араб давлатларининг раҳбарлари биридан кейин бири ўз ислоҳатларини юргиза бошлади. (Қувайт, Иордания, Уммон, Жазоир, Қатар) бир қатор давлатларда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

(Миср, Ливия, Тунис) ҳокимиятни кетказади ёки бўлмаса истеъфога юборди. Саудия Арабистони билан Бахрейнда норозиликлар босиб ташланди, Сурияда мухолифатнинг расмий ҳокимият билан тўқнашув урушлари ҳали ҳам давом этмоқда, Яман президенти бўлса ўзининг шахсий хавфсизлигига кафолат берилса, истеъфога кетишини айтди. Мисрда, Сурияда, Ливия билан Яманда радикал исломийларнинг таъсири кучайди.

Бир неча йиллар ўтса ҳам, Ливия билан Сурия ҳали кунгача битмайдиган фуқаролар уруши ҳолатида қолиб келмоқда. Мисрда бўлса 2013 йили ҳарбийлар инқилоб қилиб, норозилик даврида ҳукмроликка келган президент Мурсини тахтдан кетказди. Бу воқеалар Мисрда "30 июнь инқилоби" деб аталиб, йил сайин кенг миқёсда нишонланади. Аввалги президент Мурси бир умр эркинлигидан айрилиб , қамалди.

"Араб кўкламининг" асоратидан Яқин Шарқ давлатларининг йўқотган иқтисодий ривожланиши, БМТ ҳисоботи бўйича, 2011 йилдан бошлаб 614 миллион долларга етди. 2011 йил 31 январдан бошлаб нефтнинг жаҳондаги нархининг фьючерлик келишувлар бўйича ўсиши сезилди. Бу бўлаётган норозиликлар бутун араб оламига тараб кетади деган хавфдан қилинган ҳимоя чораси бўлди. Мисрдаги воқеалардан кейин Сувайш канали орқали ўтадиган нефтни етказиш тўхтатилди.

Нефть нархининг бирдан кўтарилишига Ливиядаги вазият ҳам таъсир кўрсатди. 2011 йил 23 февралда нефтнинг баҳоси бир барель учун 100 долларга етди. Ливия бир қатор экспорт шартномаларини бажара олмаслигини маълум қилди. Ливиядаги портларнинг ярми ёпилди, нефть юбориш тўхтатилди. Ливияни Италия билан боғлайдиган "Greenstream" газ етказиш қувури тўхтаб қолди. Шу билан бир қаторда "Time" журналининг хабар беришича, Ливия раҳбари Муаммар Каддафи ташқи бозорга нефть етказиб бериш қувурларини портлатиб юборишга буйруқ берди.

2011 йил "Араб кўклами" даврида сиртга қочқин бўлиб кетган маҳаллий халқнинг миграция тўлқини энг юқори чўққисига етди, шу йилларда Европа Иттифоқи давлатларига 140 минг одам кўчиб кетди. Яқин Шарқдаги сиёсий ҳаракатларнинг асосий сабаблари. Араб шарқидаги дастлабки ҳаракатларнинг асосий сабаблари бу давлатлардаги узоқ йиллар давомида шаклланган ижтимоий қарама-қаршиликлардан келиб чиққан. Шундай сабабларнинг қаторига албатта давлатни қамраб олган коррупция, моддий бойликларнинг адолатсиз бўлиниши, бойлар билан гадолар орасидаги топиш даро-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

мадининг орасидаги катта фарқ, ишсизлик, ижтимоий ёрдам бериш тизимининг йўқлиги билан давлатнинг билимли ва ўқимишли ёшларининг мансаб поғонасида ўсишига имкониятнинг йўқлиги бўлиб ҳисобланади. Бунга яна фуқароларнинг кўп қисмининг моддий шароитининг ночорлашиши, иқтисодий бойлик билан сиёсий ҳукмронликнинг озгина гуруҳ қўлида жамланиши, сайловдаги адолатсиз ҳаракатлар, марказдаги ва маҳаллий жойлардаги ҳукмронликнинг ноқонуний ҳаракатлари сабаб бўлди. Мана шунинг ҳаммаси ҳукуматнинг олдига қўйилган пайдо бўлган масалаларни ҳал қилишга аталган стратегик дастурини бўлмаслигидан келиб чиқди. Шу билан бирга бу ҳудудда қандайдир ташқи кучларнинг таъсири ҳам йўқ эмаслигини биламиз, уни ғарбда "тартибга келтириш мумкин бўлган тартибсизлик" деб атайди. Шунга қарамай, бу воқеаларни қанчалик даражада татибга келтириш мумкинлигини ҳеч ким очиқ айта олмайди, ғарбий "демократиянинг" мана шу давлатлардаги сиёсий тизим билан тўқнашувга келганлигини эътироз қилиб бўлмайди. "Араб кўкламининг" бош кўтаришлари дастлабки вақтда кўчалардаги намойишлар шаклида ўтди, унга фақат баҳона сифатида уч нарса керак бўлди, тез тутайдиган "қуриқ сомон", "детонатор" ва "нишон". Бошқа сўз билан айтганда, фуқароларнинг фаол гуруҳининг норозилик ҳаракатларининг ўсиши, халқ оммасининг уни кенг равишда қўллаши, ҳукмрон гуруҳнинг обрўсининг пасайиши бу норози кайфиятнинг психологик томондан аниқ кўринишига улашиб, тунислик йигитнинг ўзини-ўзи ёқиб юбориши, ҳукмронликни истеъфога кетишини талаб этадиган ҳаракатларга олиб келди. Норозилик ҳаракатларнинг дастлабки даврларида бир қатор давлатларда, (айниқса Миср билан Тунисда) борича фаол кучлар билимли, бироқ ишсиз ёшлар бўлди. Уларнинг кўпчилиги замонавий ахборот воситаларини ўрганган ва ижтимоий тармоқларда тўпланган ёшлар эди. Халқнинг ману шу гуруҳи норозилик ҳаракатларига куч берди. Сўнгги йилларда араб халқлари орасида мана шундай фаол ёшларнинг гуруҳи шаклланиб келмоқда Иккинчи даврда ёшлар фаолларининг пойгасини мумкин қадар уюштирилган ва сиёсий тажрибали исломий ҳаракатларнинг вакиллари қабул қилиб олди, улар Миср билан Тунисда 2011 йилнинг охири 2012 йилнинг бошида ўтказилган парламет сайловида ҳокимият бошқарувини алмаштиришнинг ҳақиқий бенефициарлари бўлди. Норозиликни ҳаракатлантирувчи кучлар фақатгина камбағал халқ эмас, "ўрта гуруҳга" ётқизиш мумкин бўлган гуруҳ вакилларини айтиб ўтиш мумкин. Ўрта гуруҳ вакиллари ишсизлик сабаб

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўз шароитларини аввалгидай сақлаб тура олмайдиган даражага келган эди. Ижтимоий-иқтисодий бўлинишнинг ортиши туфайли ўрта гуруҳ вакилларининг сони камайиб, жамиятдаги барқарорликни таъминлай олмайдиган бўлди. Ҳал қилинмаган муаммолари кўп бўлган араб давлатларининг ҳаммасида халқ сонининг тез ўсиши сезилди, унинг сабаби илмий-техник тараққиёт билан медицинадаги ютуқлар, шунинг натижасида ўлимнинг кам бўлиши. Ҳокимият шу туфайли келиб чиққан муаммони мураккаб эканини тушунади, бироқ келиб чиққан муаммоларни ҳал қилишда заифлик қилди. "Давлат бошқариш осон иш эмас. Мисрда ҳар йили халқ сонининг ўсиши 1 миллион 300 минг одамдан ошади, бироқ даромад олишнинг ўсиши бу даражада тез ривожланмайди", – деб бир неча йил аввал аввалги президент Ҳ. Мубарак айтган. Шу вақтда ҳеч ким бунинг охири инқилобга олиб келишини билмади, бироқ шу вақтдаёқ Миср аҳолисининг сонини тез ортиб бораётганлигини аниқлашга бўлар эди. Бугунги кунда Мирсда 82 миллион одам истиқомат қилади. Қишлоқ фуқароларининг шаҳарга кўчиши, шу туфайли шаҳар аҳолисининг ўсиши, чигаллашувни кучайтириб бормоқда, Тунис ҳам бундай ҳолатда муҳим роль ўйнади. Сўнггида ҳудуддаги вазиятнинг кучайишига озиқ-овқат маҳсулотларининг нархининг ўсиши сабаб бўлди. Сабаби 2010 йилдан бошлаб озиқ-овқат махсулотларининг жаҳон кўрсаткичидаги нархи тез ўсиб кетди. Алоҳида айтадиган муҳим нарса, юқорида аталган ички муаммоларнинг босим бўлишига қарамай, Яқин Шарқ билан Шимолий Африкадаги вазиятларнинг ривожланиш жараёнига ташқи факторларнинг бўлганлигини эътироз қилиб бўлмайди. Шунинг ёрқин далили сифатида Ливияда бўлган воқеаларни айтишга бўлади. Бу чора туфайли баъзи бир араб давлатларидаги бошқарув тизимини куч билан ўзгартириш мақсади кўзланган эди. Норозилик ҳаракатлари баъзида маҳаллий бошқарув тизими учун кутилмаган ҳолат бўлди. Шундан келиб чиқиб Яқин Шарқ раҳбарларининг "араб кўклами"га деген кўзқарашлари ҳам ҳар хил бўлиб ўзгарди. Масалан, Қувайт билан Саудия Арабистонидаги норозилик ҳаракатлари босиб ташланди. Тунисдаги воқеаларнинг бутун ҳудудга тез тарқалиб кетишидан ва унинг хавфини айни вақтида баҳолай олган Қувайт раҳбарлиги ҳар бир давлат фуқароларига 4000 минг доллар ҳажмда пул тарқатиб, бепул озиқ-овқат талонларини берди, бу ҳаракат орқали жамиятдаги норозилик кучлари сусайиб, қўзғолонларга улашмади. Саудия Арабистонида аҳвол бироз бошқача акс олди. 2011 йил февралда фуқароларнинг яшаш даражасини кўтариш учун тез орада бюджет-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

га ўзгартиришлар киритилди. Билим бериш, соғликни сақлаш ва маҳаллий ички қурилимни яхшилашга Саудия Арабистони 2014 йилгача катта ҳаражат сарфлашни режалаштиради. Мана шундай ижтимоий соҳага деган моддий ёрдамдан кейин аҳолининг кўчага норозиликларга чиқишга хоҳиши бўлмаслиги аниқ. Ҳозирги кунда кўплаб Араб давлатлари учун вазият шу мураккаб ва нима бўлиши белгисиз ҳолатда турибди. Фуқаролик қаршиликлар баъзида катта кучга эга бўлиб, авторитар давлатларда жамиятнинг асосини чайқалтиб, ҳокимиятнинг айтганини бўлдирмайди. Бироқ агар авторитар ҳокимият халқнинг қўллаб-қувватлашига эришса, бўш жойларни ҳарбийлар эгаллайди ва фуқаролик норозиликлар заифлашиб қолади. Фуқаролик ҳокимият вакиллари бошқарув тизимини қулатгиси келса, ундаги фуқаролик норозиликлар унинг бўладиган асоратларини олдиндан башорат қила олиши керак. Жамиятга тубдан ўзгартишлар киритишга қараганда, секин-аста янги ислоҳатлар киритиш анча фойдалироқ. Аксинча, бўлган ҳолатда, пайдо бўлган бошқарув тизимининг бўш ўринини ҳарбийлар эгаллаб кетади. “Араб кўклами” сиёсий дастур орқали тузилмаганлиги сабабли, албатта, қонуний – ижтимоий талаблар биринчи навбатда тургани белгили. Ҳокимиятни мана шу қонуний талабларни бажара олмагани халқнинг янги норозиликларини келтириб чиқариши сўзсиз. Бу вазиятдан чиқиш учун араб давлатларининг ҳукумати давлатда ижтимоий- иқтисодий ва сиёсий соҳаларни демократиялантириш йўлида бир қатор ислоҳатлар юргизиши керак. Шундагина араб жамиятида йирик ва аниқ ўзгаришлар ўрин олиши мумкин.

Билимингизнитекширинг

1. Араб давлатларидаги оммавий қўзғолонларни келиб чиқишига нима сабаб бўлди деб ўйлайсиз?
2. Нима учун араб давлатларида Европалик модернизация намуналари мос келмади?
3. Араб давлатларидаги норозиликларга ташқи кучларнинг таъсирини қандай ифодалар эдингиз?
4. Араб давлатлари ҳукуматинининг қандай хатоликларини атаб ўтиш мумкин?
5. Қандай Араб давлатлари вазиятни олдини олиб, айни вақтида ҳаракат қилди?
6. Нима деб ўйлайсиз, Араб давлатларидаги норозиликлар нима билан якунланиши мумкин? Фикр билдиринг.
7. Нима учун халқнинг қонуний ижтимоий талаблари бугунги тартибсизликларга олиб келди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҒАРБ ДАВЛАТЛАРИНИНГ XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

18-§. ФРАНЦИЯДАГИ КОНСЕРВАТИЗМНИНГ НЕОКОНСЕРВАТИЗМГА АЛМАШИШИ

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги Франциянинг сиёсий ривожланиши. Иккинчи жаҳон уруши вақтида Қаршилик ҳаракатларининг турли гуруҳлари билан ташкилотлари озод қилингандан кейинги Франциянинг сиёсий ташкилотларининг келажаги ҳақида ўйланган. Кўплаган сиёсий шахслар учун миллатнинг мағлубиятига олиб келган Учинчи республиканинг сиёсий тартибига қайта қайтишга йўл йўқ эканлиги аниқ белгили эди.

Бу масалада асосий икки жараён қайта кўриниш топди: ФКП бошлаган сўлчил гуруҳлаштирувларнинг лойиҳаларининг ўртоқ белгиси: демократик эркинликнинг ҳажмини кенгайтиришга, ваколатли органларнинг ҳуқуқларини кенгайтиришга, ҳукумат устидан парламент назоратини ўрнатишни таъминлашга ҳаракат қилган бўлса, ўнгчил гуруҳлаштирувчиларнинг олдида "кучли ҳукмронлик" идеяси турди.

Бу дарсда:

- Иккинчи жаҳон урушидан кейинги Франциясининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ривожланиши;
- Франциядаги Бешинчи республиканинг ташкил этилиши билан консерватизмга қайтиши;
- Франциядаги неоконсерватизмнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаймиз.

Таянч сўзлар:

консерватизм, голлизм, неоконсерватизм, денационализация, дерегламентация

Уруш тугагандан кейин Франциянинг сиёсий тизими ҳақидаги масаланинг зарурати орта тушди. 1945 йилнинг инюни билан 1946 йилнинг октябрь ойлари оралиғидаги давр давлатнинг урушдан кейинги тизимини мунозара қилиш даври бўлди. Айни шу вақтда ўзининг нутқларида сиёсий либерализм доктринасига бўлган танқидий фикрини очиқ турда билдира олди ва Франциянинг сиёсий тизимига деган фикрини айта бошлади.

1944 йили шакллантирилиб, генерал де Голль бошчилик қилган Франциянинг вақтинчалик ҳукумати оммавий сайлов ҳуқуқи асосида референдум юргизиб, унда биринчи маротаба давлатнинг аёл

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шарль Де Голь атрофидагилар билан бирга Франция кўчаларини ораламоқда

фуқаролари иштирок этиб, французларга 1875 йилги Конституцияга қайтишни ёки янги Конституция қабул қилишни таклиф қилди. Франция фуқаролари аталган сўнгги қарорни қабул қилиб, шу билан қурултой мажлиси сайланди, унда етакчи йўналишга учта партия эга бўлди: Француз коммунистик партияси (ФКП), Социалистик партия (СФИО) ва Республика халқ ҳаракати партияси (РХП).

Тўртинчи республиканинг қурилиши. 1946 йилнинг 27 октябрида қабул қилинган Конституция Тўртинчи республиканинг қурилишини эълон қилди. 1946 йилги Конституция бўйича давлат бошқарув тизимининг юқори органи парламент бўлиб, у Миллий мажлис билан Республика кенгашидан қурилди.

Республика президентининг мавқеи Учинчи республиканинг ривожланиш йўлига хос бўлиб, бироқ ҳуқуқлари бироз чекланди. Республика Президенти икки палатанинг бирлашган ўтиришида парламент орқали сайланди. Президент Учинчи республикадаги каби жавобгар шахс бўлмади, фақатгина ваколатли вазифаси бўлган.

Тўртинчи республиканинг Конституцияси сиёсий либерализм қоидалари асосида тузилди. Уни тайёрлаш борасида (ФКП, СФИО) демократик, прогрессив кучлар, халқ ҳуқуқларини анча кенгайтирди, бир қатор бобларнинг қабул қилинишига қўл етказди.

Тўртинчи республиканинг қурилиши Францияга кўзланган сиёсий барқарорликни таъминламади. Парламентаризм инқилоби авж олди. 1946 йилдан бошлаб 1958 йил оралиғида Францияда 24 марта ҳукумат алмашди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Франциянинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи. Иккинчи жаҳон уруши Франциянинг ривожланишини айтарли даражада заифлаштирди. Миллий заифлик асоратларини тўхтатиш мураккаб масала бўлди, уни урушгача бўлган даврдаги даражасидагидек халқ хўжалигини шакллантириб бериш орқали ечиш мумкин бўлмади. Иқтисоднинг барча қурилимини ўзгартириш ва жаҳон рақобатбардошлик талабларини ҳисобга олиш орқали давлатнинг ҳар томонлама мутахассислантиришни амалга ошириш керак эди.

Франциянинг урушдан кейинги иқтисодини шакллантириш ва ривожлантириш иқтисодни давлат томонидан тартибга келтиришга атаб қилинган чора-тадбирларга боғлиқ ҳолда юргизилди. Бунинг асосий мазмунида Дж.Кейнс концепцияси турибди.

Урушдан кейинга даврда Ғарбий давлатлар орасида иқтисодга давлатнинг аралашишининг ривожланиш бўйича Францияга тенг келадиган давлат бўлмади. Иқтисодни францияслик давлатнинг тартибга солиши йирик давлат секторини қуришдан ва йўналтиришни кенг кўламда юргизишдан иборат бўлди. Иккинчи жаҳон уруши тугагандан кейин чорак асрга яқин вақтда Франция иқтисоди солиштирмали равишда жуда тез ривожланди, бу эса янги иқтисодий тизимга ўтишни ташкил қилди.

Бироқ Франция ҳукумати давлатнинг иқтисодий соҳасига аралашувини кучайтиргани инқирозни бўлдирмаслиги учун эканлигини унутмаганимиз афзал. Франция иқтисодида ўрин олган ўзгаришлар Ғарб давлатларига оид ижтимоий соҳадаги структураланган илгарилашга олиб келди. Мана шу ижтимоий ўзгаришларни иқтисодни индустриялаштириш, илмий – техник инқилоб, халқни шаҳарлантириш, умумий яшаш даражасини кўтариш каби факторлар билан тушунтиришга бўлади.

Франция жамиятининг ижтимоий соҳасидаги ўзгаришларнинг умумий йўналиши унинг нотекис ривожланиши билан таркибининг мураккаблашишида бўлди. Шу билан бир қаторда ижтимоий қарама-қаршиликларни чуқурлаштирмай қўймади. Шундай қилиб давлатда янги иқтисодий ва ижтимоий тизим ўрнатилиб, ўз навбатида у янги сиёсий институтларни қуриш эҳтиёжига олиб келди.

Давлат олдида урушдан кейинги даврдаги мураккаб ижтимоий ўзгаришлар вазияти шартларидаги ҳажмли базани йўқотиш хавфи туради.

Йирик ишлаб чиқарувчи кучлар “кучли ҳукумат”ни шакллантириш ғояларини қўллади. Шу орқали улар намунали дастур туза олмаган ҳаракатсиз заиф ҳукуматдан қутиламиз деб ўйлади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Францияда Бешинчи республикани қуриш. Тўртинчи республиканинг сиёсий тартибини синаш асосида ва урушдан кейинги масалаларни ҳал этиб бера оладиган "кучли ҳукумат" қуришнинг заруратини тушуна билиб Ш.де Голь билан унинг тарафдорлари ўзларининг сиёсий доктринасини тайёрлади. Ш.де Голнинг сиёсий кўзқарашлари голлизм деб аталган бўлса, унинг тарафдорлари – голлистлар деб аталди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин голистлар дастурга, тартибга деган одиллик ва давлатнинг бирлашиши каби шиорларни бошчиликка олиб, француз консерваторларини қўллади. Консерватизм Франциядаги асосий сиёсий куч бўлиб қолишда давом этди. Консерватизмнинг французлик намунасини Ш.де Голль аторофида қурилиши алоҳида далил бўлди.

Аниқланг!

Нима учун консерватизм идеялари амалга оширилиши голлистларнинг дастурида акс этган?

Голлизм доктринасининг амалда қўлланилиши 1958 йили Жазоирдаги ультраколониалистик тартибсизликдан туғилган инқилобий вазиятдан фойдаланиб, генерал де Голль ҳукмронликка келгандан кейин ўрин олган. 1958 йилнинг 4 октябрида Франция Республикасининг янги Конституцияси тузилди. У голлизмнинг давлатнинг конституциявий қоидаларига кўрсатган таъсирининг натижасида ўрин олди. Сиёсий либерализм доктринаси асосида ёзилган аввалги республикаларнинг Конституцияларидан фарқи – Бешинчи республиканинг Конституцияси кучли ҳокимият ёки консерватизм идеяси асосида қурилди. Давлат механизмининг марказий шахси Республика Президенти ва у давлат обрўсининг кафолати, унинг ҳуқуқлари атаб айтар даражада кенг. Республика Президенти қуролли кучлар раҳбари, у бош вазир билан махсус вазирларни тайинлаш ҳуқуқига эга. Франциядаги президент шахси президентли республика билан солиштирганда анча кучлироқ бўлди. 1958 йилги Конституция француз Парламентининг икки палатали тизимини сақлаб қолди. Парламент Миллий мажлис ва Сенатдан ташкил топди. Давлат тизимининг янги турини Ш.де Голль "янги демократия" деб атаган. 1958 йилги Конституция давлатга президентли ва парламентли республика элементларини ташкил қиладиган сиёсий тартибни киритиш орқали ҳокимиятнинг дастурли парламентли намунасини йўқотган. Ш.де Голль ва унинг тарафдорлари билан тузилган сиёсий доктрина қулай бўлиб топилди. Шундай қилиб, Франциянинг конституцион барқарорсизлигига нуқта қўйилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Неоконсерватизмнинг пайдо бўлиши. 70- йилларда Ғарбдаги консерватизмнинг етакчи йўналиши дастурли консерватизм билан либерализм ғоясининг синтези сифатида неоконсерватизм ўрнатилди. Унинг сиёсатдаги таниқли вакиллари АҚШ президенти Р.Рейган, Англиянинг бош вазири М.Тэтчер, Франция бош вазири, кейинчалик президенти Ж.Ширак ва ҳакозолар бўлди.

Неоконсерватизмнинг ўсиши иқтисодий ва ижтимоий шаклдаги қийинчиликларга бўлган рекция билан боғлиқ эди. Бир қатор капиталистик давлатларнинг солиштирмали равишдаги асосланган иқтисодий ривожланиши 1970 йилларнинг бошида узилди. Шу даврда янгиланиш жараёнининг бир қатор бузилиши пайдо бўлиб, у 1973 йилнинг охирида АҚШ дан бошланиб, шу билан бир қаторда 1974 ва 1975 йилларда бутун жаҳондаги капиталистик дунёни тўлиқ қамраб олган, жаҳон иқтисодий инқилобнинг навбатдаги ривожланишига олиб келди. 1974-1975 йилларда бўлган инқилоб "баракали давлат" номли иқтисодий жараённи тартибга солишга қодир бўлган имкониятларнинг чекланганлигини кўрсатди. Инқироз сабаблари ва ундан чиқиш йўлларини ўйлаштириш "неоконсерватизм" номига эга иқтисодий сиёсатга деган янги услубнинг пайдо бўлишига олиб келди. Янги сиёсий дастурларни қайта ишлаш мобайнида неоконсерватизм сиёсатшуносларнинг назарига тушди.

Франциядаги неоконсерватизмнинг ўзгачаликлари. 1986 йил РҚП (ОПР) бошлаган ўнгчил кучлар, давлат президенти социалист Фр. Миттеран бўлишига қарамай, Франция парламентидаги сайловда ғолиб бўлди. Республикага ёрдам беришга бирлашган партия РҚП (ОПР) 1976 йилда қурилиб, янги ҳақиқатни ҳисобга олиб, ўз фаолиятини давом эттирди. Президент Миттеран бош вазир лавозимини Миллий мажлиснинг кўпроқ функцияга эга бўлган РҚП раҳбари Жак Ширакга таклиф қилишга мажбур бўлди. Биринчи бўлиб бешинчи республика тажрибасида ҳукмронликнинг сўлчил президенти билан ўнгчил бош вазирининг "бирлашиб ҳаёт кечириш" тушунчаси пайдо бўлди. Янги ҳукумат сиёсатининг асосий мақсади ижтимоий бюджетли сарф-харажатларни қисқартириш мобайнида иқтисодиётга давлат аҳамиятини орттиришни ишга қўшиш бўлди.

Голлизмнинг янги дастури, умуман, шу даврда АҚШ билан Буюк Британияда шаклланган неоконсерватизм концепциясида бўлди. Бироқ унинг кейин амалга оширилиши, давлат томонидан қилинган фаол ижтимоий қўллашга ўрганиб қолган француз жамиятининг катта қисми томонидан норозиликка учраган. Бу ерда 80-йиллари кўплаган Ғарбий давлатлар ҳокимиятларининг кенг кўламли ислоҳатлар юргиза бошлаганини айтиб ўтган афзал. Ислоҳатларнинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

асосий мақсади ижтимоий жараёнларга деган давлат таъсирини сусайтириш ва тадбиркорлик хизматга қулай шароит яратиш бўлган.

Ўйланинг!

Нима сабабдан Франция ва яна бошқа индустриялаштирилган мамлакатлар консерватизмга ўтди?

Ж. Ширак ҳукумати, шу билан бир қаторда шахсий капиталга деган қулай дастур тузди. Унинг дастабки асосий йўналиши миллий хусусиятларни йўқотиш бўлди. 5 йил ичида шахсий мулк эгаларининг қўлига 65 давлат ва ярим давлат мулкидаги корхоналарнинг акцияларини оммавий сотиш юргизилган. Уларнинг қаторига йирик ишлаб чиқариш гуруҳлари, банклар, ҳимоя қилиш компаниялари, ТФ-1 телевизион дастури, "Гавас" реклама агентлиги ва бошқалар кирди. Миллий хусусиятларни йўқотиш заруратини француз консерваторлари бир қатор далиллар билан тушунтирди. Биринчидан, миллийлаштирилган корхоналарнинг шахсий тадбиркорлик қўлига ўтиши, уларнинг ўзгариб турадиган нархли конъюнтурага қулайли томондан бўйсуниш қобилиятини қайта ўз ҳолатига келтириши. Иккинчидан, иқтисодий ҳаётни интернационаллаштириш капиталнинг аралашуви бўлиб ҳисобланади, у шахсий компаниялар орасида мулк объектларининг ҳар хил объектлари бор корхоналарга қараганда қулай бўлди. Иқтисодий механизмнинг трансформациясининг иккинчи йўналиши солиқ солиш шкаласининг пасайиши бўлди. Либерал ислоҳатларнинг сўнгги қисми иқтисодий хизматнинг ҳар хил соҳаларини тартибга келтиришдан иборат бўлди. 1987 йилнинг бошидан бошлаб барча ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхоналари нарх вазиятига эътибор бера туриб, ўз маҳсулотларига нархни эркин белгилаш ҳуқуқига эга бўлди. Фақатгина китоблар билан дори-дармонлар, енгил, газ ва темирйўл транспорти тарифлари тартибга келтирилди. 1988 йилги президент сайловида қайтиб Ф.Миттеран, парламент сайловида эса ФСП ғалаба қозонди. Бироқ ҳукуматга қайта келган социалистлар ўз

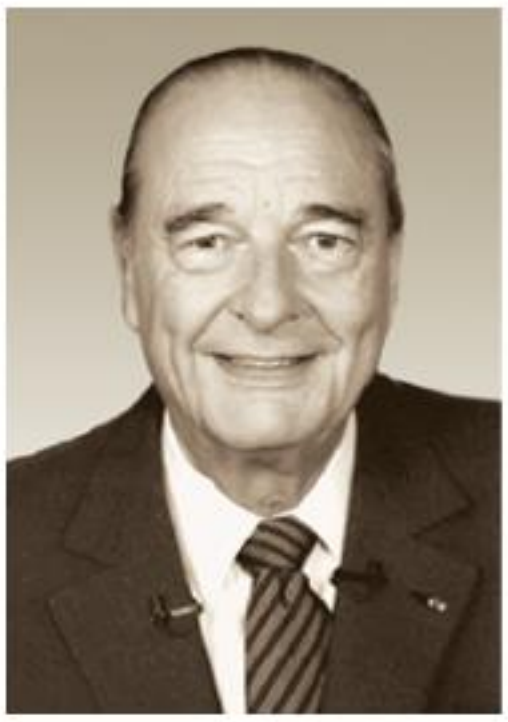

Жак Ширак

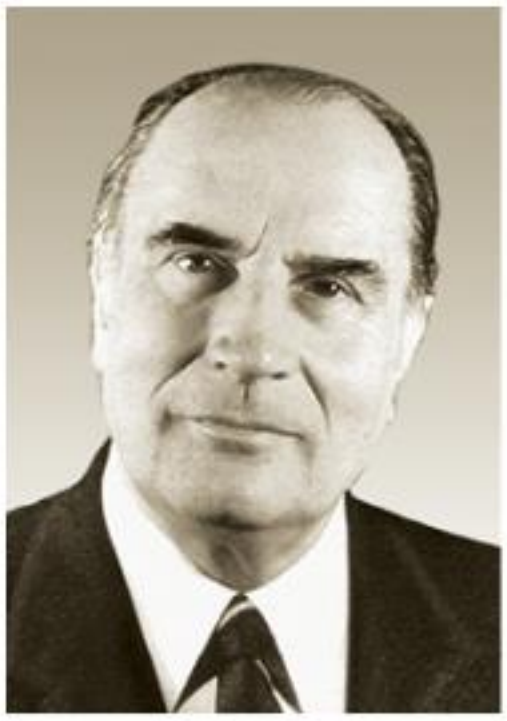

Франсуа Миттеран

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

дастурларини қайта тиклай олмади. Етакчи француз партияларининг мураккаб идеологик қайта қуриш даври бошланди. 80—90 йилларнинг иккинчи ярмида Франция ўзининг халқаро позициясини кенгайтира олди. У ҳокимиятга Горбачев келгандан кейин КСРИ билан АҚШ нинг ўртасидаги муносабатларнинг шаклини ўзгартиришга фаол ёрдам кўрсатди. Миттеран ғарбий-европалик интеграциянинг янги поғонасини, Европа Иттифоқини қуриш таклифини киритишга катта ҳисса қўшди.

Билимингизнитекширинг

1. Бешинчи республика даврида Франциядаги консерватизм идеясидан фойдаланиш ўзининг қандай кўринишда бўлди?
2. «Ижтимоий мамлакат» инқирозининг бош сабабларини изоҳланг.
3. «Неоконсерватизм» сиёсатига хос белгиларни изоҳланг.
4. Неоконсерватизм сиёсатига хос белгиларни изоҳланг.

19-§. БРИТАНИЯ НЕОКОНСЕРВАТИЗМИ ВА "ШВЕЦИЯЛИК СОЦИАЛИЗМ МОДЕЛИ"

Урушдан кейинги Буюк Британиянинг аҳволи. Буюк Британия иккинчи жаҳон урушини антигитлерлик каолицияга иштирок этган ғолиб давлат сифатида якунлади. Биринчи жаҳон уруши билан солиштирганда зарар кўрганларнинг сони оз бўлгани билан, моддий зарар бир неча миллиард фунт бўлди. Буюк Британинг ўзининг ташқи молия активларини катта қисмини йўқотди ва АҚШ га қарздор бўлди. Уруш тугагандан кейин давлат ичида, ишчилар орасида прогрессив ўзгаришларга деган интилиш, Британия мустамлакалари халқларининг орасида миллий-озодликка деган интилиш ўсиб борди.

Давлатда дастурли равишда рақобатдош консерватив партия билан сиёсий ҳукмронлик учун курашган Лейбористлар партиясининг обрўйи ортди.

1945 йилда Лейбористлар партияси ғалаба қозонди. Лейбористлар ижтимоий соҳадаги ислоҳатларнинг кенг ҳажмли дастурини эълон қилди. Бу дастур "Келажакка

Бу дарсда:

- Маргарет Тэтчернинг Буюк Британия сиёсий тарихидаги роли;
- Тэтчернинг неоконсерватизм ғояси билан;
- Социализмнинг швециямен модели билан танишамиз.

Таянч сўзлар:

Тэтчеризм, консерватив ҳукуматнинг сиёсати, бош вазир, сиёсат, швециялик социализм модели, хусусийлаштириш, нархни тартибга келтириш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

юз буриш” деб аталди. Унинг асосий мақсади “Буюк Британиянинг социалистик ҳамдўстлигини” қуриш ҳақида эълон қилинди. Шу мақсадда лейбористлар иқтисоднинг эволюциясида давлат мулкининг ҳиссасини орттиришдаги энг яхши йўл деб ҳисоблади. Клемент Эттлининг лейбористлар ҳукумати ҳокимият тепасида 1945—1951 йиллар орасида бўлди.

Ташқи сиёсат соҳасида К.Эттли ҳукумати консерваторларни қўллади. Америка Қўшма Штатлари билан “ўзгача муносабат” энг асосий йўналишга айланди. 1946 йилда К.Эттли ҳукумати “совуқ урушнинг” бошловчиси бўлди. Шу йилда атом бомбасини ишлаб чиқариш ҳақида қарор қабул қилинди. 1948 йил баҳорида Буюк Британия Ғарбий иттифоқини қуриш ҳақидаги Брюссель пактига қўшилди.

1964—1970 йиллар ҳукумат раҳбарлигида лейборист Г.Вильсоннинг ҳукумати бўлди. Бу ҳукуматнинг сиёсати “ижтимоий давлатни” қуришни режалаштирди, ижтимоий соҳанинг кўплаган тармоқларини кучайтирди.

М.Тэтчернинг неоконсерватизми. 1979 йили Буюк Британияда сайлов бўлиб, консерваторлар ғалаба қозонди. 1979 йил Буюк Британиянинг бош вазири бўлиб Маргарет Тэтчер сайланди.

У Европа давлатларининг бош вазири бўлган биринчи аёл. Тэтчернинг вазирлиги XX асрдаги энг узоқ вазирлик бўлди. Совет ҳукуматини қаттиқ танқидга олгани учун “темир хоним” номига эга бўлиб, у “тэтчеризм” сиёсатининг бир қисмига айланган бир қатор консерватив чораларни амалга оширди. Маргарет Тэтчер ҳукумат раҳбари бўла туриб, ўзи давлатини заифлаштирувчи деб ҳисоблаган факторларни йўқотиш учун сиёсий ва иқтисодий ислоҳатлар юргизди. Унинг сиёсий фалсафаси билан иқтисодий сиёсати, молиявий соҳани қайта тиклаш, унумли меҳнат бозорини таъминлашга, давлат компанияларини хусусийлаштиришга ва касаба уюшмаларнинг таъсирини камайтиришга асосланди. Тэтчернинг юқори даражада обру-эътибори унинг бошқарувининг дастлабки йилларида ишсизликнинг юқори даражасига боғлиқ ҳолда пасайди, бироқ 1982 йилги Фолкленд уруши билан иқтисодий ривожланиш даврида қайта ортди, бу унинг 1983 йили қайта сайланишига олиб келди.

Ўйланинг!

М.Тэтчернинг биографиясидан қандай қизиқ маълумотларни сўзлаб бера оласиз?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Маргарет Тэтчер

М.Тэтчер бошчилиги билан Буюк Британиянинг консерватив ҳукуматининг сиёсати (1981—1990) аввал давлат қарамоғига олинган корхоналар билан иқтисодий соҳаларни хусусийлаштириш, монетаризм, ижтимоий дастурларнинг тўхтатилиши билан бирга юргизилди. Биринчидан, "темир хоним" асосий солиқни камайтирди (бойлар учун даромадга солинадиган солиқ 2 марта камайтирилди) ва қўшимча солиқларни (атаб айтганда ҚҚС) орттирди. Бу иқтисоднинг маъмурий механизмини заифлаштирди ва бозор механизмини кучайтирди. Иккинчидан, М.Тэтчер давлат мулкини кенг турда хусусийлаштиришни юргизди (корхоналарни сотиш хазинага 29 млрд.дан ортиқ фунт стерлинг, кўчмас мулкни сотиш яна 18 млрд. олиб келди). Учинчидан, бюджет етишмовчилигига қарши курашиш учун ижтимоий чиқимлар билан субсидиялар, унинг ичида ортда қолган ҳудудларга, билим беришга ва уй-жой коммунал хизматларга ёрдам қисқартилди. Тўртинчидан, меҳнат бозорининг даромадини орттириш учун касаба уюшмаларининг ҳуқуқлари чекланди ва ишсизлик ҳақидаги ёрдам пули бекор қилинди. Тэтчернинг касаба уюшмалари айниқса, кончиларнинг касаба уюшмалари билан курашининг кучли бўлганлигини айтиб ўтиш керак. Бу кураш жараёнида рентабелли бўлмаган барча шахталар ёпилди ва ўн минглаган одамлар ишдан бўшатилди. Бешинчидан, Тэтчер Буюк Британияда 40 йил давомида қўлланилган давлатдан капитал олиб кетишга чекловни йўқ қилди. Натижасида 1982 йил Буюк Британия давлатлар орасида АҚШ иқтисодига қуйган инвестициялар ҳажми бўйича биринчи ўрин олди. Маргарет Тэтчернинг барча ҳаракатлари уч нарсага йўналтирилди: давлат сарф-ҳаражатларини қисқартириш, иқтисоддаги давлат ҳиссасини пасайтириш ва нархни тартибга келтириш.

Тэтчернинг либерал ислоҳатлари жамиятда норозиликлар туғдирди ва 1980 йилнинг декабрида унинг рейтинги 23 фоизгача пасайди. Шунга қарамасдан "темир хоним" ўз сиёсатини ўзгартирмади, у сиёсат кўп вақт ўтмай ўзининг дастлабки натижаларини бера бошлади ва давлатга иқтисодий ўсишнинг даражасига чиқишга мумкинлик берди.

Тэтчеризмнинг мазмуни билан ноёб белгилари: шахсий тадбиркорликнинг эркинлиги, солиқларни, инфляцияни тежаган юқори банк меъёрларининг киритилиши, давлат корхоналарига дотация-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ларнинг камайтирилиши, ёрдамнинг камайиши, ижтимоий соҳага чиқимларни камайтириш, касаба уюшмалари билан кураш, қуролярог билан мусобақалашиш, АҚШ билан НАТО нинг ҳарбий-сиёсий ва иқтисодий муносабатларни ривожлантириш.

Ўйланинг!

Тэтчеризмнинг асосий белгиларини тушунтиринг.

Тэтчеризмнинг энг асосий қоидаси – бу эркинлик, бироқ либерал кўзқарашдан фарқи – унинг ўз ҳаракати учун жавобгарлик билан уйғунлиги. Давлатнинг ва фуқароларнинг хизматини тартибга соладиган қонунлар билан институтлар "юқоридан" тушмай, тажриба орқали пайдо бўлди. Тэтчеризмнинг қолган қоидалари иқтисодий эркинликка боғлиқ, яъни давлатнинг кам аралашуви, кам солиқлар, аппарат, оила билан черковнинг дастурли институтларига суянадиган одамларнинг шахсий ҳаётининг эркинлиги. Бироқ давлат шундай мумкинликни тескари фойдалангандан сезиларли даражада ижтимоий асоратлари бўлган вақтда одамларнинг шахсий ҳаётига аралашади.

"Швециялик социализм модели". Баъзида ижтимоий давлат билан капиталистик иқтисоднинг уйғунлигини социализм деб атайди. Масалан, "Швециялик социализм модели" ҳақида айтилади.

"Швециялик модел" термини 1960 йилларнинг охирида Швецияда фойдали сиёсий ислоҳатлар билан бирга тез иқтисодий ўсишнинг уйғунлиги сезила бошлаган даврда пайдо бўлди. Давлат барча фуқароларга кафолатларни, енгилликлар билан ижтимоий қўллашни кенг спектрини таклиф қилишга тўлиқ жавобгарликни ўзига олади, тадбиркорлик даромадлар билан фойда солиғига юқори солиқ меъёрларини белгилайди, ижтимоий фаолтият соҳасини кенг меъёрда молиялаштиради. Халқнинг турмуш даражасини тартибга келтириш соҳасидаги мана шундай давлат сиёсатининг натижаси соғликни сақлаш, билим бериш ва нафақа билан таъминлашнинг ягона тизими атрофида ҳаёт кечиришнинг юқори даражасига барча одамларнинг тенг ҳуқуқли бўлиши ва шунинг натижасида ижтимоий тенгсизлик масалаларининг камайиши бўлиб топилади. Швециялик модел бозор иқтисодининг анча қулайлиги ҳақидаги қоидалардан келиб чиқади, шунинг учун давлат корхоналар билан компаниялар-нинг шахсий ишлаб чиқариш фаолиятига аралашмаслик сиёсатини юргизади; бозорнинг ёқимсиз ижтимоий харажатларини, атаб айт-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ганда, ишсизлик билан кучли тенгсизлик- давлатнинг меҳнат бозоридаги фаол фаолиятининг ёрдами орқали , фойданинг бир қисмини солиқ солиш орқали қайта бўлиш ва инфраструктура элементлари билан коллектив маблағ жамғармаларини (корхоналарда эмас) ташкил қиладиган давлат секторини фойдаланиш орқали енгишга бўлади.

Шведча социализм модели

Ислоҳатли идеологияда бундай хизмат "функционал социализм" номини олди. Бундай намунанинг ижтимоий-демократик, деб аталиши ҳам бежиз эмас.

Соғликни сақлашнинг, билим беришнинг ва пенсия билан таъминлашнинг ягона тизими вазиятида барча одамларнинг юқори яшаш даражасига тенг ҳуқуқлари ва шунинг асоратлари сифатида ижтимоий тенгсизлик муаммоларини камроқ кўрсатилиши халқнинг турмуш даражасини тартибга келтириш соҳасидаги мана шундай давлат сиёсатининг натижаси бўлиб топилади.

Бироқ бунинг маъноси ҳар хил бўлади ва у уни фойдаланган одамнинг аниқ қайси бирига кўпроқ эътибор беришига боғлиқ эди. Бир томондан, Швеция иқтисодиётининг бозор муносабатлари билан давлатнинг тартибга солишини, ишлаб чиқариш соҳасидаги хусусий мулкнинг босимлигини ва истеъмол соҳасидаги жамиятни уйғунлаштиришнинг аралаш шакли атаб ўтилди. Иккинчи томондан, урушдан кейинги Швециянинг ўзгача белгиси меҳнат билан капитал орасидаги муносабатлар ўзгачалиги бўлди. Кўплаган ўн йилликларда Швед борлиғининг муҳим бўлаги бош иштирокчи шахслар сифатида касаба уюшмалари билан тадбиркорларнинг кучли ташкилотларининг иштироки билан маош тўлаш соҳасида жамоатчилик битимлар ясаш ҳақида мунозалар марказлаштирилган тизими бўлди ва касаба уюшмалар сиёсати меҳнаткашларнинг ҳар хир гуруҳлари орасидаги дўстона қоидаларга асосланди.

Швециялик моделни аниқлашдаги яна бир усул Швециянинг иқтисодий сиёсатидаги устун бўлган икки мақсад: иш билан тўлиқ таъминлаш ва даромадларни тенглаштиришнинг ёрқин кўринишидан пайдо бўлди.

Энг сўнггида, энг кенг маънодаги швециялик модел – ижтимоий-иқтисодий ривожалиниш намунаси, бу – юқори даражада ҳаёт

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кечириш ва ижтимоий сиёсатнинг кенг ҳажми бор давлатдаги ижтимоий-иқтисодий ҳақиқатнинг бутун объекти.

Швециялик моделнинг вазифалари. Узоқ вақт давомида швециялик моделнинг асосий мақсадлари иш билан тўлиқ таъминлаш ва даромадларни тенглаштириш бўлди. Бу швециялик ишчилар ҳаракатининг алоҳида кучи билан тушунтирилди. 1932 йилдан бошлаб ҳозирги вақт оралиғида (1976—1982 ва 1991—1994йй. қўшмаганда) Швеция социал-демократ ишчилар партияси (ШСДИП) ҳукумат тепасида бўлди. Ўн йилликлар давомида ШСДИП билан Швеция касаба уюшмаларининг ўрток бирлашмаси (ШКУБ) қалин дўстона муносабат ўрнатиб, бу давлатдаги ислоҳатчи ишчилар ҳаракатларини кучайтирди. Бундан ташқари, швециялик модел бир томондан ишчилар ҳаракатини (касаба уюшмалар билан социал-демократлар) ва иккинчи томондан – йирик саноат компаниялари ўртасидаги келишув билан ўзаро бошқарув руҳига асосланди. Мана шу уйғунлик руҳи кичик Швециянинг барча томонларнинг кучқувватини бирлаштирган вақтдагина кучли рақобатли катта дунёда омон қолишини сезишга бўлар эди.

Фақатгина Швецияга хос ўзгача факторларнинг қаторига ўзгармайдиган ташқи сиёсий бўшлиқни, иккита жаҳон урушига иштирок этмасликни, социал-демократик ишчилар партиясидан узоқлиги бўйича рекордли ҳукумат тепасида бўлишини, янги формага, атаб айтсак, феодализмдан капитализмга ўтишнинг дунёвий тарихий дастурларини, иқтисодни ривожлантиришнинг қулай ва доимий узоқ шароитларини, ўзининг капитал билан муносабатларида мана шу қоидаларни тасдиқлаган ишчилар ҳаракатидаги реформизмнинг устун бўлишини ҳар хил томонларнинг фойдасини эсда сақлаш асосида дўстликни излашни, ижтимоий консенсус тажрибасига ётқизишга бўлади. Хулқ-атворнинг бир қанча миллий белгиларини ҳам атаб айтсак, улар: рационализм, ўз тартиби, муаммоларни ечиш усулларини чуқур ўрганиш, ўрток келишувга интилиш ва тўқнашувларни бўлдирмаслик қобилияти.

Швециялик модел давлатнинг фаол ролини кўзлади. Унинг амалга оширилишига тажрибали фойдани ва ҳақиқий мумкинликларни жиддий ҳисобга олишни эсда сақлаб ўтириб, мақсадларга ҳам, уларга қўл етказиш воситаларига ҳам прагматик алоқа вақтида капитализм атрофида секин-аста ислоҳат юритиш орқали яшаш даражасини орттиришни мақсад қилган социал-демократларнинг меҳнати сингди. 50-йилларнинг бошида швециялик моделнинг асослари касаба уюшмаларининг ҳаракатларида шакллантирилгандан кейин, улар социал-демократларнинг иқтисодий сиёсатининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

асосига айланди. Ушбу сиёсатнинг бош қоидаси: ишлаб чиқариш қуролларини ижтимоийлаштириш ва идеологик постулатлар учун ишлаб чиқаришнинг қулайли бозор тизимининг даромадидан бош тортиш учун сабаблар йўқ.

Швециялик модел ишлаб чиқаришнинг марказлаштирилмаган бозор тизими қулайли, давлат фирмалари ишлаб чиқариш фаолиятига аралашмайди, меҳнат бозоридаги фаол сиёсат бозор иқтисодининг ижтимоий ҳаражатларини камайтиришга мажбур деган қоидаларни асосга олади. Унинг мазмуни хусусий сектордаги ишлаб чиқаришни мумкин қадар орттиришдан ва давлатдаги халқнинг яшаш даражасини орттириш учун, бироқ ишлаб чиқариш асосларига таъсир қилмасдан солиқ тизими билан давлат сектори орқали даромаднинг бир қисмини кенг кўламда қайта бўлинишидан акс топган.

Бу миллий даромадни бўлишдаги, истеъмол қилишдаги ва солиқлар билан рекорд даражасига етган давлат ҳаражатлари орқали қайта бўлишдаги давлатнинг жуда кенг ҳажмдаги ролига олиб келади.

Швециялик моделнинг тажрибаси. Швециялик модел билан усулларни осон экспортлашга ва бошқа давлатларга фойдаланишга бўлади. Бироқ ҳатто энг прогрессив тажрибани ҳам нотаниш тупроққа механикали кўчириш жуда қийин. Ҳар бир давлатнинг ўз дастурлари, тарихи ва институтли тузилмалари бор ва швед жамиятида назар ташлайдиган яхши дастурларнинг кўпчилиги жуда қадимда пайдо бўлган ўзгача дастурлар билан институтларга асосланади.

Шундай бўлган тақдирда ҳам, бошқа давлатлар баъзи бир намуналарни ола олмади. Масалан, меҳнат бозоридаги фаол сиёсат тажрибасини- швециялик моделнинг жуда муҳим бўлагини бошқа давлатлар фойдалана олади, атаб айтсак: ишсизларни қайта тайёрлашни юргизиш ва уларни меҳнатга қайтариш, ишсизларга йўқотган даромадлар учун компенцация сифатида ёрдам ҳаққига кўп маблағни сарфлагандан кўра, бўш иш ўрнига алмашиш учун субсидиялар бериш орқали қайта тайёрлаш. Швецияда меҳнат бозоридаги сиёсатга сарфланадиган чиқимларнинг айтарли қисми солиқлар билан ижтимоий ҳимоя маблағлари шаклида давлатга қайтарилади. Швециялик тажриба меҳнат бозиридаги кучли ва яхши ташкиллаштирилган сиёсай тажрибада ҳам солиқ тўловчиларнинг маблағини фойдаланишнинг қулай усули бўлиб ҳисобланиши билан фойдали. Ижтимоий сиёсат ва меҳнат бозорини тартибга келтириш бу швециялик моделдаги энг кўп эътибор берадиган тадбир.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг

1. Маргарет Тэтчер бошчилигидаги Буюк Британиянинг консерватив ҳукумати сиёсатининг маъносини тушунтиринг.
2. "Тэтчеризм" тушунчасига маълумот беринг.
3. "Тэтчеризм" сиёсатининг асоратларини мулоҳаза қилинг.
4. "Швециялик социализм модели" ни маъносини тушунтиринг.

20-§. ГЕРМАНИЯДАГИ "ИЖТИМОИЙ-БОЗОР ХЎЖАЛИГИ" БЕЛГИЛАРИ

Бу дарсда:

- Урушдан кейинги Германиядаги ижтимоий-иқтисодий инқироз
- Людвиг Эрхард ва ижтимоий бозор хўжалиги намунаси;
- Пул ислоҳати, халқни ижтимоий ҳимоя тизими, дунёнинг ривожланган давлатлариҳақида ўрганамиз.

Таянч сўзлар:

бозор хўжалиги, пул ислоҳати, Маршалл режаси, модель, фуқаровий-ҳуқуқий жамият, рейхемарка, яшаш даражаси.

Урушдан кейинги Германияда ижтимоий-иқтисодий инқироз. Уруш тугагандан буён Германия икки турли сиёсий ва иқтисодий тизимлар билан бошқариладиган икки ҳудудга бўлинди. Босиб олинган ғарбдаги учта ҳудуд Буюк Британия, Франция ва Америка Қўшма Штатларининг назоратида эди. Оккупациянинг шарқий ҳудуди – Совет ҳокимиятининг назоратида бўлди. Урушдан кейинги Германиянинг иқтисодий аҳволи қуйи даражада бўлди. Шаҳарлар вайрон бўлган, саноат корхоналарининг бир қисми вайрон бўлган ёки парчаланиб кийин аҳволга тушди.

Германия аввал босиб олган ҳудудларнинг барчасидан айрилди. У ғолиб давлатларга компенцация ҳисобида катта маблағ тўлаши керак эди. 1948 йилнинг бошидаги ишлаб чиқариш1936 йилги даражанинг ярмига зўрға етди. Одамларнинг катта чиқими, 12 миллион қочқин, вайрон бўлган инфраструктура, карточка тизими ва нацистик бошқарув тизими элементларининг сақланиши урушдан кейинги Германия офатларининг рўйхати бўлиб саналади. Немис иқтисодчиларига бирдан ўрнатиладиган тартибнинг мумкин эмаслиги ва чуқур давлат аралашувига йўл қўймаслик дилеммасини ечишга тўғри келди. Иқтисодга давлатнинг аралашувининг чегаралари билан қулай усулларини аниқлаш ва эркин бозор иқтисодини ҳаддан ташқари давлат аралашувидан ҳимоя қилиш зарур бўлди.

Людвиг Эрхард ва ижтимоий бозор чорвачилиги намунаси. Дастлабки федерал иқтисодиёт вазири Людвиг Эрхард Фрайбург

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

мактабининг академик гуруҳларида тайёрланган хўжалик тартиб теориясини қуролга олди. Урушдан кейинги Ғарбий Германияда ижтимоий бозор хўжалигининг ҳаракатли намунасини қуришга эришилди. Бу намуна либерал институтларни давлатнинг тартибга келтиришига асосланган. Ушбу намунанинг асосий қоидаларини далил сифатида амалга ошириш давлатга ўз ҳолатига келтириш даври масалаларини тез ҳал қилишга мумкинлик беribгина қўймай, шу билан бирга у лол қоладиган иқтисодий ва сиёсий ютуқларга эришадиган факторларнинг бирига айланди.

Людвиг Эрхард

Ўйланинг!

Ижтимоий бозор хўжалиги намунасининг асосий қоидалари қандай?

Бозор ислоҳатлари бошлангандан кейин ўн йилнинг ичида Германия Федератив Республикаси "иқтисодий мўъжиза" чўққисига эришди. Германия эркин демократик давлат, жаҳондаги етакчи хўжаликга эга держава ва доимий фуқаровий-ҳуқуқий жамият сифатида халқаро тан олишни енгиб олди.

Немис намунаси Германияда тайёрланди ва уни урушдан кейинги даврдаги ислоҳатлар давомида 1948 йилдан бошлаб Людвиг Эрхард амалга оширди. Бу авторитарли ҳарбий иқтисоддан ижтимоий бозор хўжалигига кўчиш бўлди. Ислоҳатлар ордолиберализмга асосланди, унинг концепцияси шакллантирилган белгили бир хўжалик тартибида бозор иқтисодини қайта тиклашдаги давлатнинг фаол ролини аниқлайди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин айнан шу ордолиберализм ғояси немис иқтисодиётини қайта тиклаш ва кейинчалик давлатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш концепциясини тузишнинг асосий теория манбларининг бири фаолиятини бажарди.

Бу қизиқ!

Ордолиберализм– бу Фрайбург мактабининг илмий йўналиши. Бу мактабнинг асосий қоидаси- тартиб билан эркинликнинг доимийлиги , тартибнинг ўзаро боғлиқлиги.

Германиянинг иқтисодий ривожланишидаги бурилишни аниқлайдиган сабаблар ғарбдаги учта ҳудуддан бирлашган ҳудуд қуриш ва Маршалл режаси бўйича ғарбий ҳудудларни ёрдам дастурига

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

киритиш билан бирга, Германия хўжалигини қайта тиклашга иттифоқдошларнинг сиёсий тарафдорлигини кўрсатиш бўлди.

Ўйланинг!

Маршалл режаси бўйича ёрдамнинг ўзига хослиги нимадан кўринади?

Германиядаги пул ислоҳати. Пул ислоҳати Германиянинг ғарбий ҳудудларида 1948 йил 20 июнда бошланди. Унинг асосий вазифаси пулнинг қадрсизланишини камайтиришга ва пулнинг хўжалик муносабатларидаги ролини қайта тиклашга йўналтирилган. Аниқ пухта қилинган концепцияга хос бирдай эмиссияли марказ – Немис ерларининг банки қурилди. Пул ислоҳатининг атрофида асосий чоралар амалга оширилди:

• Рейхсмарканинг (RM)ўрнига бирдай пул бирлиги сифатида янги немис маркаси (DM) киритилди. Ҳар бир фуқаро 1:1 курси бўйича 60 маркани алмаштириш ҳуқуқини олди, йиғилган маблағларнинг кўп қисми йўқ қилинди, қолганлари ҳисобларда сақланди;

• Маошни, нафақани ва ёлланмали уйлар учун ҳақни ташкил қиладиган оқимдаги тўловлар 1:1 алоқасида қайта ҳисобланди;

• Барча корхоналар ҳар бир ишчига 60 немис маркаси ҳисобидан дастлабки суммани олди. Бундан кейин улар барча тўловларни навбатдаги киришлар ҳисобидан амалга оширишга мажбур бўлди. Корхоналарнинг ўзаро вазифалари 1:10 алоқасида қайта ҳисобланди. Мана шундай қилиб янги валютага кўчишдан, энг аввало, аниқ мулкларнинг эгалари – корхоналар билан мулк эгалари фойда кўрди. Масалан, акционер жамиятлари немис маркаси билан янги балансларни очиш вақтида мулк капиталини 96 фоизини сақлаб қолди;

• Давлатнинг рейхсмарка билан кўрсатилган барча вазифалари ҳеч қандай компенцациясиз ҳисобдан чиқарилди.

Халқни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими. Германияда қўлланилган ижтимоий ҳимоя намунаси Европа давлатларининг орасидаги энг фойдалиларнинг бири бўлиб саналади. Германия ижтимоий ҳимоя тизимини киритган дастлабки давлат бўлди. Бисмаркнинг даврида 1890 йилларнинг ўзидаёқ мана шу тизимнинг асоси бўлган учта қонун: ишлаб чиқариш меҳнаткашларининг соғликлари бўйича ҳимоя қилиш ҳақидаги қонун, ишлаб чиқаришдаги фавқулоддаги ҳодисаларни олдини олиш ҳақидаги қонун ва ногиронлиги ва кексайиши бўйича ҳимоя қилиш ҳақидаги қонун (1891 й.) қабул қилинди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Урушдан кейинги Германия

XX асрнинг бошида ижтимоий ҳимоя қилишнинг ривожланиши 35 йил ҳимоя қилиш тажрибаси бўлган ҳолда нафақага чиқиш ёшини 65 гача қисқартиришга олиб келди. Кексайиши бўйича вақтидан олдин нафақага чиқиш (60ёшдан) кўп йиллик меҳнат тажрибаси бор шахтёрларга тайинланди.

Германиянинг мана шу даврдаги ижтимоий ҳимоя қилиш намунаси давлатда XX асрнинг 50–60 йиллари юргизилган ўзгаришларнинг таъсиридан шаклланди ва ҳар бир янги партиянинг ҳукуматга келиши натижасида ўзгариб ўтирди.

Ижтимоий бозор иқтисоди концепцияси Германия иқтисодиётини иккинчи жаҳон урушидан кейин қайта тиклаш учун тайёрланди. Унинг сиёсий амалга оширилиши Л.Эрхард билан А.Мюллер-Армакнинг шахси билан боғлиқ бўлди. “Ижтимоий бозор иқтисоди” терминини Мюллер-Армак киритди. Давлатнинг ижтимоий вазифаси ижтимоий мулкларни қайта бўлиш эмас, алоҳида шахсларнинг фаолиятининг асосланган шартларини таъминлаш, уларнинг онги ва ҳиссиётларини, эркинлигини ва ўз ҳолаҳволи учун жавобгарлигини ошириш бўлди. Ушбу қоидаларни амалга оширишнинг натижаси “иқтисодий мўъжизага” айланди. Л.Эрхардга хос давлат ногиронларга, етимларга, кўп болали оилаларга, нафақадорларга ёрдам беришга мажбур бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иқтисодий ривожланиш даврида ишчи кучининг етишмовчилигига боғлиқ давлатга Жанубий-Шарқий Европадан гастарбайтерларнинг киришига рухсат берилди. 1970 йилларнинг ўртасида давлатда уларнинг сони 4 миллионга яқин одамни (ишчи кучининг 11 фоизини) ташкил қилди. Бу нефть инқирозларидан кейин давлат хазинасига катта оғирлик туширган давлатнинг ижтимоий сарф-ҳаражатларининг ортишига сабаб бўлди. Давлат иммиграцияни чеклов бўйича чоралар қабул қилди, у солиқларнинг ўсишига олиб келди. Иқтисодий доимийликни қайта тиклаш учун ишдан бўшатилишдан ҳимоя қилиш ва тариф эркинлиги ҳақида қонунлар қабул қилинди. Бу нархда учта ўйинчининггина: давлатнинг, касаба уюшмаларининг ва иш берувчиларнинг қолишига олиб келди. Бу рақобатни сусайтирди ва касаба уюшмаларига маошни орттиришни, иш ҳафтасини камайтиришни ва ҳоказо талаб этиш мумкинлигини берди.

Эрхард "ижтимоий" терминининг маъносига алоҳида эътибор берди. Ижтимоийлик қадимдан бозор иқтисодига хос. Давлатнинг ижтимоий сиёсатининг фойдалилиги унинг ҳажмидан аниқланмайди. Тўғри ижтимоий сиёсат ҳар бир якка шахс фикрини қўллашга йўналтирилиши зарур: фуқаро давлатнинг ғамхўрлигидан эркинлик ва мустақиллик ола туриб эркин одамга айланади. Яшаш шароитининг ўсиши жараёнида ижтимоий томондан олганда ҳам, ҳар бир якка шахсга ўзи учун, ўзининг оиласи учун жавобгарлик юклашни тугатишга бўлади. Энг сўнггида, жамият бой бўлгани сайин давлат таклиф қиладиган ижтимоий ёрдамга муҳтож одамлар ҳам камаяди.

Дунёнинг ривожланган давлатлари. Ривожланган давлатлар халқнинг яшаш шароитини юқори даражаси билан ифодаланади. Ривожланган давлатларга Шимолий Американинг, Ғарбий Европанинг ва Тинч океани бассейнининг юқори даромад даражаси бор,саноат томонидан ривожланган 25 та давлат киради.

Унда 1,2 миллиард одам истиқомат қилди. (дунё халқларининг 23 фоизигина). Одам бошига ҳисоблаганда УИК 40 мингдан 60 минг долларгача бўлган нархни ташкил қилади. Уларга дунёдаги ташқи савдо айланиминнинг 70 фоизга яқини келади. Ривожланган давлатларнинг асосий белгиларига одам бошига ҳисоблаганда ИУМ юқори даражаси; иқтисоднинг кўп соҳали тизими; жамиятнинг ижтимоий тизими киради. Ишлаб чиқариш соҳаси ривожланган давлатларга халқнинг энг қолоқ ва энг бой гуруҳларининг ўртасидаги даромадлар ҳажмидаги озгина фарқ ва юқори яшаш стандартларига эга кучли ўрта гуруҳнинг бўлиши хос.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ривожланган давлатлар жаҳон иқтисодида етакчи рол ўйнайди. Ишлаб чиқариши томонидан ривожланган давлатларнинг "катта еттилик" ёки G-7 деб аталадиган гуруҳида АҚШ, Канада, Германия, Буюк Британия, Франция, Италия, Япония мумкин қадар муҳим рол ўйнайди. Еттилик давлатларининг орасида АҚШ етакчилик қилди. Ғарбий Европа иқтисодий кучнинг иккинчи маркази бўлиб ҳисобаланади. Ғарбий Европада бозор иқтисодининг икки хил намунаси: "демократик корпоратизм" ва "ижтимоий бозор модели" босим. Икки намунанинг ҳам ўрток белгилари кўп, шунинг учун уларнинг орасида белгиланган қатъий чегара йўқ. Умр суриш даражасининг сифати мумкин қадар ижтимоий санъат бўлиб ҳисобланади, у одам эҳтиёжларининг тизимини ва уларни таъминлаш имкониятини тасвирлайди.Халқнинг яшаш шароитининг даражаси – бу одамнинг моддий, маънавий ва ижтимоий эҳтиёжларини таъминлаш даражаси. Одам сифатсиз маҳсулотдан зарар кўради ва ҳаёт кечиришнинг юқори даражасининг етишмовчилигини бошидан ўтказади. Аксинча, сифат одамга доимий равишда керак.

Халқни яшаш даражаси сифатининг асосий кўрсаткичларига халқнинг даромадлари, овқатланиш сифати, кийимнинг сифати ва гўзаллиги, истиқомат қиладиган уйининг қулайлиги, соғликни

Ҳозирги Германия

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

сақлаш сифати, билим бериш сифати, теварак- атрофнинг сифати ва ҳоказолар киради.

Яшаш даражаси – халқ аҳволини яхшилаш, хизмат кўрсатиш даражисини кўтариш, одамларнинг асосий ҳаётий эҳтиёжларини таъминлаш чораларини кўриш.

Умр суриш даражаси статистикасининг асосий вазифалари халқнинг амалдаги ҳол-аҳволини, шу билан бирга иқтисодий ривожланишига боғлиқ давлат фуқароларининг умр суриш хизматининг аҳволларини белгилайдиган факторларни аниқлаш, ижтимоий даражалар ва ишлаб чиқаришнинг ривожланиши билан ўзаро боғлиқ моддий ютуқларга ва хизматларга муҳтожликларини қаноатлантириш даражасини ўлчаш бўлиб ҳисобланади.

Билимингизнитекширинг

1. Урушдан кейинги Германиянинг иқтисодий аҳволини таҳлил қилинг.
2. Людвиг Эрхард деган ким?
3. Ижтимоий бозор хўжалиги намунасининг асосий қоидаларини айтинг.
4. Германияда пул ислоҳати қандай мақсадда юргизилди деб ўйлайсиз?
5. Давлатнинг ижтимоий сиёсати нимадан кўринади?
6. Ўйлаб кўринг, “халқнинг яшаш даражасининг сифати” деганимиз нима?
7. Халқнинг яшаш даражасининг сифати нимага боғлиқ бўлди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

21-§. КОММУНИСТИК ХИТОЙ: СИЙСИЙ ВА ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМ ТАСВИРИ

Бу дарсда:

- XXРнинг ташкил топиши, 50-60 йиллардаги Хитой, Мао Цзедун вафотидан кейинги Хитой;
- Хитойда иқтисодий реформа йиллари, хитойлик ўзгачалиги бор социализм қуриш;
- 90-йилларнинг иккинчи ярмидаги Хитой ҳақида билиб оламиз.

Таянч сўзлар:

XXРнинг қурилиши, Мао Цзэдун, Дэн Сяопин, иқтисодий ислоҳат, талабаларде-монстрацияси, Ганконг билан Макаонинг қайтарилиши, "хитойлик ўзгачалиги бор" социализм қуриш.

1946–1949 йиллардаги фуқаролар уруши даврида Хитой Коммунистик партияси ғалаба қозонди. Гоминьдан билан Чан Кайшининг мағлубиятга учраши бир қанча сабабларга боғлиқ бўлди. Японияликларга қарши уруш йилларида партия билан Чан Кайши ҳукумати ўзларини оқлай олмади, Гоминьданнинг ислоҳат юритиш сиёсати ҳам ҳеч қандай натижа бермади, чиновникларнинг Хитойга хос дастурли коррупцияси ҳукмрон синф вакилларини обрўйидан айириб, улар энди япон босқинчилигига қаршилик қилишга кучсиз бўлди. Аксинча, компартия Японияга қарши уруш йилларида ўз кучларини қайта тиклаб, озод қилинган ҳудудларни кўпайтирди, СССРнинг ёрдами билан урушга қобилиятли аскар қурди. Уруш тугагандан кейин компартия халққа тушунарли ва содда шиорлар таклиф қилди. Маньчжурияда Японияниинг квантун армиясини парчалаш ва мана шу миллионлаган ҳарбий гуруҳни қуролсизлантириб, унинг қурол-яроғларини хитойлик коммунистларга бериш орқали армияни қуроллантирди. Фуқаролар уруши йилларида ишончли фронт орти майдони қурилди. АҚШ нинг бу вақтдаги Гоминьданга ёрдами фойдасиз бўлиб чиқди.

Чан Кайши ўз аскарлари ва АҚШ нинг қўллаб-қувватлаши билан Тайванга қочиб кетди, шу ерда аввалги давлат ҳукмронлигини ўрнатиб, Хитой Республикасини эълон қилди. Тайвандаги Хитой Республикаси капиталистик ривожланиш йўлини танлаб, ўзини

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Хитой халқ мансилислар уйи. Пекин. 1958-1959 йй.

халқаро аренада Хитой халқининг бирдан-бир ягона ва қонуний меросхўри деб маълум қилди.

ХХР қурилиши. 50-60-йиллардаги Хитой. 1949 йил 1 октябрда Пекинда Хитой Халқ Республикаси (ХХР) расмий турда эълон қилинди. Марказий Халқ Ҳукумати қурилиб, унга давлатдаги ҳукумат бошқаруви расмий турда тақдим қилинди.

Мао Цзэдун сўзлаган нутқида фуқаролар уруши тугаган, сўнгги Хитойни ривожлантиришнинг ўз йулини атаб кўрсатди. Навбат куттирмайдиган вазифа ҳисобида мана шу йўлдаги ўзига хос хусусиятга эга бўлган "янги демократия" қуриш мақсади айтилди. Партиянинг бош вазифаси Хитойни кучли саноати ривожланган державага айлантириш; жамиятдаги ишчи кучининг ҳал қилувчи ўрнини белгилаш, деб кўрсатилди.

1954 йил қабул қилинган Конституция қонуний равишда давлатнинг социалистик тизимини бекитди. Олий давлат органларининг тизимига ўзгартиришлар киритилди. ХХР бошқарувчисининг фаолияти киритилди, ҳукумат Давлат ҳокимият кенгаши, деб аталадиган бўлди, юқори ваколатли орган бўлиб, Умумхитой халқ вакилларининг мажлиси (УХХВМ) белгиланди. Аниқ давлат бошқаруви компартиянинг бўлимларининг барча даражаларида бўладиган бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Хитой Халқ Республикаси (ХХР) қурилгандан кейин, социалистик тизимни ривожлантириш жараёни бошланди. Аграр ислоҳат билан деҳқонларни кооперативлаштириш ишлари юргизилди. Аралаш иқтисодиёт қурилди: давлат секторларини секин-аста миллийлаштириш юргизилиб, у якка тадбиркорлик билан бир қаторда юргизилди. Бироқ, 1958 йилдан бошлаб "катта сакраш" деб аталадиган катта бурилиш бошланди. ХКП нинг асосий йўналиши тезкор ривожлантириш ва тез орада коммунистик жамиятни қуришга асосланди. Индустриялаштириш жараёни тезлаштирилди, барча саноатни жамиятлаштириб, халқ даромадини бўлишишни тенглаштириб қўйди. Хитой раҳбарлиги иш юзасидан иқтисодиётни ривожлантиришни тезлатишга киришиб, уч йил ичида коммунистик жамиятнинг асосини қуришга кўчди. Ҳатто ҳақиқатга мос келмайдиган иқтисодий ривожланиш жараёни белгиланди.

ХКП МК бошчиси Мао Цзэдун жаҳон инқилобининг жараёнини тезлаштиришни, шу учун компартия ҳал қилувчи қадамларга бориши зарур деб топширди. Бироқ, мана шу мақсадда қабул қилинган "Катта сакраш" режаси инқирозга, ишлаб чиқариш билан қишлоқ хўжалиги эса қисқаришга учради. Бутун давлат очарчилик остонасида турди. Мао Цзэдун партиянинг ўз ичидан чиққан оппозицияга дуч келди. Шу билан боғлиқ Мао оппозиция билан курашиш учун "маданий инқилоб" деб аталадиган жараённи жорий қилди. Мана шу жараён давомида Мао ва унинг тарафдорлари партия ходимларини сиқувга ола бошлади. Партия ходимларини ошкоралаш жараёнига сиёсий етилмаган ёшларни фойдаланди, "буюк асровчига" берилган чексиз ёшлар гуруҳини мана шу жараёнга ҳайдаб солди.

Мао Цзэдун вафот этгандан кейинги Хитой. 1976 йил сентябрда 83 ёшга қадам қўйган вақтида Пекинда ХКП МК нинг бошчиси Мао Цзэдун вафот этди. Унинг вафот этиши билан Хитойнинг ҳозирги замон тарихининг муҳим бир тарихий даври якунланди. Мао орқасидан Хитойни чуқур инқироз аҳволида қолдириб кетди. Расмий маълумотлар бўйича давлатда 20 миллион одам тўлиқ ишсизлар қаторида, 8 миллион одам иш "изловчилар" бўлса, 100 миллион одам очарчилик шароитида бўлди. Озиқ-овқатнинг асосийлари билан кундаликдаги истеъмол маҳсулотларининг кўпчилиги карточка билан берилди. Озиқ-овқат ва энг эҳтиёжли буюмлар етиштиришнинг ривожланиши халқ сонининг ўсишидан паст бўлди, бу аҳвол иқтисодий аҳволни янада қийинлаштириб юборди. 1976 йил Мао Цзэдун вафот этиши билан давлат ҳукмронлиги учун кураш янада чигаллашиб, давлат фуқаролар уруши бошланиши арафасида бўлди. Ҳукмронлик учун курашда "маданий инқилоб" йилларида қувғинга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Дэн Сяопин

учратилган Дэн Сяопин раҳбарлигидаги ҳукумат вакиллари босим кучга эга бўлди.

Хитой иқтисодий ислоҳат йилларида. 1977 йил ёзда бўлиб ўтган ХКП нинг XI съездида Дэн Сяопин партия билан давлатдаги ҳокимиятга қайтиб келди. Унинг тўлиқ назоратига астасекин янги шароитдаги давлат ҳаётида муҳим роль ўйнай бошлаган армия ҳам кўчди. ХКП бошчилигида янги ҳукуматнинг дастурли ҳаракатида ислоҳат юргизиш асосий йўналиш бўлди. ХХР да кенг тарзда иқтисодий ислоҳатлар юритиш ҳақида расмий қарор Дэн Сяопиннинг бошчилиги билан ХКП МКнинг учинчи Пленумида 1978 йил декабрда қабул қилинди.

Мао Цзэдуннинг сиёсатини хатолик бўлганлиги айтилди, "катта сакраш" билан "иқтисодий тартибга келтириш" чоралари давлатга жуда катта зарар олиб келган чоралар бўлганлиги тан олинди. Бундан кейин аралаш иқтисодиётни қуришга бурилиш қилинди, бозор механизмларини фойдаланиш, чет эл капиталини жалб этиш масалалари кўрилди. Ҳукмрон синф вакилларининг бир гуруҳи "хитойлик социализм" қурамиз деса, иккинчи гуруҳи " хитойлик ўзгача капитализм" қуришни таклиф қилди.

Ислоҳатлар юргизиш жараёни давридаги асосий ҳаракат коммуналарни тарқатиш, қишлоқлардаги кооператив тизимларни йўқотиш, оилавий мардикорликни қуриш бўлди. Ишлаб чиқариш соҳасидаги уй хўжалиги техникаларини ишлаб чиқаришга алоҳида эътибор берилди. Бу учун ишлаб чиқаришни қайта қуриш юргизилди. Шундай қилиб қишлоқ хўжалиги аҳолиси озиқ-овқат билан таъминлаш вазифасини бажарса, саноат бўлса кундалик уй хўжалиги эҳтиёжларини-ойнаи жаҳонлар, музлаткичлар, кир ювиш машиналари, жиҳоз ишлаб чиқаришни қўлга олди. Кичик тадбиркорлик бизнесга ёрдам кўрсатилди.Деҳқонларга бозорларда ўзларининг ортиқча маҳсулотларини эркин сотишга рухсат берилди. Денгиз қирғоқларидаги шаҳарларда эркин ёки енгиллик берилган тадбиркорлик ҳудудлари очилди.

Кўп ўтмай юргизилган иқтисодий чоралар ўзининг дастлабки натижасини берди. Олтинчи беш йиллик даврида (1981-1985) ишлаб чиқариш соҳасининг ўсиш даражаси ҳар йили ўрта ҳисобда 11 фоизга ортиб ўтирди. Шаҳар билан қишлоқ аҳолисининг даромадлари 80-йиллари 2 марта ортди, бироқ бошқа давлатлар билан солиш-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тирганда, ҳали ҳам бу даромад ҳажми паст бўлди. 82-йилларнинг ўртасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш камайди, нарх – наво ўса бошлади, инфляция кучайди. Хитой жамиятида демократик жараёнлар ўрин олиб, социализмнинг сиёсий тизимини либерализациялашни талаб қилиш кўриниш топди. Шундай вазиятда 1987 йил кузда ХКП нинг XIII съези бўлиб, унда ХХР да социализм қуришнинг дастлабки даврининг теориясини қабул қилди. Мана шу концепцияга асосан Хитойда социализм қуришнинг 3 давридан ўтиши керак бўлди. 1990 йилгача миллий маҳсулот 1980 йил билан солиштирганда икки марта ўсиши керак эди, Хитой халқи бўлса асосий озиқ-овқат маҳсулотлари билан, кийим-кечак билан карточкасиз таъминланиши керак бўлди. Иккинчи ўн йиллик даврида, яъни 2000 йилгача миллий умумий маҳсулот 1990 йил билан солиштирганда яна икки марта ўсиши керак бўлди, халқ бўлса "ўтача яшаш даражаси"га етиши керак бўлди. Сўнгги давр, яъни энг узоқ вақтни ўз ичига оладиган давр, 2049 йили якунланади, (яъни ХХР нинг 100 йилигига) ва у Хитойнинг дунё ўлчови бўйича ривожланган давлатлар қаторига етказади деб режалаштирилди.

Шундай бўлса ҳам Хитойда ҳали ҳам давлат сектори босим, маъмурий буйруқбозлик тизими бозор муносабатларининг тўлиқ ривожланишига тўсқинлик қилмоқда. Ислоҳатлар тўлиқ давлат назорати билан юргизилиб келмоқда. Одамларга давлатнинг устунлиги Хитойнинг кўп асрлар давомида келаётган дастурли ҳаракати бўлиб ҳисобланади. Хитой давлати оғир инқирозларни бошдан кечиришга мажбур: озиқ-овқат, демографик, экологик ва ресурслар. 1988-1989 йилларда Хитойда бир қатор норозилик ҳаракатлари ўрин олди. Айниқса талабалар бош кўтариб, бу ҳол бир қатор шаҳарларда ҳукмрон синф билан тўқнашувга ҳам олиб келди. Минглаган талабалар намойишлари демократияни талаб қилиб, норозилик билдиришди, ҳокимият бўлса уларни аёвсиз босиб ташлади, юзлаган талабалар отилди, минглаган талабалар яраланди. Хитой ҳукумати жамиятга иқтисодий томондан бўлсин, сиёсий томондан бўлсин назорат қилишни сустлаштиришдан қаттиқ қўрқди. Ижтимоий норозиликлар шаҳарлардан энди қишлоқларга алмаша бошлайди, сабаби қишлоқлардаги ижтимоий аҳвол заифлаша бошлаган эди. Расмий насиҳат чораларида ХХР нинг асосчиси сифатида Мао Цзэдуннинг меҳнати алоқида насиҳатланди, Дэн Сяопинни иқтисодий ислоҳатларнинг бош идеологи, Цзян Цзэминни эса (1989-2003 йй. ХХР бошчиси лавозимини бажарган) Хитой жамиятидаги "хитойлик ўзгачалиги бор" социализм қуриш даврининг барча яхши ишларини ишончли олға олиб борувчиси деб атаб кўрсатилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1992 йилдан бошлаб хўжалик ислоҳати ўзининг янги ривожланиш даврига қадам босди, яъни иқтисодий ривожланишни тезлаштириш, чуқурлаштириш, барча иқтисодий сиёсатни идеологиядан бўлиш ва аста-секин режали тартибга келтиришдан бозор иқтисодиётига ўтиш даврига қадам босди. Агар 1980 йилда давлат сектори ишлаб чиқариш маҳсулотининг 80 фоизини берса, 90-йилларнинг бошида ярмини ишлаб чиқарди. Тадбиркорлик хизматга партия билан давлат аппарати, чиновникларнинг қариндош-уруғлари аралаша бошлади. Бу ислоҳатнинг олға босишини юқоридан ривожлантиришга ўз таъсирини кўрсатди.

Хитойнинг иқтисодий ривожланишидаги ютуқлар кўп ҳолларда Конфуций дастурлари билан (меҳнат маданияти, меҳнат ҳақини тўлаш билан меҳнат қилишга рағбатлантириш, даромаднинг фақат меҳнат билан келадиганини ва одамлар ҳар доим ўзини савиясини ошириб туриши кераклиги каби қоидалар) боғлиқ аниқланди. Хитойдаги қайта қуришлар давлатни қийинчиликдан қутқарадиган ягона йўл бўлди.

Бироқ янги қийинчиликлар келиб чиқа бошлади. Уларнинг энг асосийси хусусий бозор муносабатларининг ривожланиши давлатда ҳукмронлик қуриб ўтирган авторитар ва гуруҳий ҳокимият турлари билан миллиарддан оша бошлаган халқнинг ўсишига мос кела олмади.

Хитой 90-йилларнинг иккинчи ярмида. ХХР жаҳон иқтисодий ривожланишида олдинги қаторга чиқа бошлади. Ташқи қарзининг

Пекин

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

жуда камлигига қарамасдан, Хитой уни кўпга чузмай, вақтида тўлаб туришга имконияти бор ва унинг доллар валютасига жамғармаси бўлди. Шунда ҳам аҳолининг одам бошига ҳисоблагандаги даромади 1 миллиард 200 миллион одамдан ошган аҳолига йилига бир одамга жуда оз кўрсаткичдан тўғри келди. Хитойнинг баъзи бир ҳудудларининг ривожланиши ҳар хил, ҳатто баъзи бир ҳудудларининг ривожланиш даражаси паст, унинг сабабини иқтисодиётдаги давлат секторининг унумсизлиги билан тушунтиришга бўлади. ХХР ҳаётининг энг муҳим онларининг бири Ганконг билан Макаонинг, яъни давлатнинг жанубида жойлашган икки йирик саноат марказларининг ва муҳим дастурли плацдармларнинг қайта қўшилиши бўлди. Эндиги вақтда бу ҳудудларнинг бозор тизимининг Хитой иқтисодиётига айтарли даражада ютуқлар олиб келиши сўзсиз.

Ташқи сиёсий йўналишда Хитой йирик ҳудудий держава сифатида эркин ҳаракат қилишга интилади ва у келажакда кўп қутбли жаҳондаги кучларнинг бир маркази бўлишга ҳаракат қилади. Хитойнинг бу қарорини Россия, Қозоғистон ва ҳоказо ҳудудий ва қўшни давлатлар қўллаб-қувватлайди, АҚШ билан унинг тарафдорлари бунга жуда эҳтиёткорлик билан қарашади.

Мана, узоқ вақтдан буён ХХР ташқи сиёсий йўналишининг асосида миллий-давлат эҳтиёжларига устунлик бериб, дастурли ҳамкорларини танлашда улар билан идеология томонидан яқинлигини ҳисобга олиб, эътибор беради. 80-йилларнинг ўртасидан бошлаб хитойлик ҳукмрон синф вакиллари жаҳоннинг кўп қутбли концепциясини қуриб, Хитой мана шунга боғлиқ ҳолда Осиёдагина эмас, шунингдек, жаҳондаги ўзига тегишли ўринни эгаллашга, янги "кучлар маркази" сифатида ўзини кўрсатишга интилмоқда.

Билимингизнитекширинг

1. Хитойни қайси факторлар 1946–1949 йиллардаги фуқаролар урушида ғалаба етказган?
2. ХХР қачон эълон қилинди?
3. "Катта сакраш" билан "маданий инқилоб" сиёсатларига таъриф беринг.
4. 70–80 йиллардаги Хитойдаги ижтимоий-иқтисодий ислоҳатларнинг моҳияти қандай эди?
5. 1988–1989 йилларда Хитойда бўлиб ўтган талабаларнинг умумий қўзғолонлари қандай талаблар қўйган эди?
6. "Хитойлик ўзгачалиги бор" социализмнинг моҳиятини тушунтириб беринг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

22-§. ҲИНДИСТОННИНГ МУСТАҚИЛ РИВОЖЛАНИШИ: МУАММОЛАР ВА ҲАЛ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Бу дарсда:

- Ҳиндистониинг Республика деб эълон қилиниши;
- Ташқи сиёсат масалаларива Ҳиндистониинг ядровий қурол ишлаб чиқариш масаласи;
- Мустақиллик йилларидаги Ҳиндистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ютуқлари ҳақида ўқиб ўрганамиз.

Таянч сўзлар:

Ҳиндистондаги қурилтой (конституциявий) мажлиси, парламентли-демократик тизим

Ҳиндистоннинг республика деб эълон қилиниши. 1949 йил Ҳиндистондаги қурултой (конституциявий) мажлиси янги Конституция қабул қилиб, у 1950 йил 26 январда кучга кирди, мана шу кун Республика куни деб белгиланди. Конституция Ҳиндистон Республикасини эълон қилди. Штатларнинг қонун чиқарувчи йиғилишларида ўтказилган барчага бирдек парламент сайлови Ҳинд Миллий Конгрессига ғалаба олиб келди. Биринчи ҳукуматни Джавахарлал Неру бошқарди, шундан кейин унинг қизи Индира Ганди, ундай кейин Индира Гандининг ўғли Раджив Ганди бошқарди.

Конституцияга асосан, Ҳинд Ташкилоти демократизм билан дунёвийлаштириш принципларига асосланган мустақил парламент республикаси деб эълон қилинди. Конституциядаги муҳим бўлган буржуа-демократик эркинликлар тасдиқланиб, миллий, ирқлик, касталик ёки диний эътиқодларига қараб камситишлар қатъий таъқиқланди.

Хусусий мулкка зарар келтириш таъқиқланиб, у 31-бобда хусусий мулкни оммавий мақсадда қонун билан олишга ёки унинг ўрнига пуллай нархини тўлашни тақиқлайдиган қонун қабул қилинди.

Ҳинд ташкилотининг асосий қонуни сифатида 1950 йилда Конституциянинг қабул қилиниши мустақил Ҳиндистоннинг республика сифатида ривожланишидаги янги даврини бошлаб беради.

Янги ҳукуматнинг энг муҳим ислоҳатларининг дастлабкиси аррар масалаларни ечиш бўлиб ҳисобланди. Ўтган асрда қурилган далол-заминдорлар тизими йўқ қилинди, ер ерга ишлов беруви чорвадорларнинг ўзига бериладиган бўлди. Ҳиндистон озиқ-овқат етишмовчилиги туфайли қийинчиликлар билан ўзи шуғулланa бошлади, лекин шундай бўлса ҳам ҳозирги кунга қадар унинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

аҳолисининг бироз қисми ҳали тўйиб овқатлана олмайди, ҳатто баъзи бирлари очарчиликни бошдан ўтказиб ҳаёт кечирмоқда.

Ҳиндистон капиталистик ривожланиш йўли билан келмоқда. Аралаш иқтисодиёт кучли давлат сектори билан бозор-рақобатдошлик муносабатларга асосланиб, чет эл капиталини жалб қилишга иштирок этмоқда. Давлат сиёсати давлат секторини асосий соҳаларда қўллаб-қувватлашга йўналтирилган, яъни металлургияда, химия, ядровий энергетика, хўжаликнинг барча соҳаларида хусусий тадбиркорликни қўллаш ва ишлаб чиқаришнинг келажакдаги ривожланувчи соҳаларига трансмиллий корпорацияларнинг чет эл капиталини жалб қилиши бўлиб турибди. Давлат сектори миллий маҳсулотнинг фақатгина 20 фоизини ташкил қилади. Ҳиндистон ўзининг сиёсий ривожланишида Британия парламентли-демократик тизимнинг тажрибасига ва мустамлака ҳукмронлик давридаги ҳинд жамиятининг ҳукмрон синф вакилларининг орттирган тажрибасига орқа суяди. Ҳукмронликни Европа стандартларига мос бўлишиш тамойиллари сақланди. Сиёсий жараён сиёсий партияларнинг рақобатлашиши билан сайлов жараёни давридаги кўп партиявий ҳолатга асосланади. Инглиз тили умумҳиндистонлик тил бўлиб ҳисобланади, сабаби давлатнинг кўп миллатлилиги билан давлатдаги кўп тиллиликнинг аҳволи мана шунга олиб келади.

Мустақиллик олгандан кейин Ҳиндистоннинг модернизация жараёни капиталистик тараққиётга тўлиқ мос келади. Шундай бўлса ҳам Ҳиндистонда ўзаро муаммолар етарли. Энг катта муаммо-миллатчилик билан диний қарама-қаршиликлар, яъни ҳиндлар ва мусулмонлар ўртасидаги тўқнашувлар, сикхаларнинг сиёсий автономия йўлидаги ҳаракатлари, жанубдаги тамилларнинг сепаратистик ҳаракатлар ва бошқа масалалар. Каста ҳолатидан қатъий назар барча одамлар тенг, деб эълон қилингани билан каста тизими масаласи ҳали кунгача сақланган.

Шарқнинг бошқа кўплаган давлатларидан Ҳиндистоннинг фарқи – қадимий дастурларни қатъий сақлашида. Ҳиндистон ҳозирги кунда ҳам бардош бериш идеологияси, куч кўрсатмаслик, плюрализм каби дастурларни сақлаб, янги дастурлар билан парламентли демократия тизимини ҳам бирга ривожлантирмоқда. Давлатда йирик тўқнашувлар билан экстремизмнинг бўлмаслигини ману шу билан тушунтиришга бўлади.

Ҳиндистон мустақиллик йилларида парламентли демократия тизими яхши шаклланган Шарқнинг бирдан-бир давлати бўлиб топилади. Конституцияда ҳукмронликни бўлишиш, демократик

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Индира Ганди

Ҳуқуқлар билан фуқароларнинг эркинлиги қонун билан белгиланди. Бошқарув ислоҳатлари атрофида курашлар ва бир ўрток тил киритиш масаласи Ҳиндистонда сиёсий кўринишга эга бўлиб, у жуда қийин аҳволда юрди. Шунга қарамасдан давлат кўплаган халқлар, тиллар, динлар билан маданиятлар бирлашиб умр суриб келаётган федерация бўлиб ҳисобланади.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб Ҳиндистонга кўплаган сиёсий партиялар пайдо бўлди. Уларнинг кўпчилиги диний кўринишдаги партиялар, улар аҳолининг белгили бир гуруҳига таяниб қурилди ва мажоритарли тизим бўйича бироз вақтгача ҲМК га қарши тура олмади.

Мажоритарли (majorile – кўпчилик) тизим – бир қатор давлатларда марказий ва маҳаллий – ваколат органларига, президент сайлови вақтида овоз бериш натижаларини аниқлаш учун фойдаланилади. Бу овоз бериш вақтида сайловчиларнинг кўпчилик овозини тўплаган кандидатни сайлай оладиган овоз бериш тизими.

ҲМК давлатни мустақилликка олиб келган партия сифатида, Ҳиндистоннинг сиёсий ҳаётида етакчи ўринга эга бўлди. Фақат 1950 йилларнинг охирида унинг сиёсий дастурлари бироз заифлаша бошлади, партия ичида қарама-қаршиликлар кучайиб

Покистон 1988 йилдан бошлаб расмий равишда ядровий қуролли давлатлар клубига аъзо бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кетди. 60-йилларнинг бошида ХМК нинг ичида ўнгчил етакчиларнинг бирлашмаси сифатида Синдикат қурилди, у партия аппаратида тўпланди. 1980 йилдан бошлаб ХМК ҳукумати иқтисодий тараққиёт йўналишини ўзгартириб, бозор ислоҳатларига бет бурди. Бу ислоҳатлар 1991 йилда ҳам давом этди. Натижада Ҳиндистон катта иқтисодий ютуқларга қўл етказди.

Ҳиндистоннинг ядровий қуроли

1980 йилларда сиёсий чигаллашувларнинг бўлишига қарамасдан ҲМК ўзининг сиёсий ҳукмронлигини сақлаб қолди. Бироқ 1989 йил парламент сайловида мағлубиятга учраб, партия оппозицияга кетишга мажбур бўлди.

Ҳал қилинмаган Кашмир масаласи. Кашмир ҳудуди бугунги кунга қадар Ҳиндистон билан Покистон орасидаги мунозарали ҳудуд бўлиб келмоқда. Бунинг бир сабаби – у ердаги аҳолининг кўп қисми ислом динига эътиқод қилади, ҳукмронликда эса ҳиндлар бу ернинг мустақиллигини сақловчилар бўлиб ҳисобланади. Сўнггида аҳоли автократияли ҳукуматга қарши чиқиб, Кашмирга эса кейинчалик покистонлик аскарлар босиб кирди. Ҳукумат бошчиси Деҳлига қочиб, у ерда ҳарбий ёрдам сўраб, бунинг эвазига Ҳиндистон ўз территориясига Кашмирни қўшиб олишни сўрайди. Ҳали ҳам қисқа вақтга Ҳиндистон генерал-губернатори бўлиб ўтирган Маунтбеттен бундай қарорни қўллашини билдириб, бироқ кейинчалик Кашмирда референдум ўтказишни талаб қилади, сабаби халқнинг ўзи ёки Ҳиндистонга, ёки Покистонга ўтиш масаласини ҳал қилиши керак дейилади. Плебисцит, шундай қилиб барибир бўлмай қолди.

Натижасида Ҳиндистон билан Покистоннинг Кашмирдаги доимий аскари эълон қилинмаган уруш арафасида турибди. БМТ нинг аралашуви билан 1949 йилда вақтинчалик мунозарага келади. Икки томоннинг ўртасидаги чизиқ амалда чегара чизиғи бўлди, бироқ буни икки томон ҳам шу кунгача тан олмай келмоқда.

Шу сабабли Кашмир бир нечта Ҳиндистон-Покистон урушларининг сабабига айланиб келади. Ҳиндистон билан Покистон ўртасидаги қонли урушларнинг бири Бангладешнинг мустақиллиги йўлидаги кураши давомида бўлди.

Британия Ҳиндистоннинг бўлиниш сабабларидан бири бўлган қайғунинг бири ҳисобида ҳудуддаги террористик ҳаракатларнинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўсиши ва Ҳиндистон билан Покистоннинг ёппасига қуролланиш жараёнини айтишга бўлади.

Ташқи сиёсат тамойиллари ва Ҳиндистоннинг ядровий қурол етиштириш масаласи. Ташқи сиёсатдаги бетарафликнинг асосий мақсади "совуқ уруш" чигалликларидан узоқ бўлиш эди ва буни Жавахарлал Неру даврида қатъий ушлаш мумкин бўлди. Бироқ 1960 йилларнинг бошида Ҳиндистонга бетарафлик сиёсати давлатнинг хавфсизлигини таъминлай оладими деган гумон пайдо бўлди. 1980 йиллардан бошлаб Ҳиндистоннинг ташқи сиёсати яна мустақил бўла бошлади, Ҳиндистон Россия билан яхши алоқа ўрнатиб, АҚШ, Европа Иттифоқи, Япония ва Хитой билан алоқани мустаҳкамлашга интилади. Сўнгги ўн йилликларда Ҳиндистон Жанубий Осий давлатлари билан муносабатни мустаҳкамлашга алоҳида эътибор берди. Натижада у барча давлатлар билан, фақат Покистонни ҳисобга олмаганда, яхши муносабатлар ўрната олган эди. Покистонгина Ҳиндистоннинг халқаро аренадаги бош рақабатдоши бўлиб қолмоқда.

Ҳиндистоннинг ташқи сиёсатдаги асосий йуналиши ҳимоя билан хавфсизлик масаласи бўлиб қолмоқда. Ҳиндистон ҳукумати дунёнинг ядровий қуролсиз тинч йўл билан ривожланишини доимо айтиб келишига қарамасдан, ҳозирги туғилган халқаро вазиятда давлат иложсизликдан ядровий дастур ишлаб чиқишга мажбур деб маълум қилади.

Ҳақиқатдан ҳам ўз вақтида Жавахарлал Неру: – "Давлат ядровий қуролга муҳтож эмас ва уни ишлаб чиқармайди", – деб қатъий равишда маълум қилган эди. Ядровий қуролни тарқатмаслик ҳақидаги Шартномага қўл қўйилганда, ҳинд ҳукумати унга қўшилишдан бош тортганлиги ҳақиқат.

И.Ганди бир неча маротаба Ҳиндистоннинг бу сиёсатини тушунтириб, бу шартноманинг олаловчилик сифати бор эканлигини исботлашга ҳаракат қилган эди. Шартнома ядроли қуроли бор давлатларга уни ортиқ миқдорда ишлаб чиқаришига мумкинлик бериб, бироқ уни бошқа давлатларнинг тинчлик мақсаддагина фойдаланиши учун ядроли қувват ишлаб чиқариш учун тажриба ясашига ҳам рухсат бермаган эди. Ҳиндистон 1950 йилларнинг ўртасидан бошлаб мана шу мақсадда синов юргиза бошлаган эди.

1960 йилларнинг ўртасида Хитойда ядровий қуролни синовдан ўтказиш Деҳлининг алоҳида безовталигига сабаб бўлди, шу билан бир қаторда 1970 йилларнинг ўртасидан бошлаб Хитой билан Покистон ўртасида муносабатларни мустаҳкамланиши, Покистоннинг ядровий дастурини ишлаб чиқиши алоҳида эътибор-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ни талаб қилди. Шундай бўлса ҳам, Ҳиндистон ҳукумати аввалги сиёсатидан воз кечмади.

1988 йилда Ҳиндистон қуролсизланиш тўғрисидаги дастурини эълон қилиб, 2010 йилга қадар ядровий қуролнинг барча турини йўқотиши ҳақида маълум қилди.

Аҳвол 1990 йилларда ўзгаришга учради. 1998 йил 11—13 май оралиғида Ҳиндистон бир қатор ер ости ядровий синовларини ўтказди. Ҳиндистон бош вазирининг маълум қилишича, давлатнинг бундай қадамга бориши Хитой билан Покистон томонидан хавфни сезганидан келиб чиққан. Шу билан бир қаторда республика бошчилиги давлатнинг дунёнинг ёппасига қуролсизланиши дастурини қўллашини айтиб ўтиб, унинг аниқ амалга ошадиган кунини кутишини маълум қилди. Ҳозирги кунда эса Ҳиндистон ҳам, Покистон ҳам ядровий қуроли бор давлат. Мустақиллик йилларидаги Ҳиндистоннинг ижтимоий-иқтисодий ютуқлари. Шу билан Ҳиндистон мустақиллик йилларида ижтимоий-иқтисодий ривожланишда катта ютуқларга эришди. У саноат маҳсулотларининг ҳажми томонидан дунёдаги ўн давлатнинг қаторига кириб, космик ва ядровий тадқиқотларни ҳисоблагандаги жуда кучли илмий-техник шароитини яратиб олди, билимли илмий ходимлар, мутахассислар, инженерлар билан ишчиларини тайёрлади. Давлатнинг тартибга солишининг юқори даражасига қарамасдан, давлатдаги хусусий сектор иқтисодиётнинг асосий соҳаси бўлиб ҳисобланади. Озиқ-овқат етиштириш уч марта ошди (1995 йил Ҳиндистон буғдой етиштириш бўйича дунёда 2-ўринга чиқди; у АҚШ ни босиб ўзди, етакчи ўринни Хитойгагина қолдирди.). Шаҳарларда ва қишлоқларда кучли ўрта гуруҳ пайдо бўлди. Йирик давлат сектори бор аралаш иқтисодиёт мумкин қадар ривожланган инфраструктурани шакллантирди. Ҳиндистоннинг кўплаган давлатлар билан, дунёнинг турли ҳудудлари билан савдо-иқтисодий, илмий-техник муносабатлари кенгайди. Одамларнинг ўртача яшаш даражаси мустамлакачилик йиллари билан солиштирганда икки марта ошди, савод чиқариш ортиб борди.

Шунда ҳам бу ютуқлар давлатнинг ривожланиш масалалари ечилди деганни билдирмайди. Энг қийин бўлиб турган масала, у ўсиб бораётган ташқи қарз масаласи бўлиб турибди, маҳаллий халқнинг ярми саводсиз, қуйи кастадагиларнинг ҳуқуқларининг йўқлиги, ишсизлик, кучли ижтимоий қарама- қаршиликлар, ечимини топмаган аграр масалалар (кўплаб деҳқонлар ҳали ҳам ерга эга бўла олмаган ёки ери етарли эмас) ҳали ҳам бор. Шундай қилиб, Ҳиндистон ҳукумати ҳозир ўрин олган сиёсий ва ижтимоий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кучларни таъсири шароитида барча ушбу аталган масалаларни ҳал қилиш учун ҳаракат қилиши керак бўлиб турибди.

Ҳиндистон аввалига жуда мураккаб объектив масалаларнинг борлигига қарамасдан олдинги ҳаётга катта умид билан қарамоқда, шаклланган янги вазиятларга кўникишга ҳаракат қилмоқда. XXI асрда Ҳиндистон бутун дунё хўжалигига тўлиқ кириб, халқаро уюшманинг мувофиқ аъзосига айланиб келмоқда.

Билимингизнитекширинг

1. 1950 йилги Ҳиндистон Конституцияси ҳақида сўзлаш. Унинг ўзига хос қандай хусусиятлари бор?
2. Ҳиндистоннинг ташқи сиёсати қандай принципларга асосланди?
3. Ҳиндистон ва Покистон орасида ечилини топмаган қандай муаммолар бор?
4. Ҳиндистонни ядро қуроли ясашга мажбурлаган қандай сабаблари бор?
5. Мустақиллик йилларидаги Ҳиндистоннинг ижтимоий ривожланиши ҳақида сўзланг.

23-§. XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ КАМОЛИЗМ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Бу дарсда:

- Уруштан кейинги Туркиянинг ривожланиш шароити;
- Камол Отатуркнинг йўлини президент И.Иненюнинг давом эттириши, Туркияда Ислом руҳининг янгиланиши;
- Иккинчи сиёсий республика: сиёсий либерализация даври (1960-1980йй.), Учинчи республика. Иқтисодий либерализацияга йўналиш;
- XX асрнинг сўнгида Туркиянинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидан хабардор бўламиз.

Камол Отатуркнинг йўлини президент И.Иненюннинг давом эттириши. Камол инқилоби ва 20-йиллар билан 30- йилларда юргизилган ислоҳатлар тизими Туркияда замонавий давлатнинг асосини солди. Черков давлатдан бўлинди, шариат судлари билан мактаб-мадрасалар ёпилди, аёлларнинг ҳуқуқлари эркак фуқаролар билан бирдай қилиб тенглаштирилди. Туркия Европа календари билан умр сура бошлади, европалик кийим кийиш мажбур бўлди, кўп аёл олиш таъқиқланди, фуқаровий никоҳ рухсат этилди. Шу даврдаги асосий янгиликларнинг бири саводсизликка барҳам беришга ёрдами теккан лотин алифбосига ўтиш бўлди. Мактаблар очилиб, ўрта ва юқори мактаблар ташкиллаштирилди. Иқтисодий соҳадаги ислоҳатлар давлатга аввал турклар дастур бўйича меҳнат қилишдан бош тортадиган тадбиркорлик соҳаларни – савдо билан йўл қурилиши соҳаларини ташкиллаштиришга йўл очди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Мустафо Камол Отатуркнинг ислоҳатларининг орқасида, Туркия иккинчи жаҳон уруши даврида замонавий давлатга айланиб, ғарб ортиқчиликларига қараб юз бура бошлади. Отатурк вафот этгандан кейин, унинг избосари бўлиб Мустафо Камолнинг дўсти ва ҳамкасби Исмат Иненю ҳукмронликка келди.

Таянч сўзлар:

Камол инқилоби, замонавий давлат, ислоҳатлар,ислом, Иккинчи республика, сиёсий либерализация, Учинчи республика, иқтисодий либерализация.

Иненю замонавий ташкилотларни ривожлантиришга аталган аввалги ривожланиш йўлини давомчиси бўлди, Европа янгиликларини киритиш билан иқтисодиётга ва одамлар ҳаётининг барча соҳасига давлатнинг ғамхўрлигини амалга ошириш чораларини юргизди. Бироқ айтиб ўтадиган бир вазият, давлат аҳолисининг ярмига яқини бу йўлни хоҳламади, уларнинг кўпчилиги қадимдан келаётган мусулмон дастурлари билан яшашни хоҳлади.

Мустафо Камол ислоҳатларини ўзининг зўр обрўси билан янгиланган аскар кучларига таяниб юргизган эди. Исмат Иненю бу йўлни давом эттирди ва давлатда бир партиявий диктатура сақланди. Фақатгина Халқ Республика партияси (ХРП) ҳаракат этти. Бошқа ҳеч қандай сиёсий ҳаракатларга рухсат берилмади. Шу билан бир қаторда маҳаллий халқнинг исломга, миллий дастурларга деган қизиқиши ортди, айниқса қишлоқ аҳолиси орасида бундай кайфият жуда қаттиқ сезилди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида Туркия бетарафлик сиёсатини эълон қилгани билан, давлатда герман мақсадидаги таъсирнинг кучи қаттиқ сезиларди. 1944 йил августда Туркия ҳатто Германия билан дипломатик алоқасини узишга бориб, 1945 йил февралда унга қарши уруш эълон қилди. Шундай қилиб, Туркия ғолиблар қаторига қўшилиб улгурди, ҳатто Бирлашган Миллатлар Тушкилотини ташкил қилувчилар қаторига қўшилди.

“Совуқ уруш” даврида Туркия Ғарбнинг томонига ўтди. Ғарб иттифоқи билан яқин муносабат ўрнатиш учуни И. Иненю 1940 йилларнинг охирида НАТО га аъзо бўлишга ҳаракат қилди. Туркия Шимолий Атлантика иттифоқига 1952 йил февралда аъзо бўлди.

Турк буржуазияси урушдан кейин тадбиркорлик дастурларининг имкониятлари чекланган, уларнинг бойишига тўсқинлик қилган камолистик этатизм сиёсатига қаршилик қила бошлади. Бу шароитдан чиқишнинг йўлини излаган И. Иненю бошқарган ХРП

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Туркиядаги камолизм

етакчилари камолистик дастурларнинг мазмунига ўзгартиришлар киритишга ҳаракат қилади. Ҳукумат авторитар бошқарувни юмшатишга, ҳукуматнинг демократик асосларини кенгайтиришга асосланган бир қатор чоралар юргизади.

Шунга қарамасдан ҳар хил сиёсий кучлар ўртасидаги кураш кучайиб, исломий диний гуруҳлар ўртасидаги оппозиция ҳаракатларининг фаоллиги ортади. Шунда ҳам камолистик ислоҳатлар билан Туркиянинг демократияланиши билан иқтисодининг ривожланиши сўнгги йилларда исломнинг таъсирини камайтиргандай бўлди.

1945 йил ноябрда И. Иненю парламентда нутқ сўзлаб, биринчи маротаба бир партиявий диктатурадан бош тортишини маълум қилди. 1946 йил январда ХРП дан бўлиниб чиққан депутатлар гуруҳи Демоктарик партия (ДП) қуришини эълон қилди. Унга Джеляль Баяр билан Аднан Мендерес етакчилик қилди. ХРП дан фарқи – янги партия демократия билан фуқаровий эркинликни сақлашга, хусусий секторнинг ривожланишига кенг йўл очишга, иқтисодга чет эл капиталини жалб қилишга ваъда берди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин турк ҳукуматларининг иқтисодий сиёсатининг йўналиши давлат иқтисодий фаоллиги билан биргаликда хусусий муносабатлар билан тадбиркорликни ривожлантиришга қараб юз бурди. Бу Туркиянинг олдинга қараб ривожланишига йўл очди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Туркиядаги исломий аҳволнинг жонланишини Демократик партия унумли фойдаланди: у доимо лаицизмни айблаб, ХРП ни "худосизлиги" учун айблади. ДП нинг исломнинг таъсирини кучайтириш йўлидаги барча ҳаракатлари унинг жамиятдаги обрўйини орттирди. 1950 йил майда у парламент сайловида ғалаба қозонди. Давлат президенти бўлиб Д.Баяр, бош вазир бўлиб эса А.Мендерес тайинланди.

Демократик партия Туркиядаги ҳукумат тепасида 10 йил ўтиради. Ҳукумат тепасида ўтирган вақтида А.Мендерес ҳукумати хусусий секторни, фермер хўжалигини ривожлантирди. Шу билан бир қаторда миллийлик ва исломийлик руҳияти кучайди, бу аскарларнинг Туркиядаги лаицизм тақдирига безовталанишини кучайтирди. 1960 йил армия ҳарбий инқилобни амалга ошириб, ҳарбийларнинг ташкил қилган Миллий Бирлик Комитети (МБК) давлатдаги ҳукмронликни ўз қўлига олди. 1924 йилги Конституция бекор қилинди, парламент тарқатилди, сиёсий партияларнинг хизмати таъқиқланди. Шундай қилиб Турк Республикасининг биринчи даври тугади.

Иккинчи республика: сиёсий либерализация даври (1960–1980 йй.) 1961 йил асосий қонун қабул қилиниб, у кучга киритилди. Конституцияга биноан Туркия "ижтимоий-ҳуқуқий давлат" кўринишига эга бўлди.

Иккинчи республиканинг умр суришининг асосий ўзгачалиги кўппартиявий тизимнинг киритилиши бўлди. Партия ташкилотларининг фаоллиги турк жамиятидаги ҳукумат раҳбарлиги учун курашга янги ижтимоий кучларнинг қўшилиши билан бўлган ўзгаришларни кўрсатади. ХРП каби қадимий партиялар билан бир қаторда 1961 йилдан кейин қурилган 12 партия ҳам аҳолининг мақсадларини кўзловчи сифатидагина эмас, энди электоратлар учун ҳам курашга тушадиган бўлди.

Туркия мана шу даврда ортда қолган қолоқ давлат бўлиб туриб, иқтисодиётнинг бир қатор соҳаларида ишлаб чиқаришни орттирди. Атаб айтсак, саноат корхоналарининг сони урушгача бўлган йиллар билан солиштирганда 4 мартадан кўп ўсди, ишлаб чиқариш ҳажми 7 мартадан ортиқ ўсди. Давлатнинг ва чет эл капиталининг ёрдами орқасида хусусий фабрика-завод саноати тез ривожлана бошлади. Ишлаб чиқариш саноати кенг турда ривожлана бошлади, унга керакли асосий, агрегатлар, мураккаб бўлаклар чет давлатлардан олиб келина бошланди.

Иккинчи республиканинг танлаган йўл даромадга ҳам етказди, шу билан бирга чиқимсиз ҳам бўлмади. Бир томондан иқтисодиётда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

айтарли ютуқларга қўл етказиб ва шунинг натижасида Туркия индустриал-аграр давлатга айланди. Иккинчи томондан, иқтисодиётда доимий ўсиш тезлигига қўл етказа олмади, сиёсатда бўлса этатизм тарафдорлари билан либерализацияни, хусусий ташаббусни кенгайтиришни талаб қилувчилар ўртасидаги кучли курашни тўхтата олмади. Охир сўнггида, дастлабки тамойиллар қаршилиги ўз вақтида ўйлаштирилган режани амалга ошишини сусайтириб, у жамиятда норозилик туғдириб, давлатда инқироз аҳволи шаклланди. 1961 йилдан бошлаб армия Туркия ҳаётида муҳим рол ўйнай бошлади: у анархия билан сиёсий партияларнинг кучсизлиги сезилганда давлатда бўлаётган шароитга аралашиб ўтирди. Шундай ҳолат 1971 йил мартда ва 1980 йил сентябрда ўрин олди, армия ҳал қилувчи ҳаракат қилиб, инқирознинг олдини олди. Сулейман Демиралнинг ҳукумронликда ўтирган ҳукумати қулатилиб, парламент тарқатилди, партия билан касаба уюшмаларининг фаолияти тўхтатилди, намойишлар билан норозиликлар таъқиқланди. Ҳукумат раҳбарлиги тўлиғи билан аскарлар қурган Миллий Хавфсизлик Кенгашига (МХК) ўтди. 1980 йилдаги инқилоб даврида ДП раҳбарлари амалга оширган, бироқ Иккинчи республика йиллари айтарли ўзгаришларга учраган тараққиётнинг қувиб етадиган турини амалга оширишда сарфланган кучнинг натижаси сезиларли бўлди.

Учинчи республика. Иқтисодий либерализацияга юз буриш. 1980 йил 12 сентябрдаги инқилобдан кейин ҳукумат раҳбарлиги олдинда келаётган уч йилга Миллий Хавфсизлик Кенгашига (МХК) ўтди. Ҳарбийларнинг ўйидаги муҳим масала янги Конституцияни тузиш бўлди, у ниҳоят 1982 йил амалга оширилди.

1983 йилда белгиланган Парламент сайловига рўйхатдан ўтган 15 партиянинг ичидан фақатгина учтаси сайловга юборилди. Сайлов давомида ғалаба қозониб, Туркиянинг Буюк Миллий мажлисида (ТБММ) кўпчилик овозга Ватан партияси (ВП) эга бўлиб, унинг раҳбари Турғит Ўзал бош вазир бўлди. 80-йиларнинг охиригача ВП давлатнинг етакчи партияси бўлиб қолди, унинг раҳбари Т.Ўзал шу йиллар мобайнида ижро этувчи ҳукмронликни ўз қўлида ушлади. 1990 йил у президент К.Эвреннинг ўрнини алмаштириб, шу лавозимда умрининг охиригача (1993 й.) ўтирди.

"Турк ислоҳатларининг отаси" Т.Ўзалнинг концепцияларининг асосида иқтисодиётни либерализациялаш билан давлатнинг қайта тартибга келтиришдан қатъий равишда бош тортишининг мазмунида бозор муносабатларини ривожлантириш идеяси ётди. Унинг сўнгги мақсади Туркияни Европа иқтисодий уюшмасининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тўла ҳуқуқли аъзосига айлантириш бўлди. Т.Ўзалнинг режасини амалга ошириш орқали Туркия ўзининг ҳозирги замондаги тарихида умумий ички маҳсулот (УИМ) ҳажмини ошириш жараёнини 8 фоизгача етказиб, электр қуввати билан пўлат эритишни жуда тез ўстирди, автомобиллар билан хўжалик техникаларини чиқариш, кийим-кечак билан оёқ кийим ишлаб чиқариш ҳажми ортди. Донли маҳсулотлар билан техник маҳсулотлар, гўшт билан сут етиштириш доимий халқ сонининг ўсишидан ортиқ етиштирилиб, бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортга чиқаришга имконият берди. 80-йилларнинг охирида турк экспорти 1980 йил билан солиштирганда 4 марта ортди ва у 100 миллиард долларни ташкил қилди. Шу билан бирга саноат маҳсулотларининг экспортдаги ҳиссаси 35 фоиздан 80 фоизга ўсди. Давлат сектори 90-йилларнинг бошида 30 та йирик корхоналарни ва 100 га яқин кичик корхоналарни эгаллади. У умумий ички маҳсулотнинг (УИМ) 40 фоизини ишлаб чиқарди, ёлланма меҳнат қилувчиларнинг 30 фоизга яқинини иш билан таъминлади. 75 фоиз туркнинг саноат ўринлари ўзларига ўхшаш европалик саноат ўринлари билан рақобатга туша бошлади. Бир сўз билан айтганда, шу вақтда Туркия ҳозирги замонавий индустриал давлатга айланди. Натижада Туркия жаҳондаги рақобатбардош давлатга айланди.

Туркиядаги ижтимоий ўзгаришлар ўзи билан бирга сиёсий ўзгаришларга ҳам олиб келди: 1980 йилларнинг сўнггида Т.Ўзалнинг Ватан партиясининг таъсири сусайиб, исломий руҳият кучая бошлади. Н.Эрбаканнинг Яхшилик партияси ҳукумат раҳбарлигига интилиб, кейин парламент сайловида иштирок этди. 1995 йил декабрда навбатдан ташқари бўлиб ўтган парламент сайловида Н.Эрбакан раҳбарлик қилган исломий йўналишни тутган Яхшилик партияси ишончли равишда ғалабага эришди. Яхшилик партиясининг ғалабаси иқисодий либерализация йўналишини амалга оширишда барча қийинчиликларни кўрган Туркия аҳолисининг кўпчилигини Ғарб давлатлари билан муносабатни ривожлантиришга қарши бўлишига боғлиқ деб айтса ҳам бўлади. Бироқ давлатдаги иқтисодий аҳвол қийинлаша бошлади. 1995-1997 йиллар оралиғидаги умумий йиллик инфляция 80 фоизга етди. Пулнинг қадрсизланиши 50 фоизга етди. Эрбаканнинг пухта ўйламаган ҳаракатлари Ғарб дунёсининг олдида Анкаранинг обрўсини тез-тез пасайишига, бу бўлса чет эл инвестицияларининг камайишига олиб келди. Давлат президенти С.Демиралнинг аризаси бўйича сиёсатга яна ҳарбийлар аралашди. Улар ультиматум кўринишида Эрбаканнинг исломий мақсаддаги чоралардан бош тортиб тўлиқ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

замонавий шаклдаги турк давлатини танишни талаб қилди. Бу вазият сўнггида Эрбакан ҳукуматининг истеъфога кетиши билан якунланди.

XX асрнинг сўнггидаги Туркиянинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. Туркия капиталистик ривожланиш эволюцияси жамиятдаги бир қатор ижтимоий ўзгаришларга олиб келди. Саноат, савдо, молия соҳаси ва қишлоқ буржуазияси сони томонидан ортиб, иқтисодий томондан ривожланди. Йирик буржуазия алоҳида ўринга эга бўлди. Унинг анча қисми чет элликлар билан, шунинг ичида америка капитали билан қалин муносабатда бўлди. Хусусий тадбиркорлик давлатнинг мумкин қадар таъсирли иқтисодий кучига айланди. Шунга қарамай давлат капиталистик сектори ўз таъсирини йўқотмай, биринчи навбатда машина соҳаси билан йирик саноат корхоналарида кучини сақлаб турибди. Турк зиёли жамиятининг қатори ҳам сезиларли даражада кенгайиб борди.

2002 йил 3 ноябрда Туркиядаги парламент сайловида Адолат ва ривожланиш партиясига сўзсиз ғалаба олиб келиб, у бир партиядан ташкил бўлган ҳукумат қуришга эришди. Унинг раҳбари Р.Т.Эрдоган бўлди. XXI асрга Туркия бир қатор объектив масалалар билан қадам босди. Янги ҳукумат демографик масалаларга алоҳида эътибор берди: Ҳозирги вақтда Туркиянинг халқ сони 60 миллион одам, 35 йилдан кейин эса унинг сони 100 миллион одамга етади деб мўлжалланмоқда, бу XXI асрнинг сўнггида Франция билан Германия халқини қўшиб ҳисоблагандан ҳам ортиб кетмоқда. Шу билан бирга ҳукумат келажакдаги кейинги масалаларни аниқлади: иқтисодий доимийлик, доимий иқтисодий ўсишни таъминлайдиган миллий ҳукуматни ўрнатиш, миллий фойдани адолатли бўлишга, қолоқликни йўқ қилишга эришиш.

Камолизм – республиканинг биринчи президенти Камол Отатурк шакллантирган Туркиянинг расмий миллий-либерал идеологияси, у олти принципга асосланган: республикачилик, миллийчилик, халқпарварлик, (жамиятнинг табақага бўлинишини хоҳламайдиган идея), этатизм (тараққиёт лойиҳасини давлат режалаштириши билан назорати), лаицизм билан инқилобчилик. Етакчи идея – Европа намунасидаги миллий давлат қуриш. Барча турк ҳукмрон синф вакиллари Отатуркнинг идеяларига одиллик йўлида онт беради, бироқ вақт талабига оид ўзгартириб ҳам ўтиради. 1950-йиллардаёқ Туркия жамиятининг ривожланишида давлат патернализмидан бош тортди. Эркин бозор муносабатларини танлади, бироқ «давлатчилар» билан «бозорчилар» ўртасидаги кураш ҳали ҳам давом этмоқда.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекшириг

1. Камолистик инқилобдан кейин Туркиянинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида қандай асосий чора-тадбирлар амалга оширилди?
2. 50-йиллардаги турк ҳукуматларининг иқтисодий сиёсатининг йўшналишини айтиб ўтинг.
3. Ислом диний раҳбарларининг ўртасидаги оппозиция ҳаракатининг фаоллигини ортиб боришини қандай тушунтирган бўлардингиз?
4. Туркиянинг сиёсий-иқтисодий масалалар бўйича Иккинчи ва Учинчи республикаларнинг фаолиятини солиштиринг. (жадвал кўринишида).
5. Туркиянинг сиёсий ҳаётидаги ҳарбийларнинг ўрнини айтинг. Бу нима билан боғлиқ деб ўйлайсиз?

24-§. 1950—1960 ЙИЛЛАРДАГИ ЯПОНИЯ ВА ЖАНУБИЙ КОРЕЯ "ИҚТИСОДИЙ МЎЪЖИЗАЛАРНИНГ" САБАБЛАРИ

Бу дарсда:

- Урушдан кейинги Японияни ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари;
- "Япония мўъжизасининг" асослари; Японияниинг иқтисодий ва ижтимоий ўсиш сабаблари;
- Корея уруши ва Кореянинг бўлиниши, Жанубий Кореянинг ривожланишининг ўзгачаликлари, Жанубий Корея мўъжизасининг сабабларини биламиз.

Тарихи конфуций дастурига асосланган, ҳар хил гуруҳлардан ташкил қилинадиган Япония, Тайвань, Гонконг, Сингапур билан Жанубий Корея каби Жанубий-Шарқий Осиё билан Яқин Шарқ давлатларига хос ўрток танлаш намунаси капиталистик ривожланиш йўли бўлиб ҳисобланади. Мана шу гуруҳдаги давлатларга – Таиланд, Малазия, Индонезия ҳам мана шу намунага қўшилади. Шундай қилиб Осиёда Тинч океани ҳудудида (ОТҲ) маркази Япония бўлган иқтисодий ҳудуд шаклланмоқда.

Япония. Японияниинг бир вақтлар урушнинг оғир зардобларини тортган ва дунёдаги энг биринчи бўлиб ядровий портлашнинг азобини чеккан давлатнинг юқори тезликдаги иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши дунёнинг ҳар хил чеккасидаги давлатларнинг эътиборини ўзига тортди. Лол бўлиб назорат қила туриб, шундай бўлса ҳам "япон мўъжизасининг" сирини билишга ҳаракат қилиб, кичкинагина ҳудудни эгаллаган, айтарли даражада ўтин энергетика ресурслари йўқ оролдаги давлатнинг бир неча ўн йилликлар ичида ўзининг иқтисодий ривожланиши томонидан дунёнинг етакчи державаларининг бирига айланиши сабабларига жавоб излашига туртки бўлади. 1955—1973 йиллари Японияниинг миллий умумий маҳсулотининг энг юқори йиллик ўсими 15 фоизга етган, шу вақтда ГФР нинг Миллий умумий маҳсулоти 10 фоизгагина етган,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Таянч сўзлар:

"дзайбацу", япон корпорацияси, "шарқ билан ғарб синтези", япон янгиланишининг сири, "иқтисодий мўъжиза", Ким Ир Сен, Ли Син Ман, Миллий ва иқтисодий ривожланиш модели, "ифлос технология", урбанизация билан модернизация ёки янгиланиш.

Францияники эса 5-6 фоизга, Англияники эса 3 фоиз бўлган.

"Япон мўъжизасининг" ривожланиш даврлари. Иккинчи жаҳон урушида Японияниг мағлубиятга учраши япон халқи билан давлатнинг келажаги учун фойдали бўлди. Урушнинг натижасида япон милитаризми сустлашибгина қолмай, ярим асрдан ортиқ вақтга чўзилган давлатнинг ҳукумати танлаган босқинчлик дастури билан Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари билан Хитойнинг халқини қулликка тушириш сиёсатига чек қўйилди. Японияниг америкаликларнинг оккупациялаши билан америкалик ҳукумат юргизган иқтисодий ва сиёсий ислоҳатлар, япон жамиятининг ижтимоий, давлат сиёсий тизимини ўзгартирди ва жамиятнинг иқтисодий асосини ҳам бошқача қуришга таъсир кўрсатди. Ислоҳатларнинг ичидаги асосийси йирик ер эгалигини, феодаллик қолдиқларини йўқотиб, деҳқонларга ер бўлиб бериш бўлди. Милитаризм билан босқинчиликка чек қўйилиб, унинг тарафдорлари бўлган япон "дзайбацу" корпорацияси парчаланиб, тарқатилди. Янги Конституция бўйича императорнинг ҳуқуқи чекланди (у инглиз маликаси каби подшолик қилади, бироқ ҳукмронлик қилмайди), давлатда кўп партияли тизим бўйича парламентли демократия ўрнатилди, аввал ҳеч қачон бўлмаган тизим шаклланди. Конституцияда Японияниг муаммоли масалаларни ҳал қилиш учун ҳеч қандай уруш эълон қилмаслиги ҳақида ёзилди.

Японияниг қайта янгиланишида ислоҳатлар муҳим роль ўйнайди. Шундай бўлса ҳам, "япон мўъжизасининг" феноменини юргизган ўзгаришлар билангина тушунтириш етарлисиз бўларди. Ҳақиқатда, 1950 йилда Япония халқининг ярми қишлоқ хўжалигида меҳнат қилса, ярми саноатда меҳнат қилди, саноатдаги меҳнат унумдорлигини америкаликлар билан солиштирганда бор-йўғи 15 фоизни ташкил қилди. Шундай 30 йил ўтгандан кейин, 1983 йил Япония саноатининг ҳажми 1950 йил билан солиштирганда 24 марта ошди. Маҳсулот етиштиришнинг ўртача йиллик ўсиши 1951-1970 йиллар бўйича 14,6 фоиз бўлса, шу вақтдаги барча капиталистик дунёда унинг ҳажми 5,5 фоиз бўлди.

Япония дунёдаги оғир юк ташийдиган кемаларнинг ярмини, магнитофонларнинг 4/5 дан ортиғини ишлаб чиқарди. Шунинг ўзида япон маҳсулотлари ўзининг юқори сифати билан ажралиб турди ва

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

жаҳон бозорида катта обрўга эга бўлиб келмоқда. Қисқаси, ҳозир Япония – бой ва гуллаб-яшнаган давлат, у эртанги куннинг илм ва техникаларининг маркази, у инфраструктураси ривожланган, билим тизими, соғликни сақлаш билан ижтимоий хавфсизлик билан таъминлаш тизими ривожланган давлат.

Бу ютуқларнинг орқасида тинимсиз, баъзида қатъий тартибга асосланган оғир меҳнат ётибди. Бироқ, бундан ташқари, давлатнинг ютуғи давлат сиёсати билан ҳам боғлиқ, бу сиёсат халқаро аренада Японияннинг савдодаги муддаосини ҳимоя қилиб, кичик ва ўрта бизнесга ёрдамлашади, илм билан билим соҳасини ривожлантиришга таъсир кўрсатади.

Японияннинг бошқа давлатлардан фарқи миллий даромадининг кўп қисмини ҳарбий соҳага сарфламаслиги ҳам жуда муҳим ҳаракат бўлиб ҳисобланади: Конституция йирик ҳарбий кучга эгалик қилишни таъқиқлаган.

Японияликлар самурайлик дастурлардан бош тортади, бироқ халқ дастурларини қаттиқ ҳурмат қилади: меҳнат маданияти, корпоратив тартиб, катталар билан яқин қариндош-уруғларига бўлган ҳурмат алоҳида сақланади.

Урушдан кейинги даврда Япония жуда кучли державага айланди. Унинг бош сабаби тартибга асосланган меҳнат, жамиятнинг

Токио

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

миллий ривожланиши вазифаларини бажаришга йўналтириши, бошқалардан ўрганишга деган интилиш ва энг асосийси – "Шарқ билан Ғарбнинг синтези", яъни чэт эллик намунали ўзиқ тажрибаларни, билимларни пухта уйғунлик билан мослаштириб, уларнинг дастурли маданият ёдгорликлари билан боғлай олиш деб аташга бўлади. Мана шу синтезда янгиланишнинг японлик намунасининг сири яширинган деб айтса бўлади.

Жанубий Корея. XX асрда Корея қийин йўлдан ўтди. Корея ярим оролида қайғули воқеалар кўп ҳолларда давлатнинг дастурли аҳволининг асоратларидан келиб чиққан эди. Шунга боғлиқ буюк державалар – Россия, Япония, АҚШ, Хитой ўртасида рақобатдошлик пайдо бўлди. 1910 йил Корея Японияниинг мустамлакси бўлди. 1945 йил Япония талқон қилингандан кейин, Шимолий Кореяни японлардан Совет Иттифоқи, Жанубий Кореяни эса АҚШ озод қилди. Икки томоннинг чегара чизиғи 38-параллел бўйлаб белгиланди. Уруш даврида иттифоқдошлар Кореяга дастлабки вақтда ғамхўрлик кўрсатиб, уни мустақиллик олишга тайёрлаймиз деб келишишди. Америка ва Совет аскарлари Кореядан 1949 йил чиқарилди. Икки Корея давлати энди фуқаролар уруши шароитида қолди. Давлатнинг шимолида Ким Ир Сен бошчилик қилган тоталитар- коммунистик тизим ўрнатилса, жанубида америкаликлар тайинлаган Ли Син Маннинг диктаторлик тартиби ҳукмронлик қилди. Икки томон ҳам қуролланди ва Кореяни бирлаштиришга оид миллий масалада бир-бирига куч кўрсатамиз деб

Жанубий Кореянинг пойтахти Сеул

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

дўқ-пўписа қилди. Чегарадаги тўқнашувлар кундаликдаги ҳодисага айланди. Ҳарбий тўқнашувларга ҳар қандай кичик воқеалар ҳам сабаб бўла бошлади. Сўнггида бу фуқаролар урушига олиб келиб, уруш 1950 йилда бошланди. Дастлабкида ғалабага Корея ҳалқ армияси қўл етказиб ўтирди. Бироқ ёрдамга АҚШ келиб қўшилиб, ҳарбий флоти билан аскарини киритди. Мана шундай кейин урушга хитойлик эркчилар киришди. Улар америкалик аскарларни 38-параллел томон чекинтирди. 1953 йил мана шу чизиқда Корея уруши якунланди. Уруш ҳеч қандай натижасиз якунланди, бироқ икки томондан ҳам катта чиқим бўлди: Жанубий Корея ҳалок бўлганлар, бедарак йўқолганлар ва яраланганларни ҳисобга олганда 1,3 миллион халқидан айрилди. Шимолий Корея 1,5 миллион яраланган ва ҳалок бўлган халқи билан урушни тугатди.

Жанубий Кореядаги муҳим ўзгариш 1960 йил апрелдаги сиёсий инқироз билан халқ қўзғолонларидан кейин Ли Син Ман ҳукумати қулатилгандан кейин бошланди. Ҳукумат раҳбарлигига 1962-1980 йилларда ҳарбий генерал Пак Чон Хи, 1981-1988 йилларда Чон Ду Хваннинг диктаторлик тартиби, ундай кейин 1988-1993 йилларда Ро Дэ У ҳукмронлиги ўрнатилди. Буларнинг ҳар ҳар бири Конституцияни ўзига қулайли қилиб ўзгартириб, ҳукмронлик ваколатларини очиқ равишда диктаторлик даражагача оширди. Мана шундай шароитда Жанубий Кореяда авторитарлик ва диктаторлик тартиблар даврида иқтисодий модернизация юргизиш бошланиб, у аграр Жанубий Кореяни шаҳар индустрияси даражасига етказди. Миллий ва иқтисодий тараққиётнинг намунаси сифатида Япония танланди.

Корея иқтисоди 30 йил мобайнида "драматикали ўзгаришларни" бошдан кечирди, иқтисодий ривожланиш хўжалик қийинчиликлари билан навбат билан алмашиб келиб турди. Жанубий Кореялик иқтисодий намунанинг ўзи бирдан шаклланмади. Ҳақиқатдан чуқур сингиб кетган принципларга асосланган тараққиёт намунаси билан уни амалга ошириш усуллари ҳақида масалалар кўрилмади. Фақат иқтисодий соҳалар ривожланди, шаклини ўзгартирди, баъзи бирлари инқирозга учраб, янгиси пайдо бўлди. Жанубий Корея раҳбарлари урушдан кейин пайдо бўлган икки танлов йўлининг бирини, яъни "учинчи дунё" давлатларининг кўпчилиги каби меҳнат бўлинишининг янгича мустамлака тизимига кириб ёки "қувиб етиб ривожланиш" йўли билан олға интилишни танлаши керак бўлди. Сўнгги танлов йўли ҳукуматдан иқтисодни тезлаштириб ривожлантириш режасини тузиш билан амалга оширишни қатъий равишда талаб қилди. Жанубий Корея ўзининг жуда кучли иқтисодий аҳволи

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

туфайли расмий равишда ривожланишга керакли ёрдам пули олувчи ривожланаётган давлатлар қаторидан чиқарилган бирдан-бир ягона давлат бўлиб ҳисобланади. Ажабланарли томони шуки, ҳақиқатдан давлат ўзининг одам ишонарсиз жуда катта ютуқларига бор-йўғи 20-30 йил ичида қўл етказди. Унинг умумий ички маҳсулоти (УИМ) 1950-1990 йиллари 120 мартадан кам эмас миқдордан ошган. Шундай қисқа тарихий вақт оралиғида аргар соҳада ривожланмаган Жанубий Корея давлати дунёнинг иқтисодий етакчи давлатларининг қаторига қўшилди. 1965 йил Жанубий Корея билан Япония ўртасидаги муносабатларни тартибга келтириш ҳақида шартномага қўл қўйилади, бу Корея Республикасидаги японияликларнинг фаол ҳаракат этишига йўл очди. 1965 йилгача Жанубий Кореянинг савдосида АҚШ устунликка эга бўлди. Келаси йили Япония АҚШдан ўтиб кетди. 1971 йил Японияниинг Кореядаги инвестицияси ортиб, у 54 фоизга етди, АҚШ ники эса 24 фоиз бўлди. Шундай бўлса ҳам барибир катта ёрдам АҚШ дан келди. 60- йилларнинг бошида Жанубий Кореяда иқтисодий ривожланиш учун керакли нарсанинг барчаси бўлди: халқаро сиёсий ва иқтисодий қўллаб-қувватлаш, чет эл капитали билан технологияларига ҳамманинг ҳам етиша олмаслиги, бироқ мумкин қадар тотувлиги, айниқса аргар ислоҳатлардан кейин ва йирик ер эгаларини йўқ қилгандан кейин пайдо бўлган тадбиркорлар гуруҳи, ишчи кучларининг заҳираларининг бўлиши каби шароитлар тараққиётга ўз таъсирини кўрсатди. Беш йиллик режалар тизими тузилди.

60-90-йиллар орасида мана шундай олтита беш йиллик режа тузилди. Иқтисодий режаларнинг амалга оширишда ўсиб келаётган Жанубий Корея корпорацияларига суянишга тўғри келди. Мана шундай, 90- йилларда уларнинг акциялари жамғарма биржаларида катта сўранишга эга бўлган 500 та корпорация Жанубий Корея иқтисодининг асосини ташкил қилди. Жанубий Кореянинг ички ва халқаро аренадаги тадбиркорлигининг асосий шарти арзон ишчи кучининг бўлиши эди. Бу арзон ишчи кучининг бўлишини бир қатор сабаблар билан тушунтиришга бўлади: у иқтисодиётнинг ўсишининг дастлабки даврида яшаш даражасининг паст бўлиши, олинган даромаддан тўланадиган меҳнат ҳақининг оз миқдорда бўлиши, дунёдаги энг узоқ меҳнат ҳафтасининг бўлиши (54 соат), 60-70-йилларнинг бошида қийинчиликларга қарамасдан чидамлик кўрсатиш, энг сўнггида , ҳукуматнинг ишчиларга тегишли қаттиққўл сиёсати, яъни ишчиларга бирлашишни, коллектив билан битимга ўтиришни, норозилик кўрсатишни тақиқлаш каби ҳарактларни атаб ўтишга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бўлади. Бошқа вақтларда бошқалардан тажриба алмашишга, патент сотиб олишга, кўп ҳолларда қурилиш билан давлатга "ифлос технологияларни" қабул қилиш каби ишлар юргизилди. Жанубий Корея металлургия, кема ясаш, ундан кейин автомобиллар саноати (жаҳон ишлаб чиқарувчиларининг ўнлигига киради) билан электр қуввати соҳалари бўйича дунёнинг олдинги қатор давлатларининг бирига айланди. Давлат техник тараққиётнинг мустақил йўлига йўналиш олган. Жанубий Кореядаги иқтисодий тараққиётнинг асосий тамойилларининг бири – билим соҳасига эътибор бериш. 2000 йилларда давлатни бошқариш ва илмий лойиҳаларни тайёрлаш учун керакли юқори билимли 15 минг мутахассис ходимларни тайёрлаш режаси тузилди. Бундан ташқари ўн минглаган студентлар чет давлатларга ўқишга юборилди. Урбанизация билан модернизация бирга юрди. 1960 йил шаҳарларда 7 миллион, 1985 йилда эса 27 миллион аҳоли бўлди. Шунинг ичида Сеулда 10 миллион, Пусанда 3,5 миллион аҳоли маконлаб, ману шу икки катта мегаполис давлатдаги шаҳар халқининг тенг ярмини эгаллади.

Ро Дэ У гина оппозицияга хос ва либерал-буржуа шахсларга аталган аввалги чидамсизлик кўрсатиш ҳаракатлридан воз кечди. 1993 йил янги президент сайлови Корея Республикасининг демократия йўлига тушганлигини исботлади. 1990 йилларда Жанубий Корея янги индустриал давлатларнинг ичида етакчи ўринни тўлиқ эгаллади. Бунга ўтган йиллардаги иқтисодий ўсимнинг тез ривожланиши сабаб бўлгани белгили, сабаби сўнгги 20 йилда унинг ўсиш тезлиги йил сайин 8 фоизга яқин бўлди. Иқтисодиётдаги етакчиликни қайта ишловчи саноат тўлиқ эгаллади. Жанубий Кореялик корпорацияларнинг монополизацияланиш жараёни натижасида улар Ғарб компанияларининг борган сари муҳим рақобатдошларига айланиб борди. Жанубий Кореянинг 11 фирмаси дунёнинг 500 етакчи корпорацияларининг тизимига кирди, тўрт компанияси эса – Хендэ, Самсунг, Лаки Голдстар, Тэу дунёнинг 100 йирик трансмиллий корпорациясининг қаторида турибди. Иқтисодий сиёсатнинг асосий хусусияти, у экспортни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш билан чет эл инвестицияларини тинимсиз жалб қилиш бўлиб ҳисобланади.

Жанубий Корея республикасининг етакчи савдо ҳамкасблари АҚШ, Япония, ЕИ, АСЕАН давлатлари, ХХР бўлиб келмоқда.

Иқтисоднинг ривожланиши аҳолининг яшаш шароитини тубдан ўзгартирди, аҳолининг ҳол-аҳволи юқори даражага кўтарилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг

1. Японияниинг урушдан кейинги юргизган ислоҳатлари билан янгиланишларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўзлаб беринг.
2. Японияниинг жуда кучли державага айланишини қандай тушунтирар эдингиз?
3. "Япон мўъжизасининг" сири нимада ва унинг урушдан кейинги даврда юргизилган ислоҳатлар билан қандай боғлар эдингиз?
4. Жанубий Корея ривожланиш намунасининг моҳиятини қандай тушунтирар эдингиз?
5. Жанубий Кореялик ривожланиш намунасининг асоси қандай деб ўйлайсиз?
6. Жанубий Кореянинг иқтисодий ривожланишининг ўзгачаликлари ҳақида гапиринг.
7. Қозоғистон учун намуна бўладиган Жанубий Кореянинг ва Японияниинг қандай ислоҳатларни айтган бўлар эдингиз?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҲОЗИРГИ ДУНЁНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ

25-§. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИНИНГ МАЗМУНИ. БУГУНГИ ДУНЁДАГИ ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ХАВФИ

Бу дарсда:

- глобаллашувининг аҳамияти ва унинг ҳозирги замонда тобора кучайиб бораётган терроризм билан боғлиқлиги;
- Халқаро терроризм ва экстремизм тушунчаси.

Таянч сўзлар:

глобаллашув,ўзаро тобелик, ланкестик, экстремизм, трансмиллий аҳиллик

Глобаллашув жараёнининг мазмуни. Ҳозирги замонни ажратиб турадиган белгиларининг бири – глобаллашув жараёнларининг ўсиши. Умумжаҳон иқтисодий, маълумотли ва маданий ҳудуди шаклланади.

Кенг маънода олиб қараганда глобаллашув жараёни саноат инқилобининг даври билан пайдо бўлди. Ишлаб чиқарувчи кучлар саноатнинг постиндусриал давригача ривожлангани сайин илмий-техник инқилоб чуқурлаша борди, бу ҳодисанинг масштабигина эмас, асоси билан сифати ҳам ўзгарди. Бугунги кунда глобаллашув жаҳон ривожланишининг етакчи жараёнига айланмоқда.

Умумий кўринишда глобаллашув коинотда ва вақт давридаги жамият муносабатлари билан институтларнинг кенгайиши билан чуқурлашиши каби, бир томондан, Ер шарининг бошқа қисмларида бўлиб ўтган воқеалар одамларнинг кундалик хатти-ҳаракатларида борган сари ортиб келмоқда, иккинчи томондан, маҳаллий бирлашмаларнинг ҳаракатлари умумжаҳон салбий асоратларига эга бўлиши мумкин.

XXI асрда бўлаётган жаҳон бирлашмасининг геосиёсий қурилмаларидаги чуқур ўзгаришлар, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тизимларнинг ахборотли-телекоммуникацияли инқилобларининг таъсири билан ҳозирги замоннинг янги ва сифатли доирасига кириш ҳақида фикрлаш учун асос беради.

Бу дунё ягона бир комплексга айланади, унинг қисмлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Ички ва ташқи сиёсатнинг аввал ҳеч вақтда бўлмаган ўзаро боғланиши бор. Бунинг устига, бундай муносабат жамият ҳаётининг барча муҳим соҳаларида сезилади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Кўплаб илмий-техник, ижтимоий-иқтисодий, ҳарбий- сиёсий ва экологик давлатнинг муаммолари барча одамзотнинг ўрток муаммоларига айланади.

Глобаллашув одамзодга ёқимли онларни ва белгили бир қийинчиликларни олиб келади. Глобаллашувнинг фойдасига келадиган бўлсак, улар аниқ. Бу – иқтисодий ўсиш, яшашнинг юқори даражаси, янги имкониятлар. Шундай бўлса ҳам, бу ёқимсиз реакцияга эътибор бериш керак, сабаби бу енгилликлар бир томонлама бўлмайди. Бойликларни тақсимлашдаги зўр тенгсизлик, баъзи бир ҳудудлардаги тўқнашувларнинг тарқалиши ва шароитнинг ночорлашиши каби факторлар ривожланишнинг нотекис эканлигини кўрсатди.

Аниқланг!

Глобаллашувнингқандай тескари асоратлари бор?

Бугунги дунёдаги терроризм хавфи. XX асрнинг охири XXI асрнинг боши жаҳон иқтисодиёти билан сиёсати глобаллашув жараёнларини тезлатиш билан ажралиб туради. Бироқ, ўнг ўзгаришлар билан бир қаторда, бу жараёнлар дунёвий ва ҳудудий хавфсизлик тизимларини шакллантиришга айтарли даражада таъсир кўрсатадиган трансмиллий, жаҳон хавф-хатарлари деб аталадиган чора-тадбирларни айтарли даражада кенгайтирди. Бундай хавф-хатарга халқаро террорчилик ётади, у дунёнинг барча ҳудудларида сезилади.

Халқаро террорчилик ўзининг кўринишининг асосий кўриниши билан мазмуни бўйича террорчиликнинг тури сифатида мураккаб ижтимоий-сиёсий ҳодиса бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги кунда ланкестик унинг ҳар қандай кўринишида кенг таралиши бўйича хавф-хатарнинг ва одамзоднинг ижтимоий-сиёсий ва одамгарчилик масалалари асоратларининг энг хавфли турига айланди. Кўплаган давлатлар билан уларнинг фуқароларига хавф туғдиради, бу катта сиёсий, иқтисодий ва руҳий сарф-ҳаражатларга олиб келади, кўплаб одамларга руҳий қисм кўрсатиб, бегунох одамларнинг ҳаётига кўпроқ зомин бўлмоқда.

Халқаро ланкестик – одамзодга бўлган энг катта хавф.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иккинчи жаҳон урушигача бўлган даврда терроризм ташкилотлар жаҳоннинг турли нуқталарида идеологик, ахборот ва молия томонидан ўзаро боғланмаган.

Энди халқаро ланкестик, энг аввало, алоҳидаги терроризм ташкилотларнинг диний, сиёсий, этник ва бошқа асосларига йирик қурилмаларига кириши билан тасвирланади. Бу қурилимлар, одатда, яхши ташкиллаштирилган, ўз ҳаракатларини уйғунлаштириш учун ҳозирги замон алоқа воситаларидан фойдаланади, илм билан техниканинг сўнгги ютуқларини фойдаланади, ишончли молиялаштириш манбалари билан қурол-яроғ етказувчиларга эга.

Ўйланинг!

Турли террорчилик ташкилотларнинг ҳамдўстлиги билан уйғунлаштиришнинг сабаблари қандай?

"Халқаро ланкестик" термини биринчи марта 1990 йилларда БМТ умумахборот воситаларида "давлатнинг терроризм сиёсатига йўл бермаслик ҳақида" қарор қабул қилгандан кейин пайдо бўлди.

XX асрнинг сўнгги чорагида террорчилик кўринишлар билан унинг дунёнинг турли ҳудудларида тез тарқалишининг бир изилиги, умумий маҳаллий кўринишда ҳам бир қатор сабабларнинг рўйхати билан пайдо бўлди.

XX асрнинг 90-йиллари халқаро терроризм билан экстремизмнинг ўсиши глобаллашув ва антиглобаллашув курашидаги умумжаҳон жараёнининг кўриниши бўлиб ҳисобланади. Глобаллашув жараёнини сусайтиришга ва бузишга асосланган халқаро терроризм – антиглобаллашувнинг тескари кўринишларининг бири.

Кўплаб давлатларда белгили бир фарқларга қарамасдан, терроризм билан диний экстремизмнинг ички факторлари бирдай: ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шароитнинг қийинлашиши, ижтимоий ҳимоялашнинг доимий эмаслиги, бошқарув органларидаги коррупция, норозилик ва халқнинг белгили бир деградацияси, уларнинг қаноатланмаслиги тез-тез радикал оппозиция ҳаракатларига тушади.

Терроризм ва диний экстремизмнинг пайдо бўлишининг ташқи шартлари кўп ҳолларда: ташқи молиявий қўллаб-қувватлаш, давлатлараро муносабатларда этномаданий чигалликларнинг бўлиши, трансчегара жиноятларининг бошқа турлари билан бирга ланкестик молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлиб топиладиган наркотик савдоси, ноқулай геосиёсий шароитнинг тескари таъсири.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX асрнинг охирида одамзот тарихида биринчи марта террорчилик геосиёсий, ички сиёсий, миллатчилик ва идеологик муддаоларини ҳимоя қилиш билан ривожлантиришнинг кучли қуролларининг бирига айланди. Ҳозирги замондаги халқаро террорчиликнинг асосий белгилари – у бир ҳудуднинг атрофида чекланмайди; бундай гуруҳларнинг фаолияти марказлаштирилмаган; террорчиликнинг асосий кўриниши жон фидо ланкестик ҳужуми бўлиб ҳисобланади.

Кўринишининг шаклига қарамасдан халқаро ланкестик ташкилотлар олдига қуйидаги вазифаларни қўяди:

- Сиёсий ўлдириш, дўқ-пўписа қилиш, қўрқитиш орқали давлат бошқарув тизимини бузиш;

- Ривожланган ҳаёт асосларини бузиш ва коммуникация билан тирикчиликни ташкил этувчи тизимларнинг фаолиятида хос қуриш ва ҳоказо.

Миллий ва диний тўқнашувларда, қуролли тўқнашувларда ланкестик кураш усулларини қўллай ўтириб, халқаро ланкестик миллатлараро ва конфессияларараро муносабатларни бузади.

Изоҳланг!

Қуролли чигалликларда терактларни қўлланиш мисолларини атанг.

Ҳозирги вақтда диний фанатизм теорияси кенг тарқалган. Энг хавфли террорчилик гуруҳларнинг ярмидан кўп қисми диний томондан фаолият юргизади. Дин зўравонлик билан ланкестикни талаб қилмайди. Ланкестик идеологиясининг асоси – экстремистик, тоталитар кўринишдаги диний жараёнларнинг ҳар хил кўринишлари.

Дунё ҳудудларида кенг тарқалган террорчиликнинг барча кўринишларининг орасида ислом экстремизми алоҳида кўзга тушади.

Еддатутинг!

Ислом – одамзодга, тинчлик билан фаровонликка тўла ҳаётни етказишга чақиралган дин. Исломий ланкестик деформацияга ва ислом доктринасининг муҳим бурмаланишига асосланган.Кўплаб давлатларнингҳудудларидакўп асрлар давомида бўлган фаровон исломдан ланкестик идеологиясини ажратиш лозим.

Йирик террорчилик ҳаракатлари ва уларнинг асоратлари. Зўравонлик умумий кўринишга эга, бу кўп ҳолларда якка шахсларга эмас, умумдавлат ва давлат маҳкамаларига аталган. Сўнгги икки ўн йилликдаги энг йирик террорчилик ҳаракатлари:

2001 йил 11 сентябрда Нью-Йоркда бўлган. Ўн тўққиз ланкест тўрт йўловчи самолётини босиб олиб, ланкестик ҳужум қилди. Ҳаво кемаларинг офатга учраши натижасида Халқаро савдо марказининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

2011 йил 11 сентябрда Нью-Йоркдаги террорчилик ҳаракати

минораси билан Пентагон биноси зарар кўриши натижасида 2974 одам ҳалок бўлиб, 6 мингдан ортиқ одам жароҳат олди.

Бу ланкестик ҳаракат бутун дунёни лол қолдириб, жаҳон лидерига келтирган зарарни, АҚШ каби шундай кучли ҳукмронликнинг халқаро ланкестикка чорасизлигини кўрсатган зарба бўлди. Натижасида 2001 йил 11 сентябрдаги ҳужумлар террорчилик ҳаракатига қарши кенг каолиция қуришга мажбур қилди.

2002 йилнинг октябрида Дубровкада (Россия) террорчилик ҳаракати амалга оширилди. Бир неча кун давомида қуролли ланкестлар гуруҳи "Норд-Ост" шоуга келган 916 одамни ушлаб турди. Расмий статистикага суянсак, кафолатга олинган 130 одам ҳалок бўлган.

2002 йил октябрь ойида Индонезия тарихидаги энг катта ҳаракат Балида 202 одамнинг ўлимига олиб келди. 2003 йил ноябрда Истамбулда иккита террорчилик ҳаракати бўлди. Биринчи террорчилик ҳаракати натижасида 25 одам ҳалок бўлиб, 300дан ортиқ одам жароҳат олди. Беш кун ўтгандан кейин портлаш натижасида яна 28 одам ҳалок бўлиб, 450 одам жароҳатланди. Метрода бир нечта террорчилик ҳаракатлар амалга оширилди. 2003 йил мартда Мадридда электр поездларининг машиналарида тўртта портлаш бўлиб, 191 одам ҳалок бўлди, 2050 йўловчи жароҳат олди. 2004 ва 2010 йилларда Москвада метрода портлаш бўлди, террорчиларнинг айби билан 82 одам ҳалок бўлиб, 300 одам жароҳат олди. 2005 йилнинг июль ойида Лондон метросида бир нечта портлаш бўлди. Улар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бесландаги ланкестик ҳаракатнинг асоратлари

52 одамнинг ҳаётини олиб кетди ва 700 га яқин одам жароҳатланди. Тарихдаги энг аёвсиз террорчилик ҳаракатларнинг бири 2004 йил 1-сентябрда Бесланда (Россия) бўлди. Икки кундан ортиқ вақт давомида террорчилар 1100 га яқин мактаб ўқувчилари билан уларнинг яқинлари, ўқитувчиларни кафолатга ушлаб турди. 3-сентябрда мактабда отиш билан портлашлар бошланди. Натижасида 335 одам ўлдирилди, унинг ичида 186 таси ёшлар бўлди. 2006 йил июль ойида Мумбайда (Ҳиндистон) ислом ланкестлари еттита шаҳар поездининг вагонларига портловчи қурилмаларни солиб юбориб, 209 одам ҳалок бўлди, 700 одам жароҳатланди. Нигериядаги Боко – Харамга ҳужум 2014 йил майда бўлди. Тунги вақтда бўлган ҳужум вақтида Гамбору шаҳрида ҳарбийлар нинг қўлидан 300 маҳаллий аҳоли ҳалок бўлди. Шаҳарнинг кўп қисми вайрон қилинди. Ҳаво ланкестик ҳаракати 2015 йил октябрь ойида бўлган, Россия ҳаво компаниясининг йўловчилар самолёти Мисрдан Санк-Петербургга учиб кетаётганда қулаган. Самолёт бортидаги 224 одам ҳалок бўлган. Шундай қилиб, бугунги ҳақиқат бу халқаро фаровонлик билан хавфсизликни бузишга асосланмаган, бироқ икки ёки ундан ҳам кўп давлатларнинг муддаоларини ҳаракатлантирадиган ланкестик ҳаракатларни кенг турда амалга ошириш бўлиб келмоқда. Бугунги кунда жаҳонда ланкестик ҳаракатдан келиб чиққан хавф-хатар ҳақида хабардор бўлмаган ва ланкестик ҳаракатга қарши иш-ҳаракат тизимини шаклланти-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ришга ҳаракат қилмайдиган давлат йўқ. Ланкестик хавф-хатарни трансмиллийлаштириш жараёнини эслаб туриб, давлатлар ману шу хавф-хатарларга қарши курашдаги ҳамжиҳатликни жонлантиришга ҳаракат қилади. Жаҳон ланкестиги хатарига, шу билан бирга уюштирилган жиноятга қарамасдан, миллий хавфсизликнинг ягона йўли – трансмиллий ёки ҳудудий ҳамдўстлик. Бугунги кунда БМТ, ЕХНТ, МХШТ, ШНТ, НАТО ва бир қатор бошқада ҳудудий ташкилотлар атрофида халқаро ланкестикка қарши курашдаги ҳамжиҳатлиликнинг ҳуқуқий ва ташкиллаштирувчи асослари шаклланди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан унинг ихтисослаштирилган маҳкамаларида ланкестикка қарши бир қатор конвенциялар амалга оширилди. Ланкестикка қарши кураш масалаларига, БА ва БМТ Хавфсизлик Кенгашига кўп эътибор берилади. Халқаро ланкестик билан кураш масаласига Қозоғистон алоҳида эътибор бериб келади. 2016 йил 28 июнда Нью-Йоркдаги БМТ штаб-квартирасида ўтган овоз бериш натижасида Қозоғистон БМТга аъзо 193 давлатнинг 138тасининг овозига эга бўлиб, биринчи марта БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 2017-2018 йиллардаги доимий эмас, аъзоси бўлиб сайланди ва Марказий Осиё давлатлари орасида БМТХавфсизлик Кенгашига сайланган энг биринчи давлат бўлди.

Қозоғистон БМТ ХК нинг доимий аъзоси бўлмаса ҳам ҳудудлардаги чигалликлар билан Афғонистондаги вазиятга, айниқса, ланкестик хавфининг ортиб бориши, гиёҳванд моддалар етиштириш ва одам савдоси каби мураккаб масалаларга алоҳида эътибор берди. Суриядаги жанжални уйғунлаштириш борасида аталган ҳудуддаги фуқаролар урушини тўхтатиш масаласи бўйича Астанада 2017 йил 23-24 январда еттита давлат вакиллари иштирок этган тинчлик музокаралари бўлиб ўтди. Россия, Туркия, Эрон, АҚШ ва БМТ, шу билан бирга икки томон ва Сурия ҳукуматининг расмий вакиллари ва президент Башар Асадга оппозиция кўзқарашидаги қуролли гуруҳларнинг тинчликни уйғунлаштириш борасидаги САР ҳукмронлиги билан уларга қарши курашаётган қўзғолончилар (содирлар) бир келишув жойида бош бириктирди, бу – Суриядаги фуқаролар уруши тарихидаги дастлабки воқеа. Сурия бўйича ўтган Астана жараёни шу давлатдаги инқирозни тинч йўл билан уйғунлаштиришни таъминлайдиган мунозараларнинг амалдаги ягона фойдали форматига айланди. Томонлар таъқиқланган гуруҳлар билан ланкестик ташкилотларига тўлиқ барҳам бериш тўғрисидаги ҳамдўстликни, шу билан бирга экстремистларнинг ўзга давлатлар билан ҳудудларга ўтиб кетмаслигини бўлдирмаслик ҳақидаги қарорларни давом эттиришни маъқуллади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БМТ Бош котибининг сиёсий саволлар тўғрисидаги ёрдамчиси Мирослав Енча, марказий коммуникациялар фаолиятида қозоғистонлик ва чет эллик ОАВ вакиллари билан бўлиб ўтган онлайн – брифинг давомида Қозоғистоннинг БМТ Хавфсизлик Хизматига раҳбарлик қилишининг аҳамиятига тўхтаб ўтди. БМТ юқори лавозимли вакилининг сўзига қараганда, шу ойларда Қозоғистон Хафсизлик Кенгашида муҳим аҳамиятга эга бўлади ва келажакка хавф туғдириб турган муҳим масалаларнинг ечимини топишга ҳисса қўшишини айтиб ўтди.

Билимингизнитекширинг

1. Давлат билан жамият ҳаётидаги қандай ўзгаришлар глобаллашув жараёнини келтириб чиқарди?
2. Халқаро ланкестик билан ўтган даврдаги ланкестик ўртасидаги фарқ нимада?
3. Сизнинг фикрингизча, Ўрта Осий давлатларидаги диний экстремизмнинг ўсиш сабаблари қандай?
4. 2001 йил 11 сентябрдаги Нью-Йоркдаги ланкестик ҳаракатларнинг натижаси қандай бўлди?

Мунозара. Ўйлаб кўринг, ланкестикка тўлиқ барҳам бериб, йўқотадиган қурол-яроғ турларининг пайдо бўлиши мумкинми ва унинг натижаси қандай бўлади?

26-§. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ БИРЛИКНИ САҚЛАШ МАСАЛАСИ

Бу дарсда:

- глобаллашув шароитидаги миллий давлатларнинг аҳамияти;
- шарқ билан Ғарб тараққиётларининг руҳий қарама-қаршилиги;
- маданият соҳасидаги ўзига хосликни сақлаш масалалари;
- ижтимоий интеграция масалаларибилан танишамиз.

Ҳозирги замонинг глобаллашуви ва миллий давлатларнинг аҳамияти. Ҳозирги замоннинг ўзгачалиги – глобаллашув жараёни иқтисодиёт соҳаси билан бир қаторда, сиёсий, ижтимоий ва маънавий соҳаларни қамраб олишида. Табиий ва оммавий ҳодисаларининг ер шари билан боғлиқлиги ҳақида глобаллашув идеяси дин билан илм соҳаларида умумхалқ ижтимоий онгига ўтиб бормоқда.

Сиёсатнинг глобаллашуви халқаро муносабатлардаги миллий давлатларнинг ўрни билан ролининг ўзгаришига олиб келди.

Глобаллашув билан интеграция жараёнларининг тараққиёти этиши билан давлатнинг функциялари билан вазифалари мураккабла-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

шади, шу орада мумкинчиликлари камаяди. Бироқ мураккаб замонавий масалаларни ечишдаги миллий давлатларнинг имкониятларининг камайиши уларнинг заифлигини ёки бўлмаса мустақиликларининг чекланганлагини билдирмайди. Умуман, глобаллашув билан давлатларнинг миллий муддаолари қурилаётган дунё тартибининг бир-бирини тўлиқтирадиган асосий қисмлари бўлиб ҳисобланади.

Таянч сўзлар:

ўзига хослик, маданият урф-одат,ғарбий – лалтирушглобаллашув

Давлат турлича янги хавф-хатарларга имконияти қадар жавоб қайтариши керак. Глобаллашув шароитида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва бошқа соҳаларда давлатнинг роли ортиши керак. Давлатнинг хавф-хатарларни енгишига аталган ривожланиш дастурини давлат ташкиллаштириб, амалга ошириши керак.

Глобаллашув шароитида ўзаро муносабатлар кучайди, унинг асосий соҳалари- фақатгина ўзаро эмас, шу билан бир қаторда давлатлараро даражада фаолият юргизадиган трансмиллий ташкилотлар, диний гуруҳлар, жаҳон фирмалари каби бутун олам воқеалари иштирокчиларининг ҳатти-ҳаракатларининг қисуви билан миллий давлат мустақиллигининг йўқолиши бўлиб ҳисобланади.

Глобаллашув деганимиз – дунёнинг гомогенизацияланиши, ўрток қоидалар бўйича яшаш, ўрток қадриятларга берилиш, ўрток дастурлар билан юриш-туриш меъёрларини сақлаш, барчасини умумийлаштиришга ҳаракат қилиш. Бироқ шу билан бир қаторда глобаллашувнинг ҳар хил даражаси мана шу жараёнга тегишли давлатлар ўртасидаги масофани узоқлаштирди.

Аниқланг!

Жамиятнинг гомогенизацияланиши деганимиз нима?

Шарқ билан Ғарбнинг маънавий қарама-қаршилиги. Глобаллашувнинг натижасида ҳозирги дунёда Шарқ билан Ғарбнинг маънавий қарама-қаршилигининг бирдан пасайиши ўрин олмоқда. Сабаби глобаллашув сиёсатига маданий билимлар экспанцияси ҳам киради. Масалан, Ғарб давлатларининг халқлари (АҚШ, Европа давлатлари) учун асосий қадриятлар шахсий эркинлик билан шахсий ҳуқуқлар, ўз мавжудлигини эркин кўрсатиш бўлиб ҳисобланади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шарқ маданиятининг вакиллари учун уюшмадан аввал миллат, ягона шахсдан аввал жамият устун бўлади, оила-жамиятнинг асосий элементи, оммавий тартиб билан катталарга ҳурмат биринчи навбатда бўлиб ҳисобланади. Аввал барчасини шахсийликка, моддий таъминлалаш билан жамиятда ўз ўрнини топишга асосланган янги қадриятлар кейинга қолдирилиб келмоқда.

Бу жамиятдаги одамнинг аҳамияти ҳақидаги кўзқарашлар, одамнинг ҳуқуқлари билан вазифаларидаги фарқлари Ғарб билан Шарқнинг маънавий қарама- қаршилигини келтириб чиқарди. Бу қарама-қаршилик келгуси ўн йилликда фақат кучайиб боради. Маънавий қарама-қаршиликнинг ўсиши халқаро зиддиятларнинг ортиб боришига таъсир кўрсатади. Унинг асосий белгиси сифатида кўплаб ўрин олаётган ва фаоллиги ортаётган халқаро терроризм фактларини айтиш мумкин.

Тарихга суянсак, миллий миллатлараро давлатнинг қулаши ўрин олган вақтда мана шу халқнинг асосини ташкил қиладиган халқнинг миллий маданияти билан этник маданиятининг деградацияга учраш мумкинлиги кучайди. Бу авлодларнинг меросхўрлигини бузади, бир тиллилик ҳар хиллиликнинг йўқотилишига ва дунёвий иқтисодий офатнинг олдида одамзотнинг ҳаётини сақлашга керакли ҳудудий билимларнинг йўқолиб кетишига олиб келади.

Голбаллашув жараёнлари, миллий маданиятларнинг асрлар давомидаги тартибига кириб, одамларнинг тез-тез қурбон бўлишларига олиб келадиган, миллатлараро, динлараро чигаллашувларга олиб келди. Ҳозирги вақтда миллатлараро жанжаллар ҳозирги даврнинг муҳим масалаларининг бирига айланди.

Бошқа томондан, маданият соҳасидаги глобаллашув фақат миллатларнинг диний ва маданий ўзгачаликлари саналадиган миллатлараро муносабати кўринишида намоён бўлади.

Дин масаласи бирликни сақлашга ёрдам берадиган факторларнинг бири бўлиб ҳисобланади. Дин, белгили бир даражада, этник ўзини-ўзи аниқлашни кучайтиради, шу орқали жанжалларнинг келиб чиқиш эҳтимолини орттиради. Ҳозирги борлиққа мос, қуролли ҳаракатлар билан тўқнашувлар этник кўриниш олди. Бироқ этник диний ўзгачаликлар асосида бўлган тўқнашувлар энг мураккаб тўқнашувлар бўлади. (Чечанистон, Тоғли Қорабоғ, Косово.)

Бизнинг замонимизда одамзотнинг омон қолишининг асосий масаласи маданият соҳасида ҳам ўз ечимини топади. Сабаби, Шарқ билан Ғарб маданиятларининг қарама-қаршиликларининг натижасида ер юзидаги келажак авлодларнинг кейинги тақдири қайси гуруҳнинг устунлик қилишига қараб белгили бўлади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Маданият соҳасида миллий бирликни сақлаш масаласи. Глобаллашувнинг кучайиши, маданий жараёнларнинг мураккаблашиши билан ўзаро боғликлиги ҳар бир давлатга миллий маданиятни ва ўзини-ўзи танишни сақлаш билан ҳимоя қилишга янги йўллар изслашга турки бўлади. Бирлик деганимиз – кенг маънosида якка, ижтимоий-маданий, миллий ва маданиятлилик ўлчовларидаги доимийлик. Глобаллашув даврида бирлик масаласи якка бирликни ҳам билдиради. Якка бирлик – одамга жамиятнинг аъзоси сифатида ўзи ҳақида доимий кўзқараши билан халқда унга трансмиллий фазода ўз ўрнини топишга имконият берадиган баробарлик сезимини уйғота оладиган маданий бирликни қуриш. Маданий бирлик белгили бир ҳудуд атрофида узоқ вақт бўйи миллий – маданий марказнинг боғланиши, яшаш билан билдириш усули бўлиб топилади. Ҳозирги замоннинг асосий муаммоси – ҳар бир ҳамдўстликнинг маданий бирлигини сақлаш билан ривожлантириш, ҳарбир ҳамдўстлик глобаллашув жараёнининг иштирокчиси бўлиб қолиш керак. Бу масала кичик давлатлар билан уларнинг миллий маданиятлари учун муҳим аҳамиятга эга. Ману шу давлатлар билан уларнинг маданиятлари асрлардан келаётган катта тарихий ноёбликни сақлайди. Глобаллашув жараёнларининг миллий маданиятларга кириши қанчалик даражада кучли бўлса, халқ шунчалик даражада ўз ма-

Кўпмиллатли давлат

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

даниятини, тилини, дастурини, динини сақлаб қолишга ҳаракат қилади. Яъни, жаҳон трансформацияси даврида халқнинг мана шу вақтда ўз хусусиятлари ва ўз-ўзини аниқлашга интилиши билан ўз бирлигини ҳимоя қилиш билан сақлашга оид миллий бирлик масалалари кучаяди.

Глобаллашув шароитида жамиятларнинг маданий бирликларининг ривожланишининг сценарийлари. Глобаллашув маданий бирликни сақлаш масаласини жуда кучайтириб юборди. Ҳозирги кунда маданият соҳасидаги глобаллашув ҳозирги кўринишида катта хавф туғдиради. Глобаллашув жараёни гомогенизацияга бўлган кучли жараёнлари билан, миллатлар билан ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги фарқларнинг йўқ қилиниши билан миллий маданиятларга хос дастурларнинг, одатларнинг, қадриятларнинг бузилиши билан бир қаторда келади. У миллий маданиятларни ғарблик намунанинг (америкалаштириш) асосида унификациялашни амалга оширади. Ғарб маданияти умумжаҳон ва энг тараққий маданият сифатида таклиф қилинади.

АҚШ нинг бутун дунё ҳукмронлигини амалга оширишга интиладиганлар бутун дунёга белгили бир маданий стереотипларни тарқатиш учун университетларнинг, илмий ва маданий марказларнинг, жамғармаларнинг, ассоциацияларнинг, PR компанияларнинг зиёли кучини фойдаланади. Қадрият экспанциясининг марказларидан бири Голливуд бўлиб ҳисобланади; у сиёсат билан идеология соҳасида ҳам, оммавий ахборот васиталарида ҳам мазмунлар билан қадриятларни сотишга тайёрлаш билан шуғулланади. Мана шундай маданий гомогенизациянинг намунаси сифатида McDonalds билан Coca-Cola ни айтиш мумкин.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг!

Билим бериш соҳасидаги ғарблаштириш нимада ўз аксини топади.

Оммавий маданият маҳсулотлари сабаб бўладиган хусусийлик, эгоцентризм, зулмлик қадриятларини тарқатиш ҳам тескари асоратларга эга бўлади.

Ғарбда ўртоқ ғарблик йўналишдаги дунё маданиятининг шаклланишига боғлиқ халқлардаги маданий турлилик тез йўқолади деган кенг тарқалган фикр. Шу билан бир қаторда глобаллашув маданий соҳадаги интеграция сифатида танилади ва ғарблик маданият билан инглиз тилига бош роль берилади.

Ғарблик дастурларнинг, байрамларнинг, қадриятларнинг фаол рекламасининг натижасида ғарблик яшаш тартиби, ғарблик эмас давлатларга хос эмас хусусийчилик қоидаларига асосланган ғарблик руҳият тарқатилди. Маданий муносабатларнинг бир томонли кўриниши миллий маданиятларнинг босилишига олиб келади, натижасида сони кам халқларнинггина эмас, сони кўп халқларнинг миллий-маданий ўзини-ўзи аниқлашини йўқотишига олиб келади.

Миллий бирликни "тузатиш" вазифаларига билим бериш стандартларини ўзгартириш, оммавий маданият маҳсулотларини тарқатишга реклама орқали эришилади. Билим беришнинг ривожланиш даражаси билан унинг бутун дунё илм ва технологияларининг ривожланиш даражасига мослигига жамиятнинг ривожланиши боғлиқ. Бироқ янги технологияларга ўртоқлашиш йўлида гомогенизация, билим беришнинг стандартизацияси билан миллий маданий ўзгачаликдан бош тортишни унутмаслик лозим.

Бундан ташқари, глобаллашувнинг ғарблик сценарийига хос унинг натижаларини фақат АҚШ билан Ғарбий Европада истиқомат қиладиган "олтин миллиард" гина қўллана олади. Қолганлари ривожланишнинг атрофида қолади ва фақат ижтимоий ёрдамгагина суяна олади. Сўнгги икки ўн йилликда Сингапур ва Малазия етакчилари бошлаган "осиёлик қадриятлар" ҳақида оммавий мунозара ўрин олмоқда. Бундай қадриятларнинг ичида хусусийчиликдан жамоатчиликнинг устунлиги, тартиб билан гармония, ҳурмат, бойларнинг ҳукмронлиги билан оилага йўналтирилган мутлақ одиллик.

Замонавий шароитдаги давлатнинг муваффақиятли ривожланиши кўп ҳолларда сиёсий раҳбарлар билан зиёли элиталарнинг маданий бирликни сақлаш билан умумжаҳон маданиятининг олдинги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қатордаги ютуқларига ўртоқлашиш ўртасидаги тўғри мувозанатни сақлай олишига боғлиқ бўлади. Ҳозирги кунда бу вазифани Осиёлик давлатлар амалга оширади: Хитой, Ҳиндистон, Япония, Жанубий Корея, Малайзия ва ҳоказолар. Бу давлатларнинг маданиятни "ғарблаштирилишига" қарши туриши, ўз маданий дастурларини сақлаб қолишга ҳаракат қилиши билан оммавий маданиятнинг ғарблашган қадриятларини қисувига бардош бериши бирлаштиради.

Глобаллашувнинг миллий маданиятларнинг муносабати билан ўзаро бойитишига таъсирини кўрсатадиган, бироқ асосига маданият ривожланиши ётадиган маданиятлар турлилигини йўқотишга мослашмаганини Японияниинг мисолида келтиришга бўлади.

Ўйланинг!

Миллий ҳамжиҳатликни сақлаш борасида Япония мисолидан қандай тажриба олишга бўлади?

Глобаллашув шароитидаги ижтимоий интеграция масалалари. Халқларнинг маданий муносабатларининг жараёни маданий глобаллашиш жараёнининг бир қисми бўлиб топилади. Бироқ халқлар орасидаги муносабатларнинг кучайиши уларнинг ўртасидаги фарқларни йўқота олмади. Шу билан бир қаторда ўзгача жанжалларнинг келиб чиқишининг сабаби бўлмаслиги керак.

Маданиятларнинг миллий қўшилиши бир-бирини тўлиқтириб турадиган маданиятларнинг миллатлараро муносабат жараёни – бу прогрессив аҳамияти бор тарихий жараён. Бу жараён бутун одамзотнинг доим энг прогрессив маданий инновацияларда ўртоқлашишида ўз аксини топади. Шу билан бир қаторда қайтадиган жараён ўрин олади- миллий маданиятларнинг ютуқларини қабул қилиш орқали жаҳон маданиятини бойитиш.

Ёддатутинг!

Ижтимоий интеграция – якка шахсгуруҳнинг бошқа аъзоларининг қабул қилиши. Солиштирмали равишда мустақил, бир-бири билан боғлиқ бўлмаган жамият объектлари орасидаги фойдали муносабатлар ўрнатиш жараёни.

Ҳозирги кунда маданий глобаллашувнинг "глокализация" деган бошқа соҳаси белгили. Глокализациянинг мазмуни – иқтисодий глобаллашув жараёнига иштирок этувчи ва ундан моддий фойда кўришга интиладиган маҳаллий маданиятларнинг вакиллари ўз маданий ҳам жиҳатлигини фаол ҳимоя қилади ва ғарблик қадриятларга ўртоқлашишга ҳаракат қилмайди. Дунёнинг орқада қолган

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҳудудларидан (Африка, Яқин Шарқ, Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари) йирик ғарблик шаҳарларга фаол алмашиб, иммигрантлар янги ерларга ўзларининг маданий юкларини – тилини, динини, урф-одатларини, миллий овқатларини олиб келди. Шундай қилиб маҳаллий умумжаҳон кўринишига эга бўлиб, бироқ у миллатлараро муносабатларнинг масалаларини ҳал қилмайди, аксинча янги чигаллик ўчоқларининг пайдо бўлишига туртки бўлади. Глобаллашув жараёнининг кучайишига қарамасдан, дунёнинг кўплаган давлатларида миллий дастурларга қизиқиш сақланган. Маданиятларнинг муносабатларига одамларнинг ёппасига кўчиб келиши (миграция), миллатлараро муносабатлар, миллатлараро никоҳлар таъсир кўрсатади. Маданиятларнинг фойдали муносабати даврида давлатларнинг бирлигини йўқотиш хавфсиз гармонияли уйғунлик пайдо бўлади. Маданиятлар билан дастурларнинг турлилигини сақлаш ижтимоий интеграцияга эришишдаги энг фойдали йўлларнинг бири бўлиб ҳисобланади. Иқтисодий интеграция билан миграция келажакда фақат кучайиши маълум, бироқ бу шароитда энг асосий масала- миллатлар билан халқларнинг маданий бирлиги билан маданий турли- туманликни сақлаш. Сўнгги йилларда бу масалага дунё жамоатчилигининг эътибори кўп қаратилган. Шунга оид ЮНЕСКО Бош конференциясининг 31-сессиясида “умумий ўртоқ маданий турли-туманлик ҳақида ЮНЕСКО декларацияси” қабул қилинди. Бу ҳужжатда “маданий турли-туманлик одамзот учун табиатнинг биотурлилиги каби муҳим. Бу маънода у одамзотнинг ўртоқ ютуғи бўлиб ҳисобланади, ҳозирги ва келажакдаги авлодларнинг ўртоқ муддаоларида бекитилиши керак” деб айтилган.

Ўзига хос маданий дастурлар билан маънавий қадриятларини сақлаш, уларни дунёга насиҳатлаш, бошқа халқларни ҳурматлаш, ўз вақтида миллий обрў-сезимини ташкил қилиш ҳозирги замондаги маданий мослаштиришнинг асоси бўлиши керак.

Билимингизнитекширинг

1. Бугунги кун шароитида мамлакатнинг функциялари қандай ўзгаради?
2. Глобаллашув шароитида қандай ижтимоий ўзгариш миллий ўзига хосликка таъсир қилади?
3. Жаҳон динлари инсонятнинг маданияти йўлларининг шаклланишга қандай таъсир қилади?
4. Сиз учун маданий ривожланишнинг қайси йўли тўғри?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ – XXI АСРНИНГ БОШИДАГИ ИЛМ, БИЛИМ, ТЕХНОЛОГИЯ

27-§. ИЛМИЙ-ТЕХНИК ИНҚИЛОБ – ИЛМИЙ-ТЕХНИК ПРОГРЕССНИНГ ЯНГИ ДАВРИ

Бу дарсда:

- илм билан техниканинг ривожланиши;
- постиндустриал жамият даври; илмий-техник инқилоб; билим беришнинг тараққиёти, ген инженерияси ҳақида биламиз.

Таянч сўзлар:

илмий-техник инқилоб, технополислар, агро-фазовий техника, робототехника.

50-60 йиллардаги илм билан техниканинг ривожланиши. Иккинчи жаҳон уруши тугагандан кейин одамзот вайрон бўлган дунёни қайта ўз ҳолатига келтириш учун меҳнат қила бошлади. Янги корхоналар билан илмий мактаблар қурила бошлади. Европа давлатларида, АҚШ, Канада, Японияда иқтисодиёт билан маданиятнинг тараққиёти урушгача бўлган даврда ва уруш йилларида очилган илмий янгиликлар билан ютуқлар асосида юргизилди. Илмий-техник инқилоб (ИТИ) ва ундан кейинги илмий-техник прогресс (ИТП) "истеъмолчилар жамияти", 1970 йилларидан бошлаб "ахборотли жамиятнинг" пайдо бўлиши билан тўғридан-тўғри боғлиқ. Илм тўлиғи билан одамзод жамиятига хизмат қила бошлади. ИТП нинг ёрқин намуналарига коинотни забт этишдаги ютуқлар-дунёдаги дастлабки ернинг сунъий йўлдошини учириш (КСРИ-1957 й.), фазога одамзоднинг дастлабки учиши (КСРИ-1961 й) одамнинг фазога чиқиши (КСРИ-1965), одамзоднинг ойга учиши (АҚШ-1969 й) ва ҳоказо. Саноат фазо кемаларини, фазо йўлдошларини қурди, Чўлпон, Марс, Қуёш тизимидаги бошқа ернинг сунъий йўлдошларини юборди. Илм куч-қуввати билан қуролларининг айтарли қисми атом энергиясини олишга, машина қуролларини ривожлантиришга (айниқса реактив авиацияни), нефть-химия саноатига сарфланди. Машина ишлаб чиқариш билан автомобиль йиғиш ҳам саноат тараққиётининг асосий йуналишига айланди. Ракета моторларини йиғиш билан биринчи фазогир Юрий Гагариннинг космосга учиши, фазони забт этишнинг бошланиши бўлди. 1960-1990 йиллари физика, химия, инженерияда ва ҳоказо соҳалардаги тажрибалар кўзга тушди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ген инженерияси. Хромосомалардаги ДНК нинг тухум қувалаши (дезоксирибонуклеин кислотасининг) моддий ташувчисини очишга қобилиятли бўлган генетик олимлар катта ютуқларга қўл етказди. ДНК ҳужайрасининг тузилиши 1953 йил америкалик биохимик Дж. Уотсон билан бирга британиялик биофизиклар Ф.Крик билан М. Уилкинс томонидан тушунтирилди.

1957 йил 4 октябрда "Спутник-1" орбитага чиқарилди.

Олимлар ДНКнинг бўлак генларга бўлиб ўрганди ва уларни бир-бири билан боғлай олдиган – ген инженериясига асос солинди. Совет олими И.А.Рапопорт супермутагенли нарсаларнинг ҳар хил организмларда ўнлаган ва юзлаган марта пайдо бўлиш тезлигини орттирадиган моддаларни аниқлади. Бу кейинги йилларда мутацияни сунъий етиштириш усулларини топиш ва уларнинг ёрдами билан антибиотиклар, аминокислоталарни етиштирувчилар – микроорганизмларнинг бебаҳо ўсимликлар навларини ва ниҳолларини ясаш йўлларини топишга имконият беради. Минг йилликлар арафасида биологлар сунъий генетик тизимларни қуришга, тухум қувалаш ҳодисаларига аралашишни ўрганди.

1970-1980 йиллардаги илмий-техник прогресс. 1970 йиллардан бошлаб ИТП янги кўриниш ола бошлади. 1950-1970 йилларда "инқилобий база" янги тўлқиннинг етилиши билан ривожланиши учун қўлланиладиган бўлди. Янги минг йилликнинг бошида дунё оддий- катта уяли телефонлардан кичик қурилмаларга алмашди. Бир неча қурилмалардан иборат бўлган компьютерлардан - қўзғалмали гаджетларга қўл етказди. 1970 йиллардан бошлаб электроника билан компьютерлаштириш тез ривожланди. Бу илмнинг барча ютуқлари қандайдир бир шаклга ўзгариб, одамга хизмат қилишини билдирди. Химия одамга янги матолар, лак-бўёқ маҳсулотларини ва ҳоказо физика ва инженерия-ойнаи жаҳонлар, қабул қилгувчилар ва ҳоказолар етказди.

Илмий текширувлар билан лойиҳалардаги янги йўналишлар америкалик олим Н.Винернинг кибернетикани – қайта боғланиш, ахборотни олиш, қайта ишлаш билан қайта юбориш ҳақида илмни кашф этишига йўл очди. Ҳал қилувчи қадамни радиоэлектротехника соҳаси қилди, радио қурилмалар билан телевизорларнинг янги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Биринчи космонавт – учувчи Ю.Гагарин

турлари йиғилди. Генетика билан биотехнологияда катта янгиликлар кашф этилди. ДНК ҳужайрасининг тузилиши ўрганилди, дори-дармонларнинг янги турлари ишлаб чиқарилди. Ген инженерияси лабораториялар атрофидан чиқиб кетди. Унинг янгиликлари қишлоқ хўжалиги билан медицинада фойдаланила бошланди. Физика, химия, биология, медицинада (ички органларни трансплантациялаш муваффақиятли ўтказилди. Турли давлатларда сунъий юрак ясаш бўйича ишлар олиб борилди) катта ютуқларга эришди.

Илмий меҳнатлар ва уни саноатга киритиш асосида урушдан кейинги дастлабки йиллардаёқ, узоқ вақт фойдаланиладиган маҳсулотларни (автомобиллар, музлаткичлар, ойнаижаҳонлар, радиоқурилмалар ва бошқа хўжалик маҳсулотлари) ёппасига ишлаб чиқаришнинг янги моддий базаси қурилди.

70-80-йилларда илмий-техник инқилобнинг янги даври бошланди. Унинг асосий белгиларига илмни саноат билан янада уйғунлаштириш ва илмни тўғридан-тўғри саноат кучига айлантириш,

Ишчи кучи сифатида роботлардан фойдаланиш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўйлаб топиш ва илмий янгилик яратиш билан уларни саноатда фойдаланишга кетадиган вақтнинг тез қисқариши ётади. 1971 йил "Интел" фирмаси мини-процессорлар йиғиб чиқарди. Шунинг орқасида 1976 йил компьютер ўйлаб топилди, электрон ҳисоблагич машиналарининг янги турлари, қулай саноат техникалари, саноат автоматикаси йиғилди. Табиатда учрамайдиган янги синтетик матолар пайдо бўлди. Атом электростанциялари кўплаб давлатларнинг энергетика соҳасида муҳим ўрин ола бошлади. Радарлар, лазерлар, чинна толали алоқа воситалари кенг турда фойдаланила бошлади. Техника билан илмнинг янги даражасини мустақил комьютерлар, фазо бекатлари, товушдан тез ҳаракатланувчи авиация, тезкор поездлар ва жаҳон ахборот тизими аниқлайдиган бўлди.

Шундай қилиб, XX аср илмий-техник инқилоб ишлаб чиқарувчи кучларнинг асосий элементларини тубдан ўзгартирди: меҳнат қуроллари (автоматлар, келажакдаги "одамсиз" саноатлар), меҳнат маҳсулотлари (сунъий матолар), қувват кўзлари (АЭС). Бу инқилобий жараёнлар ҳозир замон ривожланишининг узоқ муддатли ютуқлари учун янги моддий – техник базасини қуради. Шу билан бир қаторда ИТИ юқори билимли, тажрибали ишчиларни, ижодий шахсни талаб қилади.

Билим беришнинг тараққиёти. Урушдан кейинги даврда илмий-техник инқилобнинг эҳтиёжлиги билим бериш соҳасида айтарли ўзгаришларни талаб қилди. Саноатда, фаолият кўрсатиш ва бошқа жамият фаолияти турларида мураккаб техника ва замонавий технологияларни фойдаланиш, шу билан бирга гуманитар соҳадаги ходимларнинг кундалик ахборотни эгаллаш меъёрининг ўсиши ўзларининг билимлари билан қобилиятларини XXI арснинг бошидаги тезкор технологик ўзгаришлар орқали бир умр яхшилашга қобилиятли юқори тажрибали ходимларга доимий эҳтиёж туғдирди. Айниқса меҳнат бозорида керакли қобилиятлар билан тажрибани шакллантириш учун янги билимларни ўз ҳолича эгаллаш имконияти юқори баҳоланди. Билим бериш маданий ва билим бериш қадриятларини бериш ва катта ҳаётга тайёрлаш усулигина эмас, шу билан бир қаторда ўзгарувчи ва мураккаб индустриал дунёдаги ҳаётга мослашишнинг муҳим қуролига айланди. XX асрнинг иккинчи ярмида билим беришни ривожлантиришнинг уч даврини кўриб чиқишга бўлади. Биринчиси, 1945 йилдан 1960 йилларнинг охиригача, иккинчиси, 1970 йилларнинг бошидан 1990 йилларнинг бошигача, учинчиси, XX асрнинг охири – XXI асрнинг бошига тўғри келади. Билим бериш соҳасида инқироз туғдирган ва 1968 йил ёшлар норозилигига олиб келган тажрибали меҳнат бозорида-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ги структураланган ўзгаришларнинг натижасида билим беришни ривожлантиришдаги дастлабки давр якунланди. Билим беришни ривожлантиришнинг иккинчи ва учинчи даврларининг орасидаги чегара бир қатор янги ахборот технологияларининг кундалик ҳаётда фойдаланишга кирган вақти, шу билан бирга коммунистик тизимнинг парчаланишининг натижасида дунёдаги сиёсий аҳвол ўзгарган – 1990 йилларнинг боши бўлди. Илмий-техник инқилоб даврида Ғарбнинг кўплаб давлатлари учун илм билан саноатнинг интеграцияси хос. Натижасида илмий-саноат объектлари ёки технополислар пайдо бўлди. Шундай қилиб, 80-йилларда Японияда технополислар қурила бошлади, бу учун илмни талаб қиладиган йўналишлар танланди: агрофазовий техника, робототехника, ЭҲМ саноати. Шундай технополислар АҚШ да ҳам учрайди.

Постиндустриал жамият даври. Дунё постиндустриал жамият даврига кирди. Бу жамият юқори технологияларнинг жуда муҳимлиги билан, жамият ҳаётининг барча соҳаларини ахборотлантириш ва компьютерлаштириш билан тасвирланади. Юқори технологиялар одамнинг кундалик ҳаёти билан меҳнатини янада осонлаштириши керак. Интернет одамзот жамиятининг ажрамас бўлагига айланди. Боғланишнинг янги усули пайдо бўлди. Одам ҳаётининг бошқалардан сир бўлиши амалда тўхтади.

Ахборотли жамият – XXI асрнинг ва ундан кейинги асрларнинг жамияти. Ҳозирги кунда постиндустриал жамият барчани бирдек ахборотлантириш билангина эмас, шу билан бир қаторда унинг асосий ресурси сифатида одамни, аниқроқ айтганда, унинг интеллектуал қобилиятини таниши билан таърифланади. Одамзот ривожланишининг ҳозирги даврида ҳарбийлар эмас, ҳудду мана шу олимлар қадрлана бошланди. Иккинчи тарафдан, ИТП ни камчиликларини ҳам айтмай кетишга бўлмайди. Илм одамгагина хизмат кўрсатиб қўя қўймай, шу билан бир қаторда ҳарбийларга ҳам хизмат кўрсата бошлади. Худди мана шу XX асрда дунё атом, водород, нейтрон бомбалари каби янги қурол турлари билан "танишди". Ядровий қурол пайдо бўлди. Техниканинг ривожланиши билан "йўқотишга аталган қурилмаларнинг" янги турлари пайдо бўлди. Шундай қилиб, ИТП одамларга ёрдамлашади (одамни машина билан тўлиқ алмаштирилишига олиб келади деб санаса ҳам), шу билан бирга у уни ўлимга дучор қилиши мумкин

Илмий-техник инқилоб (ИТИ) – бу илмий-техник прогресснинг сифатли янги даври. Илмий-техник инқилоб илмни жамиятнинг тўғридан- тўғри саноат кучига айлантиришга асосланган одамзотнинг ишлаб чиқариш кучларидаги олдинги қаторли сифат-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ли инқилобни билдиради. Илмий-техник инқилобнинг қурилма бўлакларини илм, техника, технология, саноат, бошқарув ташкил қилади. Илмий-техник инқилобни тасвирлайдиган энг асосий хусусиятлари қуйидагидай:

1. Илмнинг жуда тез ривожланиши, уни тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш кучига айлантириш. Илмий-техник инқилоб даврининг муҳим иқтисодий кўрсаткичи – ИТТКИ (илмий текширув ва тажрибали конструкторли ишлар) сарфланган ҳаражатлар бўлиб ҳисобланади. Уларнинг катта қисми ривожланган давлатларда: АҚШ, Япония, Буюк Британия, Германия, Францияга тегишли. Шу билан бирга АҚШнинг бу соҳага аталган сарф-харажати бошқа давлатларга қараганда анча кўпроқ.

2. Илмнинг ривожланиши ҳозирги замондаги билим бериш тизимисиз бўлмайди. Японияннинг илмни талаб қиладиган саноатларни ривожлантиришдаги ва ИТИ натижаларини саноатда қўлланишдаги айтарли ютуқлари дунёдаги энг намуналиларнинг бири бўлиб ҳисобланадиган билим бериш тизими билан тўғридан-тўғри боғлиқ.

3. Техник ишлаб чиқариш базасида тубдан ўзгаришлар. Бу ерда электрон ҳисоблагич қурилмаларининг (ЭҲҚ), роботларнинг кенгидан фойдаланиши, янги технологияларни киритиш ва эски усуллар билан технологияларни тезлаштириш, янги манбалар билан қувват турларини очиш ва фойдаланиш, юқори тажрибали ишчи кучи орқали меҳнат унумдорлигини ошириш ҳақида сўз бўлмоқда.

4. ИТИ моддий ишлаб чиқаришнинг соҳалик қурилимига таъсир кўрсатади, шу билан бир қаторда унда саноатнинг ҳиссаси тез ўсади, сабаби иқтисодиётнинг бошқа соҳаларидаги меҳнат унумдорлигининг ортиши унга боғлиқ бўлиб келади. Илмий-техник инқилоб даврида қишлоқ хўжалиги иқтисоди саноат кўринишига эга бўлди. Саноатнинг соҳалари орасида химиявий ва электр қуввати ажрала бошлади, у биринчи навбатда илмий-техник тараққиётга ва машина ишлаб чиқаришга боғлиқ бўлди. ИТНнинг асосий йўналишларига қуйидагилар киради: микроэлектроника, лазерли технологиялар, ферментли технологиялар, ген инженерияси, катализ, био ва нано технологиялар.

Билимингизнитекширинг

1. XX асрнинг 60-70-йилларидаги илм билан техниканинг тараққиёти қандай тасвирланади?
2. 1970-1980-йиллардаги илмий-техник тараққиётнинг хусусиятларини ифодаланг.
3. Постиндустриал жамият даврига таъриф беринг.
4. Мунозара қилинг, билим беришга қандай талаблар қўйила бошлади?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

28-§. РИВОЖЛАНАЁТГАН ДАВЛАТЛАРНИНГ ТЕХНИК РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. “БАЙКОНУР” КОСМОДРОМИ. ЖАМИЯТНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОРТТИРИШДАГИ БИЛИМ БЕРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Бу дарсда:

- ривожланаётган давлатларнингмаданий-техник тараққиётнинг ўзига хос хусусиятлари билан қонуниятлари;
- “Байконур” космодроми;
- Жамиятнинг рақобатбардошлигини орттиришда билим беришнинг аҳамияти ҳақида биламиз.

Таянч сўзлар:

ривожланаетган мамлакатлар,нефтьэкспортловчи ва индустриал мамлакатлар, мономаданий экономика, интеллектуалишлаб чиқариш, билимни гуманитарлаштириш билан компьютерлаштириш

Ривожланаётган давлатларнинг маданий-техник тараққиёти. Ривожланаётган давлатлар дунё жамиятининг энг сони кўп қисми бўлиб топилади, унда дунё халқининг 80 фоизи истиқомат қилади.

Одатда бу давлатларни Учинчи дунё деб ҳам атайди. Уларнинг иқтисодининг аҳвоми барча одамзотнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнига чамбарчас боғлиқ. Ривожланаётган давлатларнинг кўпчилиги Осиё, Африка ва Лотин Америкасида жойлашган. Ривожланаётган давлатларнинг катта қисми аввалги ўрток эгаликлар бўлиб ҳисобланади. Ривожланаётган давлатларнинг муҳим хусусиятлари уларнинг ривожланган давлатлардан иқтисодий ривожланиши томонидан анча орқада қолиши бўлиб ҳисобланади. Маҳаллий аҳолининг одам бошига ҳисоблагандаги УИМнинг ҳажми томонидан ривожланаётган давлатлар асосий икки гуруҳга бўлинади: биринчи гуруҳга солиштирмали равишда олганда юқори даромадли давлатлар киради. Улар нефть экспорт қилувчи ва янги индустриал давлатлар. Нефть экспорт қилувчи давлатларга сиртга чиқарадиган маҳсулотларининг 50 фоиздан ортиғи нефть ва нефтдан олинадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган давлатлар киради. Улар асосан, яқин Шарқда, яъни Форс чиғаноғида жойлашган Қатар, Кувейт, Бахрейн, Саудия Арабистони, Бирлашган Араб Амирлиги каби давлатлар. Бу давлатлар нефть билан табиий газнинг бой ресурсларига эга бўлгани учун жаҳон давлатларида энергоресурсларни етказиб берувчи давлатлар бўлиб ҳисобланади. Уни сотишдан тушган даромадлар халқнинг яшаш даражасининг юқори бўлишига таъсирини кўрсатади. Бироқ бу даража маданий ривожланиш даражасининг орқада қолиши, билим бериш даража-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

сининг пастлиги, иқтисодий соҳалик қурилмаларида аграрлик секторнинг устун бўлиши, қайта ишлаш саноати соҳаларининг ночор ривожланиши билан бир қаторда умр суриб келмоқда.

Янги индустриал давлатларга тез ривожланаётган иқтисодий ўсиши билан ва қайта ишлаш саноатини, яъни машина ясаш, электроника, хўжалик техникаларни ишлаб чиқариш, енгил саноатни иқтисоднинг бош секторига айлантирган ривожланаётган давлатларнинг бир қисми киради. Янги индустриал давлатлар миллий иқтисоднинг аграр ва хом ашё турига ўтиб, саноатнинг кўп соҳали кўринишини шакллантириб, халқаро - иқтисодий муносабатларнинг фаол аъзоси бўлиши билан ажралиб туради.

Ривожланаётган дунёдаги иккинчи гуруҳ давлатлари бўйича одам бошига ҳисоблагандаги ўртача даромади 750 доллардан кам бўлган давлатлар. Бу қолоқ давлатлар гуруҳини ташкил қилади. Улар, асосан, Экваторли Африка, Жанубий Осиё, Марказий Америкада жойлашган. Мана шу гуруҳга кирадиган давлатлар сони доимо ортиб бормоқда. Сўнгги вақтларда уларнинг сони икки ҳиссага ортган. Қолоқ давлатлар аввалгича ривожланган давлатларнинг хом ашё манбалари сифатида қолиб келмоқда. Бошидан кечирган мустамлакачилик қолоқ давлатларнинг иқтисодий даражасини жуда паст бўлишининг асосий сабаби бўлиб қолмоқда. Мустамлакачилик бозор хўжалигининг асосини солиб беради, аввалги мустамлакаларни жаҳон иқтисодиётига боғлиқлик доирасига жалб қилди, бироқ шундай бўлса ҳам миллий хўжаликни парчалади, миллий ҳунармандчиликни йўқ қилди, маҳаллий аҳолини яшашнинг дастурли кўринишидан айирди. Кўплаб ривожланаётган давлатларда миллий хўжаликни қайта қуриш жараёни юрмоқда. Иқтисодиётини индустриялаштириш амалга оширилмоқда: саноат (индустриал) маҳсулотининг ҳиссаси ортиб бормоқда, қишлоқ хўжалигини юритишнинг замонавий усуллари киритилмоқда, товар-пул муносабатлари билан миллий капитал ривожланмоқда. Одатда, қайта қуришнинг бошида давлат туради. Бу мамлакатлардаги давлатнинг оладиган ўрни алоҳида. Одатдагидек, давлатнинг мулкида ер, фойдали қазилмалар, йирик заводлар ва мактаблар бўлади. Давлат секторидаги ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг нархи ўртача ҳисоб билан олганда миллий УИМ нинг 10 фоизга яқинини ташкил қилади. Баъзи бир ривожланувчи давлатларда илм билан техникани ривожлантиришга қадамлар қўйилмоқда. У асосан, билим бериш сифатини орттиришга, маҳаллий текширувлар юргизишга, чет эл технологиясини фойдаланишга йўналтириб, миллий саноатни ривожлантиришга бел боғлайди. Илмий-техник янгиликларни асосий ҳажмини

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БАА нинг нефть ва газ соҳаси

янги индустриал давлатларнинг озгина гуруҳи ташкил қилади. Кўплаб ривожланувчи давлатларнинг иқтисодий ривожланишига харбий харажатлар кўп тўсқинлик қилиб туради. Ҳарбий харажатлар солиқни сақлаш билан билим бериш соҳасига сарфланадиган харажатдан ўнлаб баробар кўп. Тез-тез бўлиб турадиган этник чигалликлар билан урушлар миллионлаган одамларнинг ҳаётига зомин бўлиб, урушаётган давлатларнинг хўжаликларини вайрон қилмоқда. Бироқ иқтисодий ўзгаришларнинг асосий тўсқинлиги аҳолининг кўп қисмининг қолоқликда ҳаёт кечириши бўлиб келмоқда. Қолоқлик ижтимоий ислоҳатларни юргизишга тўсқин бўлиб, билим бериш билан маданиятни ривожлантиришга қийинчилик туғдирмоқда. Яшаш шароитининг ночорлиги қуйидаги одамларнинг маънавий ўсиш имкониятини камайтириши белгили. Қолоқ одамнинг билим олишга, маданий ҳордиқ чиқаришга, саёҳатга чиқишга маблағи бўлмайди. Моддий харажатнинг бўлиши одамнинг маънавий ўсишига кафолат беради. Ривожланувчи давлатларнинг иқтисодида ташқи иқтисодий муносабатлар муҳим ўринни эгаллайди. Ташқи муносабатларнинг ривожланган давлатларга қараганда, ривожланаётган давлатнинг ички иқтисодий ривожланишига кўрсатадиган таъсири зўр. Бунга асосий сабаб, ривожланаётган давлатлардаги ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг оз бўлиши ташқи муносабатларга тобеликни орт-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тиради. Африканинг кўплаб давлатларида фақатгина бир қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилади, бу миллий иқтисоднинг бир маданий ўсимликка боғлиқ қилиб қўяди. Масалан, Эфиопияда фақат қахва, Ганада какао, донли маҳсулотлар, Сенегалда ер ёнғоқ етиштирилди.

Мономаданий иқтисодиёт деганимиз биргина маҳсулот тури етиштириладиган, кўпинча қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг биргина маҳсулоти етиштириладиган иқтисодиётни айтади. Миллий иқтисодиёти чекланган бу давлатлар етиштирган маҳсулотини харидорларнинг қаттиқ талабига бўйсуниб, уни арзон нархда сотишга мажбур бўлади. Мана шунинг ўзи ташқи нархда ўзларига керакли маҳсулотларни сотиб олишга қийинчилик туғдиради. Янги индустриал давлатларнинг пайдо бўлиши билан чет элга чиқариладиган маҳсулот турларини кенгайтирди. Сиртга чиқариладиган маҳсулотлар қаторига энди ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотлари – станоклар, автомобиллар, денгиз кемалари, қора металл, тикувчилик маҳсулотлари пайдо бўлди. Асосий ўринни хўжалик электроникаси-ойнаижаҳон, чангютгичлар, калькуляторлар, радио қабул қилувчилар, магнитофонлар, соатлар каби маҳсулотлар олди. Бу маҳсулотларни ташқи савдога Жанубий Корея, Тайвань, Сингапур, Индонезия, Малайзия, Таиланд, Филиппин давлатлари чиқаради. Ривожланувчи давлатларнинг маргинал гуруҳини аввалги социалист давлатлар, шунинг ичида Россия, Белоруссия, Украина каби давлатлар ташкил қилди. “Маргинал” ўткинчи, оралиқдаги деган маънони билдиради. Ҳақиқатдан ҳам, ижтимоийт тараққиёт, айниқса билим бериш, илм, маданият соҳаларидаги кўплаб ривожланувчи давлатларнинг эришган ютуқлари аҳолининг ривожланиш даражасини анча баланд даражага кўтариб келмоқда. Бироқ бу давлатларнинг иқтисодий ривожланишини, илмий-техник ютуқларни эгаллашини қўшиб ҳисоблаганда ҳам, уларни ривожланган давлатлар қаторига қўшишга имконият бермайди.

XX асрнинг иккинчи ярмида одамзот илмий-техник инқилоб (ИТИ) даврига қадам қуйди. Илмнинг барча соҳаларида янгиликлар очилди. Илмнинг янги соҳаларининг бири - атмосфера физикаси одамзотнинг Олам ҳақидаги умумий тушунчасига тубдан инқилобни амалга оширди деб айтса ҳам бўлади. Илмнинг яна фазовий медицина, фазовий биология ва бошқа янги соҳалари пайдо бўлди. XX асрнинг иккинчи ярмидаги илмий ютуқларнинг ёркин мисоли сифатида фазони ўрганиш соҳасидаги ютуқларни айтиб ўтишга бўлади. 1957 йил 4 октябрда Совет Иттифоқида Ернинг сунъий йўлдоши учирилди. Бу воқеа одамзотнинг фазо кенглигини ўрганиш даврининг боши бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

“Байконур” космодромидан ракета учириш

“Байконур” космодроми. 1957 йил 4 октябрда учирилган биринчи космик кема “Байконур” космодромидан муваффақиятли учирилди. У ер юзидаги энг дастлабки Ернинг сунъий йўлдошини (ЕСЙ) орбитага чиқарди. Байконур дунёдаги энг йирик ер усти илмий фазо полигони бўлиб ҳисобланади, унинг асосий ва ёрдамчи қурилмаларининг умумий территорияси 6717 кв км. Байконурнинг учиш йўли Орол денгизидан Камчаткагача чўзилиб ётибди. Байконурдан 1961 йил 12 апрелда одамзот тарихида биринчи марта Юрий Алексеевич Гагарин “Восток” фазо кемаси билан фазога отланди. Байконур ундан кейин ҳам фазо кенглигини ўрганишда кўплаб янги идеяларнинг бошланувчи ўрнига айланди. Байконурдан Куннинг, Ойнинг, Чўлпоннинг дастлабки сунъий йўлдошлари, “Восток”, “Восход”, “Союз”, “Прогресс” фазо кемалари, “Салют”, “Мир” орбита станциялари, ишлар олиб боришга аталган “Протон”, “Зонд”, “Прогноз”, алоқа мақсадида фойдаланадиган ва метеорология назоратини юргизишга аталган “Молния”, “Экран”, “Горизонт”, “Радуга”, “Метеор” ва ҳоказо ЕСЙ лари учирилди. Ойни, Марсни ва Чўлпонни ўрганишга аталган фазо қурилмалари бор РТ лар ҳам Байконурдан учирилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Сингапур

Япония

1991 йил 2 октябрда тўнғич қозоқ фазогири Т.Аубакиров “Союз Т-13” фазо кемаси билан Байконурдан фазога кўтарилди. Т.А.Мусабаев фазода 3 марта (1994, 1998,2001) бўлди. “Байконур” космодроми 1991 йил Қозоғистон Республикасининг қарамоғига ўтиб, 1993 йил Россия Федерациясига 2050 йилгача 50 йилга ижарага берилди.

“Байконур” космодромида фазогирлик тарихининг музейи бор, унда минглаган экспонатларни ташкил қилган катта бино жойлашган, очиқ осмон тагидаги экспозициялар, яъни ракеталарнинг турткичлари билан фазовий ташувчи “Буран”, шу билан бирга рус фазогирларининг отаси саналадиган Королев билан дунёнинг биринчи фазогири Гагариннинг яшаган уйлари жойлашган.

Билим бериш соҳасининг ривожланиши. Билим беришнинг жамиятнинг рақобатбардошлигини орттиришдаги аҳамияти. Билим ҳозирги жамиятнинг асосий бойлигига айланмоқда. Янги иқтисодий дунё одамларининг билими билан қобилиятига суянади. Одам фақат ўзининг билими билан ақлига суяниб, дунёнинг сиёсий ривожланишининг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айланиб боришини кўриб турибмиз. Шунинг учун билим бериш тизими давлатнинг келажагини таъминлайдиган муҳим соҳа бўлиб келмоқда. Бир вақтлар иқтисодий шароит ҳарбий шароитни четлатгани каби, бугунги кунда одамзот онгининг ривожланиши бошқа кучларни четлатиб, олдинги қаторга чиқди. Сабаби, бу тушунарли ҳам: одам ўз онги билан ҳозирги саноатга, иқтисодга, маданият билан илмга сезиларли даражада ҳисса қўшиб келмоқда. Постиндустриал давр ўзининг янги технологиялари билан ва у билан боғлиқ ахборотли, коммуникация соҳалари билан, шу билан бирга биотехнология билан бирга одамларга сифатли янги талаблар қўймоқда. “Интеллектуал саноат”га қараб юз буриш билим бериш соҳасидаги ўзгаришларни талаб қилмоқда. Мана шу соҳадаги сезиларли ўзгаришлар XX асрнинг иккинчи ярмида глобаллашув жараёни ва у билан боғлиқ бўлган одамга аталган, ўзгартирилган, юқорилатилган талаблар натижа-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

сида юргизилди. Асосий талаб бу – билим, шу билан бир қаторда уни фойдалана билиш ва янгисини ясай олиш бўлди. Ривожланиш даражаси турлича бўлган давлатлар билим бериш соҳасида ҳам турлича шароитда турибди, яъни давлат кафолат берадиган бошланғич билим беришнинг ўрта билим олиш даражаси ҳам турлича. Билим бериш соҳаси давлатники ҳам, шу билан бир қаторда хусусий ҳам бўлиб келмоқда. 70-90 йилларда билим бериш соҳасида етакчи давлатлар қаторига "янги индустриал давлатлар" – Жанубий Корея, Тайвань, Сингапур, Малайзия кирди. Бу давлатларда ўрта билим бериш мажбурий бўлиб саналади ва замонавий жаҳон стандартлари даражасида. Билим бериш соҳасидаги ривожланган давлатларнинг дастурли йўналиши ҳар доим билим бериш концепциясига асосланган, яъни мактабгача билим беришдан юқори мактабгача бўлган даврни ўз ичига олади. ХХасрнинг ўртасида шаклланган билим бериш соҳаси энди жамиятнинг талабларини қаноатлантира олмайдиганини кўрсатди, у саноатнинг ривожланиш даражасига мос эмас бўлиб қолди. Ахборотли инқилоб шароитида билим беришнинг глобал мақсадларини қайта қараб чиқишни талаб қилди. Шахснинг ижодий қобилиятини ривожлантириш энг асосий масалага айланмоқда. Одамнинг янгиликни қабул қилиши билан уни амалга ошириш қобилиятини шакллантириш мақсадида мутахассис тайёрлаш эҳтиёжи туғилди. Янги касб эгаси сифатли профессионал билим олибгина қуймай, шу билан бир қаторда олдинга билим олишга, гуманитар тайёргарликдан ўтишга мажбур. 60-70-йилларда ривожланган давлатларда ўрта ва олий билим беришда ислоҳатлар юргизилди, у олдинга билим беришни чуқурлатишга йўналтирилиб, ўқитишнинг масалали кўринишини таъминлаш билан билим беришнинг гуманитаризацияланиши ва компьютерлаштиришни ривожлантиришга йўналтирилди. Кўпчиликнинг олий маълумот олишига йўл очилди, стипендиялар, ўқитишнинг янги методикалари киритилди.

Билимнинг борган сари ўсиб бораётган ҳудуди ривожланган давлатларга яққол кўринади. Билим даражасидаги фарқ келажакда топадиган даромадининг бош талабига айланиб келмоқда. Мана шундай ўхшаш ҳолатлар бошқа ривожланган ва янги индустриал давлатларга кўриниш топмоқда. Мана шунга оид билим бериш ҳаётдаги энг асосий устунликка эга бўлиб келмоқда. ХХ асрнинг охирида Япония билан Жанубий Кореяда ёш фуқароларнинг барчаси мактабга борди, мана шу вақтда Индонезияда бўлса ёшларнинг 45-50 фоизи, Таиландда – 40 фоиздан кам ёшлар билим олиш имкониятига эга бўлган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Янгича билим олишга эришиш бугунги кунда даромад топишга қизиқтирибгина қўймай, хусусий муддаосига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Одам кўп даромад топиш учунгина эмас, билим олиш, ўзини-ўзи ҳар томонлама кўрсатиш, онгини ўстириш керак бўлмоқда. Мана шунга боғлиқ ҳолда ҳозирги замон билим бериш соҳасида бир қатор янги масалаларни олдинга қўймоқда. Шунинг билан билимнинг тез "сакраш", унинг касбининг турига қармасдан барча соҳалардаги янги технологияларни фойдалана олиш мажбурияти, одамларга қуйидагича вазифаларни юкламоқда:

– Яшаш мобайнида янгича билим олишга интилиш, меҳнат бозоридаги рақобатбардошликка бардош бериш, вақт талабларига тез мослашиш;

– Ахборотли ва коммуникацияли технологиялар соҳасидаги билимларни эгаллаш, шу билан бирга уларни ривожлантира олиш.

Билимингизнитекширинг

1. Ривожланаётган давлатларнинг ривожланган давлатларнинг даражасидан қандай фарқи бор?
2. Янги индустриал давлатлар қаторига қайси мамлакатлар киради?
3. Ривожланаётган давлатларнинг иқтисодий равнақ топишига тўсқинлик қилиб турган шароит қандай?
4. "Байконур" космодроми ва унинг фазо илмини ривожлантиришдаги аҳамияти ҳақида сўзлаб беринг.
5. Нима деб ўйлайсиз, келажак авлод қандай билим ва илм билан қуролланиши керак?
6. Ҳозирги замондаги билим бериш билан билим олишнинг ўрни қандай?
7. Билим бериш жараёнидаги янги технологияларнинг таъсири қандай бўлмоқда?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ – XXI АСРНИНГ БОШИДАГИ МАДАНИЯТ

29-§. XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ-XXI АСРНИНГ БОШИДАГИ МАДАНИЯТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. ЮНЕСКОНИНГ ОДАМЗОДНИНГ МАДАНИЙ МЕРОСЛАРИНИ САҚЛАШ ЙЎЛИДАГИ ФАОЛИЯТИ

Бу дарсда:

- XX асрнинг иккинчи ярми –XXI асрнинг бошидаги маданиятдаги умумий ўзгаришлар;
- бадиий рассомчилик, адабиёт, архитектуранинг ривожланишидаги асосий жараёнлар;
- оммавий фалсафий онг, идеологик- сиёсий оқимлар, адабиётдаги реализм билан модернизм;
- кино санъати, ЮНЕСКОнинг одамзотнинг маданий ёдгорликларини сақлаш йўлидаги фаолияти ҳақида биламиз.

Оммавий фалсафий онг. 60–80-йилларда оммавий-фалсафий онгга илмий-техник инқилобнинг таъсири бўлмай қолмади. Янги техникалар билан илм соҳаси капиталистик жамиятнинг ижтимоий масалаларини ҳал қилиб беради деган ортиқча ишонч 60-йилларга хос кўриниш эди. Кейинги ўн йилликларда “ технологик оптимизм” ижтимоий-иқтисодий инқирозларнинг таъсиридан кейин бироз заифлашиб қолди. Унда табиатдаги экологик мувозанатнинг бузилиш хавфи ортиб бориши, яшаш ўртасининг умуман ночорлашиб бориши ва ядровий хавфнинг ўсиб боришига боғлиқ маданиятнинг ўзини-ўзи йўқотиб юбориши хавфининг ортганлигини инкор қилиб бўлмайди.

Ғарбдаги фалсафанинг ҳозирги замон ўзгачалиги, унда оммага танилган ўрта асрлардаги етакчи оқимлар экзистенциализм билан неопозитивизм каби оқимларнинг бўлмаслиги билан тушунтирилади. Оммавий – фалсафий онгнинг асосий жараёнларининг бири одамни кенг турда тадқиқот қилиш. Бу фалсафий тадқиқотларни одам онгининг масалаларига қараб жалб қилишдан, инсоний маданиятнинг қурилмалари билан турларини кўриб чиқишдан, логик онгни, қарама-қаршиликларни фалсафий нутқаи назардан саралашдан кўринади. Ҳозирги замондаги фалсафа инсон ҳаётининг масалаларига, унинг бахти билан яхшилигига, ўзини-ўзи танишига ва ўзини шакллантиришга йўналтирилган.

Идеологик – сиёсий оқимлар. Қарама-қарши жараёнлар ривожланган капиталистик давлатларнинг сиёсий идеологисида

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҳам шаклланиб келмоқда. 60-йилларда унда “қарама-қаршиликсиз жамият” деган хаёл ёки “деидеологизация” концепцияси муҳим ўрин эгаллади. 70-йиллар билан 80-йилларнинг бошида Ғарб давлатларида “реидеологизация” концепсиясига қараб катта юз буриш бошланди, идеологик конфронтация бошланди. Инсон ҳуқуқлари ҳақидаги йирик тадбирларни АҚШ давлат сиёсати даражасида юргизди, унга туртки бўлган социалистик давлатлардаги бегона фикрли (диссидентларни) одамлар қувғин қилиш ҳаракати эди. “Реидеологизация” консерватив идеологиянинг таъсирининг ривожланишидаги оммавий жараёнларни бир қисми бўладиган, капиталистик давлатлардаги партиявий сиёсий курашнинг ўнгчил юз буришининг умумий кўриниши эди.

Калит сўзлар:

“деидеологизация”, “реидеологизация”, антиэтатизм,“янги ўнгчиллар”, “экзистенциализм”, сюрреализм, поп-арт, постмодернизм, деконструктивизм, хайтек, ЮНЕСКО,жаҳон ёдгорликлари ҳақидаги конвенция.

Антиэтатизм билан хусусий мулкни ҳимоя қилишга ва шахсий эркинликка кафолат каби қатъийликни билдириб, яна консерватив

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

идеологиянинг муҳим хулосасига айланди. Консерватизм диний фундаментализм билан дастурчиликка қараб эътибор бера бошлади.

"Янги ўнгчиллар" билан неоконсерватизм халқаро ҳодиса бўлиб ҳисобланади, бироқ унинг ҳар бир давлатда ўз идеологлари, ўз хусусиятлари, ўзига хос дастурлари билан боғлиқликлари бўлди. "Янги ўнгчиллар" ўзларининг вазифаси сифатида янгича ҳаёт кечириш турини шакллантириш, қадриятларнинг янги тизими билан ташкил қилиш деб билди. Улар "контрмаданият" идеясини қўлламади, 60-йиллардаги ёшларнинг қаршилигини келтириб чиқарган – бу идеянинг мазмуни, "истеъмолчи жамият" нинг қадриятларига қарши чиқиб, "дастурли одамгарчиликдаги обрўли хусусиятларни" қайта тиклашни талаб қилган эди.

Шундай бўлса ҳам неоконсерватизм ва "янги ўнгчиллар" оқими 80-йилларда ривожланган капиталистик давлатларнинг идеологик-сиёсий ҳаётидаги оммани қамраб олган жараён бўла олмади. У давлатларда буржуа-либерал ва ижтимоий-ислоҳат идеялари билан қадриятлари кучли эди.

Адабиётдаги реализм билан модернизм. Кино санъати.Оммавий-сиёсий ривожланиш урушдан кейинги йилларда адабиёт билан санъатдаги реалистик дастурларни кучайишига олиб келди.

Адабиёт соҳасидаги Нобель мукофотига француз юқори гуруҳ вакиллари: ёзувчи-реалистлар А.Жид ва Ф.Мориак эга бўлди. Қаршилашиш даврининг вакили коммунист, ёзувчи П.Элюарнинг асарлари кенг турда таниқли бўлди.

"Умидга олиб борувчи йўл" фильмининг афишаси.

Италияда адабиёт билан кинематографияга урушдан кейинги дастлабки йилларда пайдо бўлган неореализм катта таъсир кўрсатди. Неореализмнинг дастлабки асари ва ўзгача тасаввурдаги гўзаллик манифести режиссёр Р.Росселинининг "Римочиқ шаҳар" фильми бўлди. (1945й.). Бу фильмда тана жимирлатувчи ҳақиқат билан италиялик Қаршилашишга иштирок этувчиларнинг оғир азоби билан мардликларини кўрсатди. Мана шундан кейин Италияда яна юқори баҳога эга бўлган неореалистик фильмлар тизими дунёга келди: "Велосипед ўғирловчилар" (режиссери Витторио де Сика), "Умидга олиб борадиган йўл" (режиссери П.Джерми),

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

“Ер дириллайди” (режиссери Л.Висконти), “Зайтун тагида тинчлик йўқ” (режиссери Дж. де Сантес) ва бошқалар.

Кейинги йиллардаги жаҳон кино санъатидаги муҳим жараёнларни АҚШ кинематографияси ишлади. Жаҳон кинематография масаласининг авж олиши билан жанрлик хусусиятлар катта қаршилик ва мураккаб ҳодиса бўлиб ҳисобланди. Бир томондан, 60-70- йилларнинг бошида ёшларнинг милитаризация ва ядровий уруш хавфига қаршилик кўрсатган норозиликларидан кейин кинематография ўзини энг кучли қурол сифатида кўрсатди. Иккинчи томонидан, жаҳон кинематографиясига дастурли, кайфият кўтарувчи жанрлар кучли таъсир кўрсатди: қўрқинчли фильмлар, гангстерлик ленталар, вестернлар, мюзикллар, ўзга планеталиклар билан урушлар ҳақидаги фантастик тасвирлар ва ҳоказо. 70-йилларнинг биринчи ярмида жаҳон киносининг экранлари офатлар ҳақидаги фильмлар қаторини тўлдирди. 70-йилларнинг иккинчи ярмида Дж.Лукаснинг “Юлдузлар уруши” каби фазовий ўқ отиш, ҳужум қилиш жанридаги фильмлар кўпайди. 80-йиллардаги фильмларнинг ҳар хил турлари пайдо бўла бошлади, одам руҳиятини бузадиган Ғарбий Германияда урушдан кейинги мавзу давлатнинг фашистик ўтган тарихини очиш масаласи бўлди. Мана шу мавзу жуда чуқур мазмунда Г.Беллнинг ҳикояларида ва унинг антифашистик “Сен қаерда бўлдинг, Одам” (1945) романида кўрсатилди. Фашистик тартибларни ошкора қилиш ва гуманистик қадриятларни ҳимоя қилиш каби мавзулар эмиграциядаги атоқли немис ёзувчиларининг асарларига сабаб бўлди. Масалан, Т.Маннинг “Доктор Фаустус” фалсафий романи (1947) билан Э.М. Ремаркнинг “Байрам аркаси” (1946), “Умр суриш вақти билан вафот этиш” (1954), “Қора обеликс” (1956) романлари.

АҚШда урушдан кейинги йилларда адабиёт соҳасидаги Нобель мукофотларини олган машҳур америкалик ёзувчилар У.Фолкнер билан Э.Хемингуэй ижодларини давом эттирди.

Аниқланг!

Қўшимча манбалардан фойдаланиб, Э.Хемингуэйнинг ижоди ҳақида қисқа матнли эссе ёзинг.

Урушдан кейинги йилларнинг бошидаги модернистик адабиёт кўп ҳолларда экзистенциализм ғоялари билан жонланди, айниқса унинг ўзига хос теварак-атрофнинг ёлғонлиги билан тақдир олдида танлаш кераклиги қайғу- ҳасрат билан сезиниш ғояси бўлди. Мана шу йўналишдаги адабиётдаги етакчи ролни Сартр билан Камю эгал-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лади, улар фалсафий асарлар ва публицистика билан чекланмай, ўзларининг кўзқарашларини кўркам адабиётда ҳам кўрсата олди. 40- йилларда Сартр "Эркинлик йўллари" деган умумий ном билан бир қатор романлар ёзди. Бу асарларида у ўз қаҳрамонларининг оммавий-сиёсий фаолиятининг талаблари билан инсоний ишончларининг ўртасидаги қарама-қаршиликларни моҳирлик билан тадқиқот қилади. Кино кўркам адабиётда ҳам фаол иш юритиб, 1957 йил Нобель мукофотига эга бўлди. Унинг энг машҳур "Ўлат" (1947) романининг мазмунида одам эшитмаган оммавий офат шароити давридаги инсонийлик вазифани бажариш масаласи турди.

50- йиллардан бошлаб адабий ҳаётнинг авансаҳнасига яна авангардистлар чиқди (Э.Иенеско, С.Беккет). 1953 йил С.Беккет Парижда "Годони кутиш" пьесасини қўйди, бу билан абсурд театри деган тадбирнинг боши бошланди. Пьесанинг қаҳрамонлари, яъни бир-бирини тушунмайдиган бечора икки персонаж воқеанинг давомида уларни қутқариши керак бўлган аллақандай бир Годо деганни кутиш билан вақт ўтказади. Бу шароитнинг мазмунсизлиги, авторнинг фикрича, инсон ҳаётининг мазмунсизлиги билан моҳиятсизлигини билдиради. Абсурд театри жуда шов-шувли даромадга эга бўлди ва кейинчалик, 1969 йилда Беккетга адабиёт соҳасидаги Нобель мукофоти берилди.

60-80-йилларда дунёдаги энг кўп ўқиладиган ёзувчилар билан шоирларнинг қаторига Лотин Америкаси адабиётининг қобилиятли вакиллари: Х.Борхес, Х.Кортасар, Г.Маркес ва ҳоказолар қўшилди.

Рассомчилик. XX асрнинг иккинчи ярмида бу санъат тури французлар Андре Фуженора билан Фернана Леже, италиялик Ренато Гуттузо, америкалик Рокуэлла Кента, испаниялик Пабло Пикассо номлари билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Урушгача бўлган йилларнинг ўзидаёқ пайдо бўлган, ҳақиқий ҳаётнинг баъзи бир бўлинган кўринишларини умумий хаёлий дунёлар билан боғлашга ҳаракат қилган сюрреализм ҳам, эркин чизиқлар билан бўёқларнинг уйғунлигини тасвирлаган абстракционизм ҳам ўз таъсирини сақлаб қолди. Сюрреализмнинг йирик вакилларининг бири Сальвадор Дали эди. XX асрнинг иккинчи ярмида АҚШ билан Буюк Британияда ўзларини абстрактли санъатга қарши қўйган оқим - поп-арт ("машҳурлик санъати") пайдо бўлди. Унинг тарафдорлари ҳақиқатга қайта қайтиб, хўжаликда ёппасига фойдаланиладиган қуролларнинг "эстетик қадриятларини" очишга ҳаракат қилди. Поп-арт шаҳар ҳаётининг стилида ёки урбанизацияланган стилдаги кўплаб композицияларни дунёга олиб келди.

Урушдан кейинги йилларда меъморчиликда аввалгидек функционализм йўналиши таъсирли бўлиб қолаверди. Оскар Нимейер мана

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

шу стилда Бразилиянинг янги пойтахтининг асосини солди, Финляндияда Алвара Аалто ғояси билан кўплаб иншоотлар бўй кўтарди. Шу билан бирга икки меъмор ҳам маҳаллий дастурларга кўп эътибор берди. Кейинчалик, Ле Корбюзье (1960 йй.) иншоотларида унинг иррационал ва эркин турлари муҳим кўринишга эга бўлди. XX асрнинг сўнггида постмодернизмнинг таъсири кучаяди: меъморлар мураккаб тасвирларни ясашга, унинг баъзи бир қисмларининг эркин уйғунлашишига ҳаракат қилади, шу учун тарихий материалларни, меъморчилик санъатининг турли стилдаги ва ҳар давридаги "маржонини" топишга ҳаракат қилади. Бу йўналишда Л.Мисс ван дер Роэ, В.Гропиус, Р.Вентури каби меъморлар унумли меҳнат қилди. Иккинчи бир гуруҳ деконструктивизм стилида фаолият юритиб, меъморчилик санъатининг "тўрт бурчак ва тўрт девор" ғоясидан бош тортиб, унинг кўринишини ўзгартиришга ҳаракат қилди. Шу вақтда хай-тек ("юқори технология") йўналиши пайдо бўлди, у осмон билан учлашган шоҳона иншоотларни солишда техник имкониятни (канализациялар, каркаслар, металл билан ойна) фойдаланиб, уларнинг деворларини жуда зўр катта шишалар ва ойналар билан безатди.

Сальвадор Дали

ЮНЕСКО(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO) - Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Билим, илм ва маданият ҳақидаги Ташкилоти.

Ташкилот 1945 йил 16 ноябрда қурилди, штаб-хонаси Франция нинг Париж шаҳрида жойлашган. Бугунги кунда ташкилотга, Қозоғистон Республикасини қўшган, 193 давлат аъзо. ЮНЕСКО жаҳон маданий ва табиий ёдгорликларни ҳимоя қилиш конвенциясини қабул қилган ва у 1975 йилда кучга кирган, ҳозирги кунда 184 давлатда тасдиқланган.

ЮНЕСКОнинг энг моҳиятли лойиҳалари қуйидагилар: Иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳарбий ҳаракатлардан зиён кўрган кутубхоналар билан музей жамғармаларини қайта тиклаш, Осиёда, Африкада, Лотин Америкасида бошланғич билим бериш тизимларини ривожлантириш, қимматбаҳо асарларни таржима қилиш, тўғридан-тўғри муносабатлар ўрнатиш орқали Ғарб билан Шарқнинг ўртасидаги маданий алмашишни ривожлантириш, ривожланаётган давлатлардаги саводсизликка барҳам бериб, "асосий билим бериш" тизимини шакллантириш; маданият ёдгорликларини сақлаш. 1959 йил ЮНЕСКОнинг ғамхўрлиги билан Маданий қадриятларни сақлаш ва қайта тиклаш бўйича Халқаро комитет фаолият юрита бошлади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ЮНЕСКОнинг асосий мақсадитинчлик билан хавфсизликни давлатларнинг билим, илм, маданият соҳаларидаги ҳамдўстлигини таъминлаш орқали, БМТ Қарорида кўрсатилгандай, барчага бирдай ҳурмат билан қараб, адолатлилик билан қонунларнинг бажарилишини, одам ҳуқуқлари ва асосий эркинликлар асосида барча давлатга, ранггига, жинсига, тили билан динига эътибор бермай ривожлантириш.

Халқаро ҳамжиҳатлик бугунги кунда Ер шаридаги аҳолининг барча гуруҳларини ташкил қилади. Бу жараёнда ЮНЕСКО ижтимоий-иқтисодий ва технологик ривожланишда, инсоний хусусиятларни ривожлантиришда алоҳида муҳим фаолият юргизиб келмоқда. Энг аввало у жаҳон ёдгорлигини сақлаш масалаларини ҳал қилмоқда, барчага бирдай саводлилик, келажакнинг мутахассисларини тайёрлаш, тинчликсевар авлодни шакллантириш, ўзаро тушунувчилик, толерантлик билан демократия каби ўткир масалаларнинг ечимини топишда ўзининг муҳим ўрнини кўрсатиб келмоқда.

ЮНЕСКОнинг Умумжаҳон мероси рўйхатидаги баъзи объектлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ЮНЕСКО аъзо давлатлардан олинган ахборотлар асосида буюк одамларнинг юбилейларини, тарихий воқеаларни нишонлаш учун календарь тузади, баъзи бир шароитларда Бош конференция мана шундай кунларни халқаро даражада нишонлаш учун махсус қарор қабул қилади. Бутунжаҳон меросларини рўйхатининг мақсади алоҳида аҳамиятга эга маданий иншоотларни эълон қилиб, уларни ҳимоя қилиш бўлиб ҳисобланади. Мана шу мақсадда иншоотларни ҳақиқий аҳамиятини баҳолаш учун баҳолаш вазифлари қабул қилинди.

Жаҳон меросларининг бир қатор иншоотлари зилзила, қуролли тўқнашувлар, назоратсиз туризм ва бошқа табиий ва инсоний факторларнинг таъсиридан йўқолиб кетиш арафасида.

Бу ташкилотнинг мақсади- келажак авлод учун мана шу иншоотларни сақлаб, асраб қолиш; мана шунга боғлиқ фаол тадбирлар юргизилиб, иншоотларга мониторинг ясаш.

ЮНЕСКО нинг миссияси билим бериш, илм, маданият, коммуникация билан ахборот орқали тинчликни равнақ топтириш, қолоқликка барҳам бериш, доимий ривожланиш билан маданиятлараро диалогга эришиш бўлиб топилади.

Билимингизнитекширинг

1. XX аср охиридаги ижтимоий-фалсафий онгингизда нима муҳим эди?
2. ЮНЕСКО қандай иш билан шуғулланади?
3. Маданий меросни асраш деганда нимани тушунасиз? У нима учун керак?
4. Қозоғистоннинг қандай муҳим воқеалари ЮНЕСКО миқёсида нишонланади?
5. Умумжаҳон мероси тўғрисидаги конвенциянинг асоси нима?

Жадвал билан ишланг. XX асрдаги адабиёт ва санъатдаги асосий оқимлар.

Кўрсатмалар	Кўрсатмалар сифати	Муаллифлар ва композицилар

30-§. МАДАНИЯТНИНГ АСОСИЙ РИВОЖЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. ҲОЗИРГИ ЗАМОНДАГИ АХБОРОТЛИ ЖАМИЯТ. ОММАВИЙ МАДАНИЯТ.

Маданиятдаги янги йўналишлар. XX асрнинг сўнгги чорагида маданият билан оммавий онгнинг ривожланишидаги энг асосий йўналишларнинг бири маданиятнинг дастурли турлари билан кундалик ҳаётдаги ўзаро яқинлашиш билан ўзаро ҳаракатланиш деб айтишга бўлади. Илмий-техник инқилоб маданий қадриятларни омманинг барча гуруҳларига мавжуд қилмоқда. Барча ривожланган капиталистик давлатлардаги билим бериш тизимида ИТИ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу дарсда:

- маданиятдагиянги йўналишлар;
- ҳозирги даврдаги ахборотли жамият;
- оммавий маданиятва компьютерлаштириш ҳақида биламиз.

Таянч сўзлар:

ахборотли жамият, ахборотли индустрия, оммавий маданият, оммавий ахборот қуроллари оммага таъсир кўрсатувчи қуроллар, коммуникациянинг техник қуроллари, бўш вақтни ўтказиш индустрияси, айланма мифология.

талабларига боғлиқ бўлган хатти-ҳаракат жараёнлари ўрин олмоқда: ўрта ва олий билим беришнинг тез ўсиши, унинг барчага мавжудлиги, инженер-техник ва техник-иқтисодий илмий ходимларни тайёрлашни кенгайтирди. Узвий билим бериш концепцияси йўлга қўйилмоқда. Мактаблар, махсус ва олий ўқув юртларини ўқитиш машиналари, махсус электрон лабороториялар, тестдан ўтказиш ва ўқитиш автоматлари билан, қайта боғланишни эса ойнаи жаҳон, магнитофонлар, видеотасмалар билан жиҳозламоқда.

70-80 –йилларда капитализмнинг юқори тараққий этган давлатларида хўжаликни сифатли, замонавий электрон жиҳозлар билан тўлиқтирди, энг аввало хусусий ЭҲМ билан, яъни уй шароитидаги оилавий бюджетни режалаштирибгина қўймасдан, шу билан бир қаторда нозорат қилишга ҳам бўладиган, бўш вақтда видеоўйинлар ўйнашга бўладиган қуроллар билан таъминлади, компьютерлар билан ишлаш қобилияти шаклланиб, турли техник ва иқтисодий фанларни, чет тилларини ўқиб-ўрганишга, матнларни қайта ишлашга, ахборотлар олишга, телефонга қўшилишга имконият яратилди. Дастурга ва кундалик одатга айланган хўжалик электроникали буюмларига, (радио қабул қилувчи, ойнаи жаҳон, магнитафон) сўнгги йилларда янги ахборотлар қўшилди: видеомагнитафонлар, лазерли видео, уйдаги ЭҲМ.70-80- йилларда бу қурилмаларни чиқариш ҳажми олти етакчи капиталистик давлатларда (АҚШ, Япония, Буюк Британия, ГФР, Франция, Италия) 7 мартадан ортиқ ўсди. 1987 йил оилаларни рангли ойнаи – жаҳон билан таъминлаш Ғарбий Европа давлатларини 85 фоиздан ошди, АҚШ да бўлса 94 фоиз бўлди.

Жамиятшуносликнинг ривожланишидаги ҳозирги замон жараёнлари "ахборотли жамиятнинг" янги концепциялари билан аниқланди. У ижтимоий - масалаларни ҳал этишга ва оммавий ривожланишнинг ютуқларига илмий-техник инқилобнинг янги давр орқали етказди деган тушунчани билдиради. Одамзот тарихи уни тараққиётнинг янги йўлига туширадиган тўлқинли ҳаракатлар шаклида қаралади. Масалан, Ғарб олими Э.Тоффлер

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

дунё тараққиётининг тезлигини шундай тасаввур қилади: аргар тараққиётдан (биринчи тўлқин) саноатли жамиятга (иккинчи тўлқин) ундан кейин ахборотли жамиятга (учинчи тўлқин) ўтади.

Компьютернинг пайдо бўлиши ахборотни қайта ишлашдан ўткизишга жуда унумли ва тез бўлди. Кейинчалик интернет орқали ахборот алмашишда одам катта тезликка қўл етказди.

Турли маълумотларни қайта ишлашдан ўтказиш, билим бериш услубларига боғлашга ва билимни ташкиллаштиришга керакрли технологиялар пайдо бўла бошлади. Бу жамиятнинг ҳаётида яққол сезилади. Билим қадриятга айланиб, унга бўлган эҳтиёж кун сайин ортиб келмоқда. Бугунги одамзот жамияти, бу – ахборотли жамият, унинг асосий хусусияти ахборотни ҳаётнинг барча соҳасида фойдаланиш билан саноатни автоматлаштириш бўлиб ҳисобланади. Ахборотли жамиятда ўзгаришлар фақат ишлаб чиқаришдагина бўлиб қолмайди, шу билан бирга одамларнинг ҳаётга кўзқарашларида ҳам ўзгаришлар бўлади. Ақлли меҳнатнинг намунаси ортиб бормоқда, одамларга ўзларининг моддий эҳтиёжларини қаноатлантириш эмас, шу билан бир қаторда ахборот ва ижодий эҳтиёжларини ҳам таъминлаш муҳим бўлиб қолмоқда.

Ахборотли жамиятнинг ривожланиши аҳолининг кўп қисмини ахборот алмашиш, сақлаш, қайта ишлаш ва ахборотни қайта ўзгартириш билан шуғулланишига олиб келади. Моддий ишлаб чиқариш билан шуғулланишни роботларга топширадиган бўлди.

Ҳозирги жамиятда бир қатор хавф-хатарлар ўрин олмоқда. Ундай хавф-хатарларга ахборотли оқимларнинг кўплигидан келиб чиқадиган ахборотли тушкунликни ётқизишга бўлади. Ҳар қандай одамнинг маълумотлар оқимига бардош бериб, ахборотли аҳлатларни олиб ташлаши, билимга керакли ахборотни ажрата билиши мумкин эмас. Одам онгига ОАВ катта таъсир кўрсатади. Турли электрон қурилмаларнинг ривожланиши билан боғлиқ бўлган одамларнинг шахсий ҳаётининг ҳимоя қилинишига ҳам хавф туғдириш мумкинлиги пайдо бўлмоқда. Ахборотли жамият бирлашган тараққиётнинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин деган фикр туғилади, унда ҳар қандай одам барча ахборотларга қўл етказа оладиган бўлади.

Компьютер индустриясининг пайдо бўлиши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Аҳолининг ахборот воситаларига ва турли кайфият кўтаришга аталган воситаларга кенг кўламда мавжудлиги омманинг онгги билан танловига ҳисобланадиган "оммавий маданиятнинг" кенг тарқалиши билан бир қаторда юрди. Ҳозирги замонда туюқлик ёки ёпиқлиқ хос эмас, унга миллий маданиятларнинг ўзаро бойитилиши билан ўзаро таъсири кўпроқ натижа беради. XX асрдаги янги ўзгаришлар оммавий маданият орқали акс этмоқда. Унинг пайдо бўлиши билан кенг тарқалишига индустриализация билан урбанизация, саводлиликнинг ёппасига тарқалиши, техника билан ривожланиш туғдирган санъатнинг янги турлари билан кўринишлари сабаб бўлиб келмоқда. Одамларнинг онгига, хулқ-атворига энди дастур таъсир кўрсатмайди, аксинча оммавий ахборотлар, босилимлар, радио, ойнаи- жаҳон кўп таъсир кўрсатадиган бўлган. Демократик давлатларга оммавий маданият коммерцияланган, бироқ сиёсий томондан марказлашмаган ва турли хил бўлиб келади. Тоталитар тартиб ўрнатилган давлатларда оммавий маданият оммавий онгни назорат қилиб, бирга ҳаракат қилиш учун фойдаланилади.

Шу билан маданий маҳсулотлар билан "кўнгил кўтариш индустрияси" коммерциявий йўлга қўйилди ва у даромаднинг мўл манбасига айланиб, омманинг онгига таъсир кўрсатадиган унумли қурол бўлди. "Оммавий маданият" маҳаллий аҳолининг кўп қисмининг маданий ютуқларига яқинлашишига олиб келади, бироқ у кўп ҳолларда жуда оддий кўринишда бўлиб, "кайфият кўтариш" даражасида бўлди. Одамни улуғлайдиган, унинг юқори маданиятлилигини кўрсатадиган, гўзалликка яқинлаштирадиган "юқори даражали" маданиятдан фарқи, оммавий маданият- гуруҳларнинг сўранишини қаноатлантирадиган харидорлик маҳсулот сифатида кўрилади. Оммавий маданиятнинг пайдо бўлиб, унинг кенг тарқалишининг техник асоси кино, радио, ойнаи жаҳоннинг ривожланиши бўлди. У замонавий техникани фойдаланишнигина эмас, етиштирилган маҳсулотнинг – китоблар, фильмлар, таниқли мусиқалар ва бошқаларнинг сифатли, стандартга мос бўлишини талаб қилади. Кўпчиликка аталган – кайфият кўтаришга аталган адабиёт-детективлар, аёлларга аталган романлар, ва бошқалар талаб даражаси бўйича ишланди. Телесериалларни қаҳрамонлар ҳар замонда, ҳар хил вақтда, ҳар бир давлатда ҳаёт кечирса ҳам, уларнинг бошидан ўтадиган воқеалари жуда ўхшаш бўлиб келади. Голливуд-фильмларнинг ўз талаби бор, у уч тамойилга асосланади: кучли қаҳрамон, "юлдуз таъсири", яхшилик билан якунлаш. XX асрнинг охиридан бошлаб ҳозирги кунга қадар оммавий маданият кенг қанот ёйиб, жамиятдаги катта кучга айланиб келмоқда.

Шунинг билан оммавий маданият деганимиз – омма халқ орасида уларнинг танловига хос кенг тарқалган, техник томондан ҳозирги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

замонги коммуникатив технологиялар ёрдами билан кўчирмаларини кўпайтириб тарқалиб ўтирган маданиятнинг замонавий тури. Оммавий маданиятнинг пайдо бўлиши билан ривожланиши томошабинларга кучли таъсир кўрсатиш қобилиятига эга бўлиб ўтирган- оммавий коммуникациянинг тез ривожланишининг таъсири деб аташга бўлади. Оммавий коммуникациянинг воситаларининг одатда кўриб юрганимиздай қушимча бўлаги бор:

– Оммавий коммуникация воситалари (газеталар, журналлар, радио, ойнаижаҳон, интернет блоглар ва ҳоказо) ахборотни кўпайтиради, томошабинларга доимо таъсир кўрсатиб туради, белгили бир одамлар гуруҳига йўналиш ясайди

– Оммага таъсир кўрсатиш воситалари (реклама, мода, кино, оммавий адабиёт) ҳар доим оммага таъсир кўрсатмайди, ўрта меъёр дидли харидорларга аталади.

– Коммуникациянинг техник воситалари (интернет, телефон) одам билан одамнинг ўзаро тўғридан- тўғри муносабат қилишига имконият беради ва шахсий ўзига тегишли ахборотларни беришга хизмат кўрсатади.

Оммавий коммуникация воситаларинигина жамиятга таъсир кўрсатиб қўймайдиганини, оммавий коммуникация воситаларининг жамиятга бериб ўтирган ахборотларининг кўринишига жамиятнинг ўзи ҳам айтарли таъсирини кўрсатишини айтиб ўтиш лозим. Ачинарлиси, халқнинг эҳтиёжи кўп ҳолларда маданий нуқтаи назардан жуда паст даражада бўлади, шунинг учун ойнаижаҳон дастурлари, газета мақолалари, эстрада намойишлари маданий даражани жуда паст тушириб юборади.

Сўнгги йилларда коммуникация қуролларининг ривожланиши шароитида компьютер маданияти ҳақида кўп айтилмоқда. Агар қадимги даврда ахборот олишнинг асосий манбаи фақат китоб варақлари бўлса, энди компьютер экрани хизмат кўрсатмоқда. Замонавий компьютер тизими орқали жуда қисқа вақтда ахборот олишга имконият яратиб бермоқда, матнли график тасвирлар билан, видеофильмлар билан, товуш билан тўлиқтира олади, шундай қилиб, ахборот қабул қилишнинг тўлиқлиги билан кўп даражали турларини таъминлайди.

XX асрнинг – XXI асрнинг бошида оммавий маданият идеология билан иқтисодиётда муҳим аҳамиятга эга бўла бошлади. Бироқ, бунинг ҳам ўзгачаликлари бор. Бир томондан, оммавий маданият халқ оммасини кенг турда қамраб олишга имконият бериб, унинг маданий ютуқларга яқинлаштиришга, уларни содда демократик ва барчага тушунарли кўринишда етказа олгани билан, иккинчи томондан, у оммавий фикрларга жуда кучли манипуляция ясаш механизмини қурди ва ана шунга хос ўрта дидни шакллантирмоқда.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Оммавий маданиятнинг асосий қўшимча бўлимларига қуйидагилар киради:

– Ахборотли индустрия – матбуот, ойнаи жаҳон янгиликлари, ток-шоу ва бошқалар, яъни бўлаётган воқеаларни тушунарли тил билан тушунтириб бериш. Оммавий маданият дастлаб XIX-XX асрнинг бошида худди мана шу ахборотли индустрияда – "сариқ матбуотда" шаклланди. Оммавий коммуникация воситаларининг оммавий фикрларни манипуляциялашда жуда юқори даражада фойдали эканлигини вақт исболаб бермоқда.

– Бўш вақтни ўтказиш индустрияси - фильмлар, кўнгилли адабий асарлар, эстрадали енгил мазмунли ҳазиллар, поп-музиқа ва бошқалар.

– Оммавий истеъмолни шакллантириш тизимининг ҳақиқий маркази – бу реклама билан мода. Бу ерда истеъмол деганимиз-тўхтовсиз жараён ва одам умр суришининг муҳим мақсадлари деганни билдиради.

– Тарқатмали – (тиражируемая) афсона - афсонадан "америкалик армонга" қўл етказиш, яъни камбағаллар бойларга айланади, баъзи бир халқ ўзгача қобилиятга эга бўлиб ривожланиб кетади деган каби хаёлга асосланади.

Классик насиҳатли фильмларнинг афишаси

Еддатутинг!

Оммавий маданият, бу санъат усули билан кўп миқдорда ишлаб чиқариладиган умумжаҳон истеъмолэлементларининг мажмуаси, кундалик ҳаётдагимаданият, яъни жамиятнинг катта қисмининг оммавий ахборот воситалари билан коммуникацияни қўшиб олганда, турлича йўллар орқали берилиб ўтирган ва у билан чамбарчас боғлиқ бўлган маданият. Оммавий маданиятнинг мазмуни ҳозирги замон саноатининг ишлаб чиқарувчи маҳсулотлари- кино, ойнаи жаҳон хабарлари, китоблар билан газеталар, спорт, туризм ва бошқалар бўлиб ҳисобланади.

Бу маҳсулотларни фойдаланиш – умумий оммавий ёки мана шу маданиятни қабул қиладиган аудитория. Бу аудитория катта залларни, стадионларни, миллионлаган томошабинлари бор телевидения билан киноэкранларни қамраб олмоқда.

Оммавий маданиятнинг шаклланиши индустриал жамиятнинг ўрнатилиши билан чамбарчас боғлиқ. Унга шаҳардаги ишчи гуру-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ҳининг мартабасининг секин-аста ўсиши билан демократик институтларнинг кенгайиши, яъни меҳнатчи халқнинг фаол фуқаролик ҳаётга қадам босиши, шу билан бирга аҳолининг ёппасига саводлилигини таралиши каби шароитлар сабаб бўлди. Бугунги одамларнинг кўп қисми, айниқса ёшлар гуруҳи, фақат шу оммавий маданият орқали хулқ-атворларининг керакли стилини, ҳаёт тарзини, мансабини, одамлар билан муносабатларини топишга ҳаракат қилади. Овқат, кийим-кечак, уй, хўжалик техникаси, кундаликда керакли буюмлар, билим олиш кабиларнинг барчаси одамларга шу оммавий маданият орқали келмоқда. Бугун қадайдир озиқ-овқат тури сифатли ва қимматбаҳо бўлса, ундай ҳолда у умумий сўранишга эга бўлади. Оммавий маданиятни истеъмолга қизиқтирадиган қурол деб аташга бўлади, шу учун ҳам унга реклама қўлланилади.

Оммавий маданият миллий чегарани суриб ташлаб, уни йўқотиб, жаҳон маданиятининг обрўсига айланмоқда. Оммавий маданиятнинг асарлари оммавий психологик (психофизиологик) кўринишга ва ҳис этиш механизмларига асосланади, яъни у аудиториянинг билим даражасига ва тайёргарлик меъёрига боғлиқсиз иш юритади. Шу билан бирга билим унга мутлақо зарар бўлиши мумкин, сабаби, билим тўғридан-тўғри кайфият таъсири билан ҳис этишга аталган оммавий маданиятган тўсқинлик қилади.

Шундай қилиб, оммавий маданият ҳозирги замон одамининг янги, мумкин қадар ривожланган тажрибалилигининг акси, унинг онгги, мақсадлари билан эҳтиёжларини бошқариш билан манипуляция қилиш тизими бўлиб турибди. Бу ҳозирги кундаги маданиянинг умр суриш усули.

Билимингизнитекширинг

1. XX асрнинг иккинчи ярмидаги маданиятнинг асосий ривожланиш йўналишлари қандай бўлди? Маданиятдаги янги йўналишларни айтинг.
2. Илмий-техник инқилобнинг ҳозирги замондаги сўнгги ютуқларини айтиб беринг.
3. Ҳозирги замондаги ахборотли жамият деганни қандай тушунасиз?
4. Оммавий маданият деб маданиятнинг қандай турини айтган бўлардингиз?
5. Компьютерлик маданият ҳақида нима айтар эдингиз?
6. Оммавий маданият ва унинг жамият ривожланишига таъсири қандай деб ўйлайсиз?

Мунозара. Гуруҳга бўлиниб, оммавий маданиятнинг ёқимли ва ёқимсиз томонларини муҳокама қилинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ХРОНОЛОГИК ЖАДВАЛ

1938 й. – Японияниинг ҳудудий келишмовчилигига боғлиқ Хасан кўлидаги ҳудуд – Япон тўқнашуви.
1939 й. – Монголиянинг Халкин гол дарёсидаги Совет-Япон чегара тўқнашуви.
1944 й. – Бреттон-Вудс шартномаси билан ХВЖ. Халқаро Валюта Жамғармаси (ХВЖ) ва Халқаро Қайта Қуриш ва Ривожланиш Банкининг (ХҚРБ) қурилиши.
1945 й. – БМТ ёрлиғининг қабул қилиниши.
1945-1946 йй . – Миллатчи жиноятчиларга юргизилган Нюрнберг суди.
1945 й. – Индонезия билан Вьетнам мустақилликларини эълон қилди.
1946 й. – Филиппин мустақиллик олди.
1946-1954 йй. – Франциянинг Вьетнамдаги мустамлакачилик уруши.
1946 й. – У.Черчиллнинг Фултонда сўзлаган нутқи.
1946-1958 йй. – Франциядаги Тўртинчи Республика.
1947 й. – Германиянинг иттифоқдошлари билан тинчлик шартномаларига қўл қўйиши,
1947 й. – Ҳиндистон билан Покистон мустақиллигини эълон қилди.
1947 й. – Трумэн докторинаси. Маршалл режаси.
1948 й. – Америка давлатлари ташкилотининг қурилиши.
1948 й. – Исроил давлатининг қурилиши. Араб-Исроил уруши.
1948 й. – Одам ҳуқуқлар ҳақидаги декларациянинг қабул қилиниши.
1949 й. – НАТОнинг ташкил топиши. Иқтисодий ўзаро ёрдам ҳақидаги кенгашнинг (ИЎЁ) қурилиши.
1949 й. – ГФР ва ГДР нинг қурилиши.
1949 й. – Семипалатинскда биринчи марта Совет Иттифоқи ядровий синов ўтказди.
1949 й. – Хитой Халқ Республикасининг эълон қилиниши.
1950-1953 йй. – Кореядаги уруш.
1950 й. – Р.Шуман декларацияси.
1951 й. – Европа кўмир ва пўлат ҳамдўстлигини қуриш ҳақида шарномага қўл қўйилди. (ЕКПҲ).
1951 й. – АНЗЮС қурилиши.
1952 й. – Туркия НАТО га аъзо бўлди.
1953 й. – Камбоджа билан Лаос мустақиллик олди.
1954 й. – Жанубий-Шарқий Осиё шартномасининг ҳарбий ташкилотининг (ЖШОҲТ) қурилиши.
1954-1962 йй. – Франциянинг Жазоирдаги мустамлакачилик уруши.
1955 й. – Боғдод пактининг қурилиши.(СЕНТО)
1955 й. – Варшава Шартнома Ташкилотининг қурилиши.
1956 й. – КПССнинг ХХ сеъзди.
1956-1964 йй. – КСРИ да “Хрушчев илиқлиги” даври
1956 й. – Венгрияда халқ қўзғолони.
1956 й. – Тунис билан Марокко мустақиллик олди.
1956 й. – Суавйш инқирози. Мисрга қарши учлик агрессия.
1957 й. – Европа Иқтисодий Ҳамдўстлигининг (ЕИҲ) ва Евратом қуриш ҳақидаги Рим шартномалари.
1957 й. – СССРнинг биринчи маротаба Ернинг сунъий Йўлдошини фазога учириши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1958 й. – Франциядаги Бешинчи Республиканинг қурилиши.
1958-1960 йй. – Хитойдаги “катта сакраш” сиёсати.
1959-1962 йй. – Берлин инқирози.
1960-1980 йй. – Туркиядаги Иккинчи Руспублика.
1960 й. – “Африка йили”.
1960 й. – Лотин Американинг эркин савдо бўйича ассоциацияси (ЛАЭСА) қурилди.
1961 й. – “Берлин деворининг” қурилиши.
1961 й. – Одамзотнинг фазога биринчи марта учиши - Фазогир Юрий Гагарин.
1962 й. – Кариб инқирози.
1963 й. – Ядровий синовларни учта ҳудудда тўхтатиш ҳақидаги Москва шартномаси.
1964 й. – “Фалестинани озод қилиш ташкилоти” (ФОТ) қурилди.
1964-1985 йй. – КСРИдаги турғунлик даври.
1965-1973 йй. – Вьетнамдаги АҚШ интервенцияси.
1965 й. – Жанубий Корея билан Япония ўртасидаги муносабатларни тартибга келтириш ҳақида шартномага қўл қўйилди.
1966 й. – Хитойдаги “Маданий инқилоб”.
1967 й. – “Олти кунлик уруш” - учинчи Араб-Исроил уруши.
1968 й. – “Париж кўклами” ва Чехославакияга беш социалситик давлатларнинг армиясининг киритилиши.
1969 й. – Америкалик фазогирлар Ойга қўнишди.
1969 й. – Вилли Брандт ҳукумати бошқарган ГФРнинг “Янги Шарқ” сиёсатининг бошланиши.
1970 й. – Ядровий қуролни тарқатмаслик ҳақида шартнома.
1971 й. – мини-процессорнинг яратилиши.
1971 й. – Покистон-Ҳинд уруши.
1971 й. – Ғарбий Берлин мартабасини ошириш учун тўрт томонлама шартномага қўл қўйилди.
1973 й. – Тўртинчи Араб-Исроил уруши.
1973 й. – Европа Иттифоқига Англия, Ирландия, Даниянинг қўшилиши.
1973-1975 йй. – Жаҳон иқтисодий инқирози.
1973-1988 йй. – Ҳарбий инқилоб ва Чилидаги Пиночет тартиби.
1975 й. – Европадаги хавфсизлик ва ҳамдўстлик ҳақидаги кенгашнинг якуний актига қўл қўйилди (ЕХҲИ).
1974 й. – “Қалампирлар инқилоби” ва Португалиядаги диктаторлик тизимнинг қулаши.
1975 й. – Испаниядаги Ф.Франко тартибининг қулаши.
1978 й. – Афғонистондаги инқилобнинг бошланиши.
1978 й. – Хитойдаги иқтисодий ислоҳатларнинг бошланиши.
1979 й. – Никарагуадаги Сомос тартибининг қулаши.
1979 й. – Эрондаги шоҳликка қарши инқилоб.
1979 й. – Совет аскарининг Афғонистонга киритилиши.
1979 й. – Англиядаги М.Тэтчер ислоҳатларининг бошланиши.
1980-1988 йй. – Эрон-Ироқ уруши.
1980 й. – Туркияда Учинчи республиканинг бошланиши.
1981 й. – Европа Иттифоқига Грециянинг қўшилиши.
1982 й. – Фолкленд уруши. Инглиз-Аргентин қуролли тўқнашуви.
1983 й. – СССРга Саманта Смитнинг келиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1985-1991 йй. – КСРИдаги “Қайта қуриш” билан “Ошкоралик”.
1986 й. – Европа иттифоқига Испания билан Португалиянинг аъзо бўлиши.
1987 й. – Вашингтонда М.Горбачев билан Р.Рейган ўрта ва кичик масофадан ракеталарни тўхтатиш ҳақида шартномага қўл қўйди. (ЎМР ва КМР).
1989 й. – Совет аскарининг Афғонистондан чиқарилиши.
1989-1991 йй. – Шарқий Европа давлатларидаги коммунистик режимининг қулаши, “бахт инқилоблари”.
1989 й. – “Берлин девори” бузилди.
1989 й. – Европанинг оддий қуролли кучлари (ЕОҚК) ҳақида шартномага қўл қўйилди.
1990 й. – Германиянинг бирлашиши.
1990 й. – ЕХЖК га иштирок этувчи давлатлар “Янги Европа учун Хартия”ни қабул қилди.
1990-1991 йй. – Ироқнинг Кувейтга қарши агрессияси. “Чўлдаги бўрон” операцияси.
1991 й. – Семей ядровий полигонининг ёпилиши.
1991 й. – Варшава Шартномасининг Ташкилоти фаолиятини тўхтатди. КСРИ нинг парчаланиши. МДҲ ни қуриш ҳақидаги Декларацияга қўл қўйилди.
1991 й. – Югославиянинг парчаланиши. Словения билан Хорватия мустақиллигининг эълон қилиниши.
1991 й. – Жанубий Америка ўрток нархи (МЕРКОСУР) қурилди.
1992 й. – Евроиттифоқ ҳақидаги Маастрихтск шартномасига қўл қўйилди.
1992 й. – Жамоатчилик хавфсизлик ҳақида шартномага қўл қўйилди.
1992-1997 йй. – Босния билан Герцоговинадаги уруш ва этник тозалаш.
1993й. – Чехославакиянинг Чехия билан Словакияга бўлиниши.
1994 й. – ЕХЖКнинг Европадаги хавфсизлик ва ҳамдўстлик ташкилоти (ЕХЖТ) деб ўзгартирилди.
1994 й. – НАФТА қурилди.
1995 й. – Евроиттифоққа Австрия, Швеция, Финляндиянинг аъзо бўлиши.
1997 й. – Хитой Ганконгда ўз мустақиллигини қайтариб олди. Хитой Макаони қайтариб олди.
1999 й. – НАТОнинг Косовадаги ҳарбий операцияси, “гуманитар аралашув”.
2001 й. – Нью-Йоркда йирик ланкестик ҳаракат.
2002 й. – Жамоа Хавфсизлиги ҳақидаги шартнома (ЖХҲК) Жамоа хавфсизлик ҳақидаги шартнома ташкилоти (ЖХҲШТ) га айланди.
2004 й. – Евроиттифоққа Шарқий Европа ва Ўрта Ер денгизининг давлатларининг кириши.
2004 й. – Бесланддаги энг аёвсиз ланкестик ҳаракатларнинг бири.
2011 й. – “Араб кўкламининг” бошланиши. Тунис, Миср, Ливиядаги инқилоблар.
2017-2018 й. – Қозоғистон БМТ Хавфсизлик Кенгашининг нодоимий аъзоси бўлди.
2017 й. – Астанада Сурия тўқнашувини тартибга келтириш масаласи бўйича жараён ўтди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ТЕРМИНОЛОГИК ЛУҒАТ

Акция – акционерлик жамиятнинг ёки корхонани ривожлантиришга молия солган эгасига акционерлик жамият фойдасининг бир бўлагини дивиденд кўринишида олишига ҳуқуқ берадиган қоғоз.

Инсон Ҳуқуқи – инсон билан давлат ўртасидаги ўзаро муносабат қоидалари билан тартиблари, якка шахсга ўз хоҳиши бўйича ҳаракат қилишга имконият яратадиган ва белгили бир яхшиликларга қўл етказадиган тамойиллар. Инсон ҳуқуқи якка шахсга моддий, маънавий ва ўзга яхшиликларга, эркинликдабошқа бировнинг қистовусиз ўз эрки билан ҳаракат қилишга қонуний равишда имконият беради.

Фуқаролик жамият – ривожланишнинг белгили бир давридаги одамзот жамияти, унга жамиятдаги иқтисодиёт, сиёсат, ижтимоий ва маънавий соҳадаги ноҳукумат ташкилотларнинг эркин равишда шаклланиши киради, эркли индивидлар ва эркли равишда шаклланган ташкилотлар, бирламалар соҳаси, улар қонун билан ҳимоя қилингани учун фаолиятларига давлат ҳукмронлиги тўғридан-тўғри аралаша олмайди.

Апартеид – (афр. "бўлак туриш, бўлак тирикчилик қилиш"). Ирқлик камситувчиликнинг қийин тури, давлатдаги халқнинг уюшган бир гуруҳи, ирқлик камситувчиликка учрайди, сиёсий, фуқаровий ва ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларидан айрилади ёки умуман четлатилиб, махсус ҳудудий резевацияларга бўлинишгача боради.

Банкрот бўлиш – бу қарзни, ҳаражатни тўлаш бўйича мажбуриятларни бажаришга қобилиятсизлигини суд орқали таниш.

Геосиёсат (грек.тилидан таржима қилганда – "ер") – умумжаҳон мақсадлар билан иқтисодий ривожланган давлатларнинг ташқи сиёсатига асосланган, сиёсий-географик аҳамиятга асосланган сиёсий концепция.

Девальвация – давлатнинг пул бирлигини қонуний йўл билан олтин нархига камайтиришни амалга оширган ёки унинг миллий валюта курсини чет эл валютасига боғлиқ камайтирадиган пул ислоҳатининг услубларининг бир тури.

Доминион (инг.dominion) – Буюк Британия ҳукуматининг аввалги мустамлака давлатларидаги ҳукмронлигини сақлаб қолиш учун киритган бошқарув тизими. Доминионга кирган давлатлар Буюк Британия қиролини (қироличасини) давлатнинг олий ҳумрони сифатида қабул қилишга мажбур.

Глобаллашув – дунёда шаклланган мураккаб масалаларни (экологик, демографик аҳволни, иқтисодий ва маданий орқада қолувчиликни йўқотиш, фазодаги кенгликларни забт этиш, дунёдаги энергетика, хом ашё, озиқ- овқат ва бошқа инқирозларни ҳал қилиш), шу билан бирга якка шахсларнинг ижтимоий- иқтисодий ва индивидуал ҳуқуқлари билан эркинликларини ҳал қилишга асосланган, ҳозирги дунёдаги кенг, бир изли ривожланувчи система.

Индустриал жамият – "дастурли", "аграр", ва ҳоказолар оз ривожланган жамиятлар билан солиштирганда ҳозирги "ривожланган" жамиятларнинг тенгсизликлари билан хусусиятларини билдирадиган тушунча.

Кульминация – қандайдир бир воқеанинг, хатти-ҳаракатнинг ривожланишидаги энг асосий аҳволи.

Модернизация – 1) жамиятдаги ижтимоий ўзгаришлар билан ислоҳатлар жараёни. 2) Ривожланиши паст жамиятдаги ўзгаришлар жараёни, унинг борасида у ривожланган жамиятга хос хусусиятларга эга бўлади, бу вақтда модернизация

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

давлатга олдинги қаторли давлатларнинг тажрибасини киритиб, жамиятни онгли равишда қайта шакллантирувчи бўлиб ҳисобланади.

Ваколатликнинг мажоритар тизими – марказий ва маҳаллий ҳукмронлик органлари билан президентни ва бошқа шахсларни сайлаш давомидаги натижаларни аниқлайдиган, кўплаб давлатларда (АҚШ, Буюк Британия, Франция ва ҳаказо) фойдаланиладиган тизим. Бу тизим бўйича овоз берувчиларнинг кўп овозига эга бўлган номзод (ёки шу ортиқчилик билан-50 %+1) ғалабага эришган бўлиб ҳисобланади.

Ваколатлиликнинг пропорционал тизими – сайлов тизими, унинг асосида, мандатга эга бўлиш учун сайловчилар овозининг партия аъзоларига тенг бўлиниши. Бу тизимда ваколатли органларга номзодларни фақатгина партиялар таклиф қилади.

Популизм (лот. - "халқ") – жамиятдаги инқирозли даврнинг мураккаб ижтимоий қарама-қаршиликларини танитадиган, жамиятнинг баъзи бир гуруҳларининг ижтимоий-сиёсатини белгилайдиган идеологик ва сиёсий ҳаракат. Популистик ҳаракатларда оддий одамнинг муддаосини ҳимоя қилишни мақсад қилиб кўзга тушган харизматик лидерлар машҳурликка эришади.

Постиндустриализм – жамият тарихини уч даврга бўлиб ўрганадиган ижтимоий-сиёсий хулоса: индустриалгача, индустриал, постиндустриал жамият. Буларнинг охиргиси - янги жамият, унда етакчи ва муҳим ўринни илм, теориявий ва тажрибали институтлар олади.

Радикализм (лат. - "доимий") – ҳар қандай саволларни ҳал қилишда радикал усулларни фойдаланиш, жамиятнинг радикалланиши, унинг ҳал қилувчи ҳаракат бўлиб ҳисобланиши.

Миллий масала – давлат ичидаги миллатлар билан халқларнинг ўртасидаги муносабатлар жараёнидан пайдо бўлган сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, идеологик ва бошқа масалалар.

Фундаментализм – диний тушунчалар билан тамойилларни конструктив нуқтаи назардан қайта кўриб чиқишга қарши диний йўналиш, у ўзгармасликни, догмани, ортодоксни қўллайди.

Экологик ҳаракт – экологик хатарни камайтиришга, теварак-атрофни ободонлаштиришга, одамнинг, жамиятнинг, табиатнинг уйғунлигини сақлашга ҳаракат қиладиган одамларнинг ижтимоий ташкилотларининг бири. Экологик ҳаракатни, асосан, норасмий, "яшиллар", "экологлар" каби нодавлат ва ҳаказо ташкилотар ташкил қилади.

Экстенсив (лот.exstensivus) – сифат томонидан эмас, миқдор томонидан кенгайтиришга, узоқлаштиришга аталган, шу билан бирга қишлоқ хўжалигида маҳсулотнинг сифатини ошириш томони эътиборга олинмай, унинг фақат сонини, миқдорини орттиришга йўналтирилган.

Элита – жамиятнинг қандайдир бир қисмининг ёки гуруҳларнинг машҳур вакиллари. Элита қандайдир бир соҳада юқори лавозимни эгалловчи ижтимоий гуруҳ.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУНДАРИЖА

Кириш 3

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ СИЁСИЙ ХАРИТАСИ

1-§. Дунё мустамлакачилик системасини тугатилиши ва инқирози.....4
2-§. Британ Ҳиндистонининг бўлиниши. Мустақил Ҳиндистон ва Покистон давлатларини ташкил топиши 10
3-§. Африка йили. Франциянинг мустамлакачилик сиёсатининг инқирози.....17
4-§. «Совуқ уруш» сиёсатининг бошланиши 24
5-§. Икки қутбли олам. Ҳарбий-сиёсий иттифоқлар НАТО ва Варшава шартномаси ташкилоти.....31
6-§. Дунё социалистик лагерининг қурилиши. 1948–1962 йиллардаги "Совуқ уруши"нинг асосий воқеалари 39

ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАРНИ ВУЖУДГА КЕЛИШИ

7-§. БМТни ташкил топиши ва роли. XX асрнинг иккинчи ярмидаги халқаро муносабатларни ҳал этиш йўллари.....46
8-§. Европа интеграцияси. Европадаги хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти 52

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ ДУНЁ ИҚТИСОДИНИ РИВОЖЛАНИШИ

9-§. Иккинчи жаҳон урушининг келтириб чиқарган иқтисодий оқибатлари 60
10-§. АҚШ ва Ғарбий Европадаги «фаровон давлат» асосларини шаклланиши.....66
11-§. Урушдан кейинги қайта қуриш ҳамда КСРИдаги буйруқбозлик системасининг кучайиши. «Хрушчев илиқлиги».....72
12-§. Совет иқтисодиётини ислоҳ қилишдаги муваффақиятсизлик сабаблари. Турғунлик йиллари (1960 йилларнинг иккинчи ярми – 1980 йилларнинг охири).....77

ИККИ ҚУТБЛИ ДУНЁДАН КЎП ҚУТБЛИ ДУНЁГА ЙЎНАЛИШ ОЛИШ

13-§. 1979-1985 йиллардаги "совуқ урушнинг" асосий воқелари ва унинг якунланиши. 85
14-§. "Совуқ урушнинг" асоратлари.....91

МИНТАҚАВИЙ МУАММОЛАРНИ ХАЛ ҚИЛИШДАГИ ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР

15-§. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги Араб мамлакатларининг ривожланишидаги асосий тенденциялар. Араб-исроил келишмовчиликлари ва Фалестин муаммоси. 99
16-§. Халқаро зиддиятларни тартибга келтиришдаги БМТнинг фаолияти 106
17-§. "Араб кўклами": сабаблари билан унинг халқаро сиёсат учун асорати 112

ҒАРБ ДАВЛАТЛАРИНИНГ XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

18-§. Франциядаги консерватизмнинг неоконсерватизмга алмашиши 119
19-§. Британия неоконсерватизми ва "Швециялик социализм модели".....125
20-§. Германиядаги "ижтимоий-бозор хўжалиги" белгилари 132

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

21-§. Коммунистик Хитой: сийсий ва ижтимоий-иқтисодий тизим тасвири 139
22-§. Ҳиндистоннинг мустақил ривожланиши: муаммолар ва ҳал қилиш йўллари 146
23-§. XX асрнинг иккинчи ярмидаги кемализм эволюцияси 152
24-§. 1950-1960 йиллардаги Япония ва Жанубий Корея "иқтисодий мўъжизаларнинг" сабаблари 159
25-§. Глобаллашув жараёнининг мазмуни. Бугунги дунёдаги ланкестик билан экстремизмнинг хавфи 167
26-§. Глобаллашув шароитида миллий бирликни сақлаш масаласи.....174

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ – XXI АСРНИНГ БОШИДАГИ ИЛМ, БИЛИМ, ТЕХНОЛОГИЯ

27-§. Илмий-техник инқилоб – илмий-техник прогресснинг янги даври.....182
28-§. Ривожланаётган давлатларнинг техник ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари. "Байконур" космодроми. Жамиятнинг рақобатбардошлигини орттиришдаги билим беришнинг аҳамияти. 188

XXI АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ – XXI АСРНИНГ БОШИДАГИ МАДАНИЯТ

29-§. XX асрнинг иккинчи ярми – XXI асрнинг бошидаги маданиятнинг ривожланиши. Юнесконинг одамзоднинг маданий меросларини сақлаш йўлидаги фаолияти 196
30-§. Маданиятнинг асосий ривожланиш йўналишлари. Ҳозирги замондаги ахборотли жамият. Оммавий маданият 203
Хронологик жадвал 210
Терминологик луғат.....213

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217